

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο: ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 1882 – ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 1883

4 [3]: «Για όλες τις πρώτες συναντήσεις χρειάζεται τύχη και κάποιος καλός οiwνός.»¹

4 [4] 111: «Υπάρχει ένας ψευδής λόγος: ‘όποιος δεν λυτρώνει τον εαυτό του, πώς μπορεί να λυτρώσει τους άλλους;’ Εάν έχω το κλειδί για τις δικές μου αλυσίδες, γιατί θα έπρεπε η δική μου κλειδαριά να είναι η ίδια με τη δική σου;»
Ίδιο στο 5 [1] 92.²

4 [4] 112: «Ισχυρίζεστε ότι ο σκοπός είναι που αγιάζει τον πόλεμο; Ο πόλεμος είναι που αγιάζει τον σκοπό!»

5 [1] 96: «Ισχυρίζεστε ότι ο καλός σκοπός είναι που αγιάζει ακόμα και τον πόλεμο; Εγώ ισχυρίζομαι ότι ο πόλεμος είναι που αγιάζει κάθε σκοπό!»³

¹ Δες Ζα II, *Το τραγούδι του τάφου*: «Κάποτε λαχταρούσα να δω ευνοϊκούς οiwνούς: τότε φέρατε πάνω από τον δρόμο μου μια τερατώδη, απαίσια κουκουβάγια. Αχ, πού πέταξε τότε η τρυφερή μου λαχτάρα;» [Δικταίος 163, Σαρίκας 111].

Προλαβαίνοντας τη «φιλοσοφία της συνάντησης», που αναπτύχθηκε κατά τον 20ό αιώνα από τους φιλοσόφους της ύπαρξης, ο Νίτσε αναζητά εδώ τις απαραίτητες συνθήκες για τη δυνατότητα μιας ευτυχισμένης συνάντησης. Ως τέτοιες καταγράφει δυο συνθήκες που είχαν καθιερώσει ήδη οι αρχαίοι Έλληνες: α) την καλή τύχη, δηλαδή την ευτυχισμένη σύμπτωση, και β) τους καλούς οiwνούς. Ερμηνεύοντας με σωστά ελληνικά τη λέξη «οiwνός» ως σημάδια πουλιών, ο Νίτσε κάνει λόγο για το θλιβερό μήνυμα που φέρνει ένα τερατώδες πουλί όπως η κουκουβάγια, η οποία παρά την υποτιθέμενη σοφία της δεν προοιωνίζει παρά μόνο θανατικά επακόλουθα.

Στις 4-8-1882 γράφει ο Νίτσε στον H. Köselitz: «Μια μέρα ξεπετάχτηκε από δίπλα μου ένα πουλί· κι εγώ, δεισιδαίμων όπως όλοι οι μοναχικοί άνθρωποι, που στέκονται σε μια καμπή του δρόμου τους, πίστεψα ότι είχα δει έναν αετό... Ποιος είναι ο πιο τυχερός – εγώ ‘ο εξαπατημένος’, όπως λένε, που ένα ολόκληρο καλοκαίρι ζούσα σε έναν ανώτερο κόσμο ελπίδας εξαιτίας αυτού του οiwνού – ή εκείνοι που ‘δεν πρέπει να εξαπατώνται’;». Σε ένα απόσπασμα επιστολής προς τη Λου Σαλομέ (4-8-1882) γράφει ο Νίτσε: «Τότε όμως ξεπετάχτηκε πάνω στο δρόμο μου το αγαπητό πουλί Λου, κι εγώ θεώρησα ότι είναι αετός. Και τότε θέλησα να έχω τον αετό ολόγυρά μου». Τέλος τον Δεκέμβριο του 1882 γράφει ο Νίτσε στον Heinrich von Stein: «Και σε όλες τις πρώτες συναντήσεις θα έπρεπε να υπάρχει ένας τόσο καλός ‘οiwνός’!»

² Δες Ζα I, *Για τον φίλο*: «Είσαι καθαρός αέρας και μοναξιά και ψωμί και φάρμακο για τον φίλο σου; Μερικοί δεν μπορούν να σπάσουν τις δικές τους αλυσίδες και όμως είναι ελευθερωτές για τον φίλο τους.» [Δικταίος 97-98, Σαρίκας 57].

Ο Νίτσε εξετάζει εδώ τα χαρακτηριστικά μιας αληθινής φιλίας. Διαπιστώνει ότι ένας φίλος παρέχει λυτρωτική βοήθεια στον φίλο του. Είναι ενδιαφέροντα τα ζωτικά, θρεπτικά και θεραπευτικά μέσα που καταγράφει ο Νίτσε ως τέτοια βοήθεια: «καθαρός αέρας και μοναξιά και ψωμί και φάρμακο». Αλλά είναι άραγε απαραίτητο να έχει κανείς λυτρώσει τον εαυτό του, πριν μπορέσει να παράσχει λύτρωση στον φίλο του; Η απάντηση του Νίτσε είναι αρνητική. Επισημαίνει έτσι ένα τραγικό χαρακτηριστικό της φιλίας: ότι μπορεί κάποιος να παρέχει ένα αγαθό που ο ίδιος δεν διαθέτει.

4 [5] 15-17: «Πρέπει να μεταβάλουμε σε γιορτή τον θάνατο και παράλληλα να είμαστε λίγο μοχθηροί απέναντι στη ζωή: μια γυναίκα που θέλει να μας εγκαταλείψει, εμάς!»

4 [77] 138: «Θέλω να μεταβάλω σε γιορτή τη γέννα και τον θάνατο.»

5 [1] 98: «Πρέπει να μεταβάλουμε σε γιορτή τον θάνατο, ακόμα κι από μοχθηρία ενάντια στη ζωή: ενάντια σ' αυτή τη γυναίκα που θέλει να μας εγκαταλείψει – εμάς!»

5 [1] 137: «Πρέπει να φτάσουμε σε τέτοιο σημείο, ώστε οι ανώτερες γιορτές του ανθρώπου να είναι η γέννα και ο θάνατος!»⁴

4 [6] 113: «Από το ίδιο μου το δηλητήριο φτιάχνω βάλσαμο για τα σωματικά μου μειονεκτήματα [Gebreusten].

Αρμέγω τον μαστό σου, αγαπημένη θλίψη!»

5 [1] 102: «Από το ίδιο μου το δηλητήριο φτιάχνω βάλσαμο για τα σωματικά μου μειονεκτήματα: και άρμεξα το γάλα από τον μαστό της θλίψης μου.»⁵

³ Δες Ζα I, *Για τον πόλεμο και τους πολεμιστές*: «Ισχυρίζεστε ότι ο καλός σκοπός είναι που αγιάζει ακόμα και τον πόλεμο; Εγώ σας λέω: ο καλός πόλεμος είναι αυτό που αγιάζει κάθε σκοπό.» [Δικταίος 86, Σαρίκας 46].

Δες επίσης Ζα IV, *Συνομιλία με τους βασιλιάδες 2*: «Κανείς δεν είπε ποτέ τόσο πολεμικά λόγια: 'Τι είναι καλό; Το να είσαι γενναίος είναι καλό. Ο καλός πόλεμος είναι αυτό που αγιάζει κάθε σκοπό.» [Δικταίος 332, Σαρίκας 238].

Ο Νίτσε αρνείται να παραδεχθεί τον ιησουϊτικό ισχυρισμό ότι ένας καλός σκοπός αγιάζει ακόμα και τα πιο βίαια πολεμικά μέσα. Αντιστρέφει αυτόν τον ισχυρισμό, ώστε να πει ότι ο πόλεμος είναι μια τόσο σημαντική δραστηριότητα, ώστε αν εκληφθεί ως μέσο, τότε είναι αυτός που αγιάζει ακόμα κι ένα ταπεινό σκοπό. Αυτή η πολεμοχαρής δήλωση αποκτά το δίκιο της, αν ληφθεί υπόψη ότι στην ορολογία του Νίτσε η λέξη «πόλεμος» σημαίνει την αρετή του θάρρους και της γενναιότητας, σημαίνει το να προτάσσει κανείς τα στήθια του αντί να υποχωρεί και ν' αποφεύγει την αναμέτρηση. Η γενναιότητα είναι λοιπόν αυτή που αγιάζει ακόμα κι ένα ενδεχομένως αμφίβολο, πρόσκαιρο, ανεπιτυχή ή υστερόβουλο «εθνικό στόχο».

⁴ Δες Ζα I, *Για τον ηθελημένο θάνατο*: «Όλοι παίρνουν τον θάνατο στα σοβαρά: αλλά ακόμα δεν είναι γιορτή ο θάνατος. Ακόμα δεν έμαθαν οι άνθρωποι, πώς να καθαγιάζουν τις πιο ωραίες γιορτές.» [Δικταίος 115, Σαρίκας 72].

Ο Νίτσε υποστηρίζει εδώ μια αισιόδοξη και γιορταστική στάση απέναντι στον θάνατο, έστω και αν δεν αποδέχεται μια μετά θάνατο ζωή ή μια απελευθέρωση της ψυχής από τα σωματικά δεσμά. Η γιορταστική στάση προέρχεται από το γεγονός ότι ο θάνατος ενός ανθρώπου σημαίνει διάνοιξη του δρόμου για ένα μελλοντικό άνθρωπο, που μπορεί να είναι υπέρτερος. Η γιορτή ερμηνεύεται επιπλέον ως «μοχθηρία» και άρα περιφρόνηση απέναντι στη ζωή που τολμά να μας εγκαταλείψει. Ο Νίτσε συνιστά έτσι μια σαρκαστική στάση απέναντι στη ζωή εκλαμβάνοντάς την ως γυναίκα που έχει την αμυαλιά να εγκαταλείψει τόσο ανώτερους της άντρες!

⁵ Δες Ζα I, *Για τις χαρές και τα πάθη*: «Από τα δηλητήριά σου κατασκεύασες το βάλσαμό σου· άρμεξες την αγελάδα θλίψη σου – τώρα πίνεις το γλυκό γάλα του μαστού της.» [Δικταίος 73, Σαρίκας 35].

Πρόκειται για μια συμπαθέστατη ποιητική παραβολή. Ο Νίτσε παραδέχεται ότι είναι κάτι σαν φίδι γεμάτο δηλητήριο που προέκυψε από τις θλίψεις του, κι ακόμα κάτι σαν αγελάδα, της οποίας αρμέγει το μαστάρι ρουφώντας το ίδιο αυτό δηλητηριασμένο γάλα. Αντί να δηλητηριάζεται ρουφώντας το, έχει κατορθώσει να το μεταποιήσει σε βάλσαμο για τις πληγές και τα σωματικά του ελαττώματα (εννοεί ίσως τις αρρώστιες του). Θέλει προφανώς να πει ότι οι θλίψεις του είναι πια ανίκανες να τον βλάψουν κι έχει τόσο εθιστεί από τον πόνο που επί μακρόχρονο διάστημα του προσφέρουν, ώστε τις χρησιμοποιεί ως αντίδοτο κατά του ίδιου αυτού πόνου. Ο πόνος ως φάρμακο (σε καλά ελληνικά: φαρμάκι, δηλητήριο) κατά του πόνου! Ένα σαφώς ομοιοπαθητικό αξίωμα.

Η παρομοίωση με το άρμεγμα της αγελάδας-θλίψης εκτίθεται ήδη στο νιτσεικό βιβλίο *Ανθρώπινο, πάρα πολύ ανθρώπινο* 292: «Δεν έχεις ακόμα μάθει ότι κανένα μέλι δεν είναι

4 [14]: «Δεν είμαι αρκετά μεγάλος, ώστε να μην έχω αυτά τα αισθήματα: αλλά είμαι αρκετά μεγάλος, ώστε να μην ντρέπομαι γι' αυτά.»

Το ίδιο στο 5 [1] 100.⁶

4 [15] 115, 1: «Για τον άντρα υπάρχει 'θέλω', για τη γυναίκα 'οφείλω'.»

4 [77]: «'Ακολουθώ' – όχι 'θέλω'.»

5 [1] 117: «Η ευτυχία του άντρα λέει 'θέλω', η ευτυχία της γυναίκας 'οφείλω'.»⁷

4 [15] 2-3: «Ανήκω στο γένος των οξύθυμων, των φιλήδονων και των φανατικών – παρά λίγο να το ξεχάσω.»

5 [1] 116: «Ποιος θα με πίστευε, είπε ο Ζαρατούστρα, ότι ανήκω στο γένος των οξύθυμων και στο γένος των φιλήδονων, των φανατικών και των εκδικητικών; Αλλά ο πόλεμος με εξαγίασε.»⁸

4 [17] 10-11: «Το αίμα δεν θεμελιώνει· το αίμα ούτε λυτρώνει. Δεν μου αρέσουν εκείνοι οι κουρασμένοι από τη ζωή...»

4 [32]: «Το αίμα και ο φόβος για τη θεμελίωση θεμελιώνει εκκλησίες.»

4 [115]: «Το αίμα είναι κακός μάρτυρας για μια αλήθεια: το αίμα δηλητηριάζει μια διδασκαλία, έτσι ώστε αυτή να γίνεται μίσος.»

γλυκύτερο από το μέλι της γνώσης, και ότι τα επικρεμάμενα σύννεφα της θλίψης οφείλουν να σου χρησιμεύσουν σαν μαστάρι, από το οποίο θα αρμέγεις το γάλα που θα σε ανακουφίζει.»

⁶ Δες Ζα Ι, *Για τον πόλεμο και τους πολεμιστές*: «Γνωρίζω το μίσος και τον φθόνο που έχετε στην καρδιά σας. Δεν είσατε αρκετά μεγάλοι, ώστε να μην γνωρίζετε μίσος και φθόνο. Ας είσθε λοιπόν αρκετά μεγάλοι, ώστε να μην ντρέπεστε γι' αυτά!» [Δικταίος 85, Σαρίκας 47].

Ένας «μεγάλος» άνθρωπος έχει κατά τον Νίτσε υπερβεί τα αισθήματα του μίσους και του φθόνου. Όχι όμως από ταπεινοφροσύνη και συγκατάβαση προς όσους τον έβλαψαν, όπως διδάσκει ο χριστιανισμός, αλλ' από το ευγενικό μεγαλείο εκείνου, ο οποίος δεν καταδέχεται να τρέφει τέτοια μικρόψυχα συναισθήματα κατά των εχθρών του. Ένας τόσο μεγαλόψυχος πολεμιστής θα πολεμούσε από καθαρή αγάπη για τον ίδιο τον πόλεμο! Σε ένα κάπως κατώτερο σκαλοπάτι βρίσκεται ο πολεμιστής που, έστω κι αν δεν ξεπέρασε αυτά τα κακόβουλα συναισθήματα κατά των εχθρών, τουλάχιστο δεν ντρέπεται γι' αυτά, αλλ' αντίθετα είναι περήφανος για τη μοχθηρία του και την εκλαμβάνει ως αρετή που υποδαυλίζει και συνοδεύει τη γενναιότητά του.

⁷ Δες Ζα Ι, *Για τις γριές και τις νέες γυναikoύλες*: «Η ευτυχία του άντρα λέει: θέλω. Η ευτυχία της γυναίκας λέει: αυτός θέλει.» [Δικταίος 109, Σαρίκας 67].

Ο Νίτσε διασαφηνίζει εδώ ένα σημαντικό στοιχείο της θεωρίας του σχετικά με τη θέληση για δύναμη: Αυτή η θέληση είναι το αξίωμα και το βασικό κίνητρο του άντρα, όχι της γυναίκας. Αντίθετα η γυναίκα, αν είναι διατεθειμένη να εναρμονίζεται με τη φύση της, ακολουθεί υπάκουα τη θέληση του άντρα και είναι ευτυχισμένη να ξέρει το τι «αυτός θέλει».

⁸ Δες Ζα Ι, *Για τις χαρές και τα πάθη*: «Έστω κι αν ήσουν από το γένος των οξύθυμων, ή από το γένος των φιλήδονων ή των φανατικών ή των εκδικητικών:

τελικά όλα τα πάθη σου έγιναν αρετές και όλοι οι διάβολοί σου άγγελιοι.» [Δικταίος 72-73, Σαρίκας 35].

Εδώ διατυπώνεται μια αυτοκριτική θεώρηση που ισχύει ίσως τόσο για τον Ζαρατούστρα όσο και για τον ίδιο τον Νίτσε. Όποιος δεν είναι υπεράνθρωπος, κυριαρχείται από πάθη όπως είναι η οξύθυμία, η φιλήδονία, ο φανατισμός και η εκδικητικότητα. Αλλά έχοντας ξεπέρασει την αρνητική αντιμετώπιση αυτών των παθών, που βλέπει σ' αυτά μια απαράδεκτη ελαττωματικότητα, τα θεωρεί προτερήματα και «αρετές». Διότι χάρη σ' αυτά ως κίνητρα αναλαμβάνει κανείς τον αντρικό ρόλο του πολεμιστή – και η γενναιότητα του πολεμιστή είναι ικανή να εξαγιάζει κάθε αμφίβολη πρόθεση (δες παραπάνω, Σημ. 4 [4] 112).

4 [249]: «Το αίμα θεμελιώνει εκκλησίες: τι σχέση έχει το αίμα με την αλήθεια! Κι αν θέλετε να δικαιωθείτε από μένα, τότε αποδείξτε μου θεμελιώνοντας και όχι με αίμα.»

Το 5 [1] 175 ίδιο με το 4 [115].⁹

4 [18]: «Ο καλύτερος άντρας είναι κακός, η καλύτερη γυναίκα είναι φαύλη.»

5 [1] 118: «Κατά βάθος ακόμα και ο καλύτερος άντρας είναι κακός: κατά βάθος ακόμα και η καλύτερη γυναίκα είναι φαύλη.»¹⁰

4 [18] 116: «Μικρή ήταν ακόμα η αγάπη προς τον πλησίον, περιφρονημένο το Εγώ: και πάνω από όλα ήταν η αγέλη.»

5 [1] 273: «Κάποτε το Εγώ ήταν κρυμμένο μέσα στην αγέλη: τώρα μέσα στο Εγώ είναι ακόμα κρυμμένη η αγέλη.»¹¹

⁹ Δες Ζα Ι, *Για τις μύγες της αγοράς*: «Και το αίμα είναι γι' αυτόν [= για τον θεατρίνο] το καλύτερο από όλα τα επιχειρήματα.» [Δικταίος 91, Σαρίκας 51].

Δες επίσης Ζα ΙΙ, *Για τους ιερείς*: «Ματωμένα σημάδια χάραξαν πάνω στον δρόμο που βάδισαν, και η τρέλα τους δίδασκε ότι η αλήθεια αποδειχεται με αίμα.» [Δικταίος 140, Σαρίκας 91].

Ο Νίτσε αναμετριέται εδώ με το ιστορικό γεγονός ότι η χριστιανική θρησκεία γνώρισε αρχικά μια σειρά από διωγμούς. Οι πρώτοι χριστιανοί χρειάστηκε να μαρτυρήσουν θυσιάζοντας την ίδια τους τη ζωή και πάνω σ' αυτό το μαρτυρικό αίμα θεμελιώθηκε η χριστιανική Εκκλησία. Αλλά είναι αυτό το αίμα μια απόδειξη ότι υπάρχει στη χριστιανική θρησκεία μια αιώνια αλήθεια; Ή έστω ότι το οικοδόμημα που έτσι θεμελιώθηκε δεν είναι ήδη σαθρό;

Ο Νίτσε αμφισβητεί δια μακρών την πεποίθηση ότι οι χριστιανοί μάρτυρες είχαν οποιαδήποτε σχέση με την αλήθεια, δες *Ο Αντίχριστος* § 53.

¹⁰ Δες Ζα Ι, *Για τις γριές και τις νέες γυναικούλες*: «Ο άντρας να φοβάται τη γυναίκα, όταν αυτή μισεί: διότι ο άντρας στο βάθος της ψυχής του είναι μόνο κακός, ενώ η γυναίκα εκεί είναι φαύλη.» [Δικταίος 109, Σαρίκας 67].

Ο Νίτσε δεν προσπαθεί να εξυμνήσει τον άντρα για να υποβιβάσει τη γυναίκα: διαπιστώνει και στα δύο φύλα μια ριζική κακότητα. Αλλά σ' αυτή την κακότητα υπάρχει σημαντική διαφορά. Ενώ ο άντρας είναι «κακός» (böse) με το νόημα ότι είναι μοχθηρός, επιθετικός και οξύθυμος, γι' αυτό κατάλληλος να διεξάγει πόλεμο, η γυναίκα είναι «φαύλη» (schlecht), δηλαδή μνησίκακη και ύπουλη. Κι ενώ η γυναίκα πρέπει να υπακούει τον άντρα και να φοβάται την οργή και την επιθετικότητά του, ο άντρας πρέπει να φοβάται τη γυναίκα «όταν αυτή μισεί»: διότι τότε δεν τίθεται ζήτημα υπακοής αλλά ύπουλης εκδίκησης.

¹¹ Δες Ζα Ι, *Για τους χίλιους και τον ένα σκοπούς*: «Στην αγέλη η ηδονή είναι αρχαιότερη από ό,τι στο Εγώ: και όσον καιρό η καλή ηθική συνείδηση θα λέγεται αγέλη, μόνο η κακή συνείδηση θα λέει: εγώ.» [Δικταίος 101, Σαρίκας 59].

Εδώ καταγράφεται μια περιεκτική «γενεαλογία της ηθικής» σχετικά με τις έννοιες: αγέλη (= πρωτόγονη ανθρώπινη κοινωνία), Εγώ και ηδονή. Ο Νίτσε υποστηρίζει ότι στην πρωτόγονη κοινωνία το Εγώ δεν είχε αναπτυχθεί αρκετά ως αυτοσυνείδηση, αλλά ήταν πολύ πιο αναπτυγμένη η «αρχή της ηδονής», δηλαδή η τάση για πολλαπλασιασμό του ανθρώπινου γένους μέσω της σεξουαλικής απόλαυσης. Στην εκπολιτισμένη κοινωνία αναπτύχθηκε το Εγώ, διεκδίκησε τα δικαιώματά του και την αυθυπαρξία του, αλλά μέσα του φωλιάζει ακόμα το αγελαίο ένστικτο. Ο Νίτσε αναφέρει ως τεκμήριο τούτου το γεγονός ότι ακόμα έως σήμερα μέσα στην ενδόμυχη φωνή της ηθικής συνείδησης το Εγώ ηχεί ως ανταρσία και κακία, ως επικίνδυνος εγωισμός, ενώ έχει καθησυχασμένη ηθική συνείδηση (gutes Gewissen) όποιος υπηρετεί τα κοινωνικά ιδεώδη και τα εθνικά συμφέροντα.

Σε ένα γράμμα του στη Λου Σαλομέ γράφει ο Νίτσε (8-9-1882): «Συνιστώ σ' Εσάς και στον φίλο Réé ... να συλλογιστείτε, πώς εξελίχθηκε το αίσθημα της ευθύνης. Η αυτοσυνείδηση του ατόμου της αγέλης όπως και οι τύψεις της συνείδησής του ως τύψεις της αγέλης με εξαιρετική δυσκολία μπορούν να συλληφθούν από τη φαντασία – και κατά κανέναν

4 [20] 6-7: «Η ανθρωπότητα δεν έχει κανένα σκοπό: μπορεί να δώσει ένα σκοπό στον εαυτό της – όχι για το τέλος, όχι για να διατηρήσει το είδος, αλλά για να το *άρει* [*aufheben*].»

4 [137]: «Όλοι οι σκοποί είναι εκμηδενισμένοι. Οι άνθρωποι οφείλουν να δώσουν ένα σκοπό στον εαυτό τους. Είναι εσφαλμένο ότι κάποτε τάχα είχαν σκοπό: όλους οι ίδιοι τους έδωσαν στον εαυτό τους. Αλλά οι προϋποθέσεις για όλους τους παλαιότερους σκοπούς είναι εκμηδενισμένες.»

4 [213]: «Είναι πια καιρός να βάλει ο άνθρωπος ένα σκοπό στον εαυτό του. Ακόμα ο άνθρωπος είναι αρκετά πλούσιος και άγριος για τον πιο ψηλό σκοπό. Σας το λέω: έχετε ακόμα χάος και σύγκρουση άστρων μέσα σας, ώστε να μπορέσετε να γεννήσετε έναν αστρικό χορό.»

5 [34]: «Όλοι οι σκοποί είναι εκμηδενισμένοι: οι αξιολογήσεις στρέφονται η μία ενάντια στην άλλη.»¹²

4 [29] 15-16: «Οφείλετε να αναπροσδιορίσετε την ανάγκη σας: αυτό που ήδη υπάρχει, ας ονομάζεται η αναγκαιότητά σας.»¹³

4 [30]: «Όποιος κατοικεί στους πρόποδες των πιο ψηλών Άλπεων, δεν βλέπει την κορυφή τους: συγχωρείστε ...»

13 [1] 442: «Δεν είμαι μετριόφρων; Κατοικώ στους πρόποδες του ύψους μου και ακόμα ποτέ δεν είδα τις κορυφές μου: αμετάπειστη είναι η ταπεινοφροσύνη μου. Κάθε πνεύμα έρχεται – προς εμένα: αγαπώ αυτό που θέλει να είναι το πνεύμα μου.»¹⁴

τρόπο να γίνουν κατανοητές. Τη μεγαλύτερη επικύρωση της θεωρίας μου για το ένστικτο της αγέλης, μου την έδωσε πρόσφατα η εμβάθυνση στη γένεση της γλώσσας.»

¹² Δες Ζα I, Πρόλογος 5: «Είναι πια καιρός να βάλει ο άνθρωπος ένα σκοπό στον εαυτό του. Είναι πια καιρός να φυτέψει ο άνθρωπος τον σπόρο της πιο ψηλής του ελπίδας.

Ακόμα το έδαφός του είναι αρκετά πλούσιο γι' αυτό.» [Δικταίος 46, Σαρίκας 17].

Δες επίσης Ζα I, Για τους χίλιους και τον ένα σκοπούς: «Χίλιοι σκοποί υπήρχαν έως τώρα, γιατί υπήρχαν χίλιοι λαοί. Μόνο τα δεσμά για τους χίλιους σβέρκους λείπουν ακόμα, λείπει ο ένας σκοπός. Ακόμα η ανθρωπότητα δεν έχει σκοπό.» [Δικταίος 101, Σαρίκας 59-60].

Αυτές οι σκέψεις αποτελούν ουσιώδες μέρος της νιτσεϊκής θεωρίας περί υπερανθρώπου. Ο Ζαρατούστρα κηρύσσει τον υπεράνθρωπο ως ανώτατο σκοπό, τον οποίο οφείλει να θέσει η σημερινή ανθρωπότητα. Προς τούτο χρειάζεται να αποποιηθεί τους στόχους που έβαλαν κατά καιρούς οι διαφορετικοί λαοί και οι ποικίλες θρησκείες και να συντρέξουν όλοι οι άνθρωποι σ' αυτόν τον ενιαίο σκοπό: στην υπέρβαση του ανθρώπου. Ο Νίτσε υπαινίσσεται ότι μόνο έτσι θα μπορέσουμε ν' απαλλαγούμε από την αντιφατικότητα που μαστίζει τους παλαιούς σκοπούς και να ξεπεράσουμε τη σημερινή κατάπτωση των παλαιών αξιών. Δηλώνει επίσης ότι ο ενιαίος σκοπός δεν είναι κάτι δεδομένο, αλλά κάτι που οφείλουμε να δώσουμε στον εαυτό μας ως μοναδικοί «δότες», δηλαδή ως δημιουργοί νέων ιδεωδών.

¹³ Δες Ζα I, Για τη δωρήτρια αρετή I: «Όταν θα είστε αυτοί που θέλουν μια θέληση, και αυτή την αλλαγή κάθε ανάγκης την ονομάσετε αναγκαιότητά σας: αυτή θα είναι η γένεση της αρετής σας.» [Δικταίος 126, Σαρίκας 76].

Αυτή η Σημείωση γίνεται κατανοητή ως προσθήκη στη νιτσεϊκή θεωρία περί υπερανθρώπου, δες και παραπάνω 4 [20] 6-7. Εδώ προστίθεται ότι οι πολλές ανάγκες, στην ικανοποίηση των οποίων στρεφόταν έως τώρα το ενδιαφέρον των ανθρώπων, οφείλουν ν' αντικατασταθούν από μια ενιαία ανάγκη κι από μια καθολική θέληση: την υπέρβαση του ανθρώπου. Πρέπει μάλιστα να γίνει παραδεκτό ότι αυτή δεν είναι μια υποκειμενική, αυθαίρετη ή επιμέρους ανάγκη, αλλά μια ιστορική αναγκαιότητα.

¹⁴ Δες Ζα II, Η πιο σιωπηλή ώρα: «Και τι δεν υπέφερε έως τώρα το πετσί της ταπεινοφροσύνης μου! Στους πρόποδες του ύψους μου κατοικώ: πόσο ψηλές είναι οι

4 [34]: «Αν η συμπόνια δεν έχει να διασπάσει ένα σκληρό φλούδι...»

5 [1] 91: «Αγαπώ τη συμπόνια που κρύβεται κάτω από ένα σκληρό φλούδι: αγαπώ τη συμπόνια, για χάρη της οποίας σπάζει κάποιος ένα δόντι δαγκώνοντας.»¹⁵

4 [34] 11-12: «Μπορεί κανείς να σωπαίνει, μόνο εάν έχει βέλη και τόξο: αλλιώς φλυαρεί και – καυγαδίζει.»

Το ίδιο στο 5 [1] 89.¹⁶

4 [36] 17-18: «Λιγοστή συνείδηση του πνεύματος έχει ο θεατρίνος: πιστεύει σ' αυτά, με τα οποία κάνει τους άλλους να πιστεύουν πιο έντονα.»¹⁷

4 [36] 19 κ.ε.: «Δημιουργοί είναι μόνο οι εκτιμητές και οι επινοητές νέων αξιών: μόνο γύρω από αυτούς περιφέρεται ο κόσμος. Αλλά όποιος τους κάνει να πιστεύουν στις νέες αξίες, αυτός ονομάζεται από τον λαό 'δημιουργός' ...»

κορυφές μου; Κανένας δεν μου το είπε ακόμα. Αλλά γνωρίζω καλά τις κοιλάδες μου'» [Δικταίος 208, Σαρίκας 147].

Ταπεινόφρων δεν είναι, κατά τον Νίτσε, όποιος σκέπτεται για τον εαυτό του κάτι κατώτερο από αυτό που έχει ήδη κατακτήσει, αλλά όποιος θεωρεί ότι βρίσκεται ακόμα σε κατώτερο σημείο από αυτό που φιλοδοξεί να κατακτήσει. Μια τέτοια ταπεινοφροσύνη δίνει φτερά στις φιλοδοξίες, αντί να τους στερεί τα φτερά.

¹⁵ Δες Ζα I, *Για τον φίλο*: «Η συμπόνια για τον φίλο σου ας κρύβεται κάτω από ένα σκληρό φλούδι· εξαιτίας της οφείλεις να σπάσεις δόντι δαγκώνοντας. Μόνο έτσι θα έχει τη λεπτή της γεύση και τη γλύκα της.» [Δικταίος 97, Σαρίκας 57].

Εδώ ο Νίτσε τροποποιεί το καθιερωμένο νόημα της συμπόνιας. Θεωρώντας ότι η συμπόνια είναι η σημαντικότερη χριστιανική αρετή, έτσι όπως επεξηγήθηκε από τον Ιησού με την παραβολή του «καλού Σαμαρείτη», ο Νίτσε περιορίζει τη συμπόνια στη σχέση μεταξύ φίλων. Δεν είναι όμως συμπόνια να βοηθάς τον φίλο σου όταν πάσχει. Συμπόνια είναι να «δαγκώνεις» κάτι από όσα οφείλει να «δαγκώσει» κι ο φίλος σου, και μάλιστα αυτό να είναι τόσο σκληρό, ώστε να σπάσεις δόντι για να διασπάσεις το φλούδι του. Η νιτσεική παραβολή αναφέρεται ίσως στο προπατορικό αμάρτημα και στο μήλο της γνώσης: τότε μόνο γεύεται κανείς «τη λεπτή γεύση και τη γλύκα» του απαγορευμένου καρπού, όταν δαγκώνει και διασπά ένα σκληρό φλούδι θεϊκής απαγόρευσης.

¹⁶ Δες Ζα I, *Για τον πόλεμο και τους πολεμιστές*: «Μπορεί κανείς να σωπαίνει και να ηρεμεί, μόνο εάν έχει βέλη και τόξο: αλλιώς φλυαρεί και καυγαδίζει. Η ειρήνη σας ας είναι μια νίκη!» [Δικταίος 86, Σαρίκας 46].

Πώς συμβιβάζεται η προτίμηση του Νίτσε για τη σιωπή με τις φιλοπόλεμες τάσεις του; Σίγουρα οι ιαχές του πολέμου δεν είναι διόλου σιωπηλές. Αλλά ο Νίτσε εξυψώνει την έννοια του πολέμου, ώστε να σημαίνει μια γενναία σωματική ή πνευματική αναμέτρηση, που δεν έχει καμιά σχέση με τη φλυαρία ή τον καυγά. Έτσι εκθειάζει εκείνη την αγέρωχη στάση του πολεμιστή που δεν καταδέχεται να «ανοίξει διάλογο» με τον αντίπαλο. Ο άξιος πολεμιστής ακόμα και σε περίοδο ειρήνης κρατά τα όπλα του έτοιμος να ορμήσει στη μάχη, έτοιμος να δώσει ακόμα και τη ζωή του για τη νίκη – αλλά κατά κανένα τρόπο υποβιβάζοντας την ανακωχή με το να κατέβει στο επίπεδο ενός φλύαρου ή καβγατζή αντιπάλου.

¹⁷ Δες Ζα I, *Για τις μύγες της αγοράς*: «Ο θεατρίνος έχει πνεύμα, αλλά πολύ λιγοστή συνείδηση του πνεύματος. Πιστεύει πάντα σ' αυτά, με τα οποία κάνει τους άλλους να πιστεύουν πιο έντονα – να πιστεύουν σ' αυτόν!» [Δικταίος 91, Σαρίκας 51].

Σ' αυτή και στην επόμενη Σημείωση (4 [36] 19 κ.ε.) ο Νίτσε προβληματίζεται σχετικά με το βεληνεκές του καλλιτέχνη, τον οποίο εκλαμβάνουμε συνήθως ως δημιουργό. Είναι ο καλλιτέχνης ένας δημιουργός; Ο Νίτσε δίνει αρνητική απάντηση. Διότι ο «θεατρίνος» (αλλά και ο ζωγράφος, ο μουσικός ή ο λογοτέχνης) πέφτει θύμα των παραστάσεων του και πιστεύει σ' αυτές· αποβαίνει έτσι ένας πιστός λάτρης όσων μιμείται, αντί να σπάσει τα παραδοσιακά είδωλα ή έστω ν' αποστασιοποιηθεί από αυτά και ν' αφήσει τον όχλο να τα πιστεύει.

4 [268]: «δημιουργός είναι εκείνος που δημιουργεί νέες αξίες. Αλλά όχι ο καλλιτέχνης!»¹⁸

4 [38] 16-18: «Δεν συμβουλεύω να εργάζεστε, αλλά να πολεμάτε – δεν συμβουλεύω την ειρήνη, αλλά τη νίκη. Η δουλειά σας ας είναι ένας αγώνας, η ειρήνη σας ας είναι μια νίκη.»

Ίδιο στο 5 [1] 71.¹⁹

4 [40] 122, 1: «Είμαστε έγκυοι μόνο για το δικό μας παιδί.»

Το ίδιο στο 5 [1] 83.

12 [1] 195: «‘Είμαστε έγκυοι μόνο για το δικό μας παιδί’: έτσι μιλά ο εγωισμός όλων των δημιουργών.»²⁰

4 [40] 122, 7-8: «Οφείλετε να αγαπάτε την ειρήνη ως μέσο για έναν καινούριο πόλεμο!»

Το ίδιο στο 5 [1] 80.

¹⁸ Δες Ζα I, *Για τις μύγες της αγοράς*: «Ελάχιστα καταλαβαίνει ο λαός το Μεγάλο, δηλαδή το Δημιουργικό. Αλλά νιώθει όλους τους παρουσιαστές και τους θεατρίνους μεγάλων πραγμάτων.

Γύρω από τους επινοητές νέων αξιών περιφέρεται ο κόσμος – αόρατα περιφέρεται. Αλλά γύρω από τους θεατρίνους περιφέρεται ο λαός και η φήμη: έτσι γυρίζει ο κόσμος.» [Δικταίος 91, Σαρίκας 51].

Δες επίσης Ζα II, *Για τα μεγάλα γεγονότα*: «Όχι γύρω από τους επινοητές νέου θόρυβου: γύρω από τους επινοητές νέων αξιών περιφέρεται ο κόσμος: *ανήκουστα* περιφέρεται.» [Δικταίος 189, Σαρίκας 131].

Δες και την προηγούμενη ντισεική Σημείωση. Εδώ διαπιστώνεται ότι ο καλλιτέχνης δεν δημιουργεί κάτι καινούριο, αλλ’ απλώς μας κάνει να πιστεύουμε τις αξίες που άλλοι δημιούργησαν. Ως τέτοιος ο καλλιτέχνης δεν δικαιούται να χαρακτηρίζεται «δημιουργός». Ο Νίτσε βρίσκει ευκαιρία να περιγράψει την έννοια του δημιουργού ως εκείνου που καταστρέφει τις παλιές αξίες (ηθικές, θρησκευτικές, καλλιτεχνικές κλπ.) και στη θέση τους βάζει καινούριες. Αλλά ο όχλος τηρεί αρνητική στάση απέναντι στον αληθινό δημιουργό: τον εκλαμβάνει σαν καταστροφέα, αμοραλιστή, αθεϊστή κλπ. και προσεγγίζει με θαυμασμό μόνο αυτόν που «λανσάρει» και αναπαριστά τις αξίες που άλλοι επινόησαν. Αυτή η σκέψη αξίζει να παραλληλιστεί με την πλατωνική υποτίμηση του καλλιτέχνη ως μιμητή μιμήσεων, ο οποίος δεν σχετίζεται με το αληθινό αρχέτυπο που είναι οι ιδέες.

¹⁹ Δες Ζα I, *Για τον πόλεμο και τους πολεμιστές*: «Δεν σας συμβουλεύω να εργάζεστε, αλλά να πολεμάτε. Δεν σας συμβουλεύω την ειρήνη, αλλά τη νίκη. Η δουλειά σας ας είναι ένας αγώνας, η ειρήνη σας ας είναι μια νίκη!» [Δικταίος 85-86, Σαρίκας 46].

Πρόκειται για μια ακόμα εναντίωση κατά του Χριστιανισμού, ο οποίος τηρεί θετική στάση απέναντι στην εργασία και στον εργαζόμενο. (Δες π.χ. Προς Θεσσαλονικείς Β’ 3,10: «Εί τις ου θέλει εργάζεσθαι, μηδέ εσθιέτω»). Ο Νίτσε συμβουλεύει την αντικατάσταση της εργασίας με τον πόλεμο και την αντικατάσταση της ειρηνικής υποτονικότητας με τη νικηφόρα αυτοανύψωση. Η εργασία ανήκει, σύμφωνα με την αρχαιοελληνική αντίληψη που υιοθετεί ο Νίτσε, στον δούλο και όχι στον ελεύθερο, στον ηττημένο και όχι στον νικητή. Καταργώντας τους δούλους και εξισώνοντας τους ανθρώπους ο χριστιανισμός υποβίβασε τους ευγενείς: ο Νίτσε επιχειρεί να τους αποκαταστήσει.

²⁰ Δες Ζα IV, *Για τον ανώτερο άνθρωπο II*: «Ω δημιουργοί, εσείς οι ανώτεροι άνθρωποι! Είμαστε έγκυοι μόνο για το δικό μας παιδί.» [Δικταίος 388-389, Σαρίκας 279].

Δημιουργός δεν είναι, κατά τον Νίτσε, όποιος φτιάχνει γενικά κάτι για τους πολλούς, αλλά όποιος καταστρέφει τις παλιές αξίες κι εγκαθιδρύει καινούριες. Ένας τέτοιος άνθρωπος δεν μπορεί να τηρεί συγκαταβατική στάση απέναντι στο παλιό και φθαρμένο, αλλά έχει χρέος να επιμένει στην ανάδειξη και στην τήρηση των νέων, δικών του αξιών. Πρόκειται για έναν επιβεβλημένο «εγωισμό» που δεν αφήνει περιθώρια στην ταπεινοφροσύνη.

37 [14] 315, 5-8: «Όπου κυριαρχεί ένας *δημιουργικός* τρόπος σκέψης, αυτός δεν θέτει ως σκοπό του κόσμου την ευτυχία της γαλήνης, το ‘Σάββατο όλων των Σαββάτων’, αλλά τιμά την ειρήνη ως μέσο για νέους πολέμους.»²¹

4 [41] 12: «Γιατί έπρεπε να κάνω αστεία με φριχτό τρόπο;»
Το ίδιο στο 5 [1] 122.²²

4 [42] 123, 10-12: «Τότε έσπασε η καρδιά του γέρικου καλοφτιαγμένου Θεού: και του συνέβη ότι και στον γιο του: πέθανε πάνω στον σταυρό της συμπόνιας.»

4 [200]: «Η αγάπη προς τους ανθρώπους ήταν ο σταυρός, στον οποίο καρφώθηκε· ήθελε να λυτρώσει τον Θεό από την κόλασή του: αυτή η κόλαση είναι η αγάπη του Θεού προς τους ανθρώπους.»

5 [1] 168: «Η συμπόνια [είναι] αίσθημα κόλασης: η *συμπόνια* είναι αυτός τούτος ο *σταυρός*, στον οποίο καρφώνεται αυτός που αγαπά τους ανθρώπους.»²³

²¹ Δες Ζα I, *Για τον πόλεμο και τους πολεμιστές*: «Οφείλετε να αγαπάτε την ειρήνη ως μέσο για καινούριους πολέμους. Και τη σύντομη ειρήνη πιο πολύ από τη μακρόχρονη.» [Δικταίος 85, Σαρίκας 46].

Δες επίσης Ζα IV, *Συνομιλία με τους βασιλιάδες 2*: «Πρέπει να *ακούσουμε* αυτόν που διδάσκει: ‘οφείλετε να αγαπάτε την ειρήνη ως μέσο για καινούριους πολέμους, και τη σύντομη ειρήνη πιο πολύ από τη μακρόχρονη!’» [Δικταίος 332, Σαρίκας 238].

Ο Νίτσε αντικρούει την αντίληψη ότι ο πόλεμος είναι ένα μέσο για να επιτευχθεί μια μακροχρόνια περίοδος ειρήνης. Ο πόλεμος δεν είναι ένα μέσο, αλλά είναι ο σκοπός, στον οποίο συμβάλλει υπηρετικά κάθε περίοδος σύντομης ειρηνικής ανάπαυλας κι επανάπαυσης στα κεκτημένα. Αντάξια στον ανδρείο συμπεριφορά είναι να ρίχνεται στο πεδίο της μάχης, να πληγώνεται και να νικά ή να πεθαίνει, όχι να σκουριάζει μέσα στην ειρηνική απραξία. Ιστάμενος πάνω από οποιοσδήποτε εδαφικές ή οικονομικές διεκδικήσεις ο πόλεμος δεν έχει ανάγκη από δικαιολογίες: είναι κάτι που ανεβάζει τον πολεμιστή σε υπεράνθρωπο βάθρο, ακόμα κι αν απαιτεί τον θάνατό του. Ενώ η ειρήνη τον αποδιοργανώνει και τον αχρηστεύει.

²² Δες Ζα I, Πρόλογος 5: «Γαλήνια είναι η ψυχή μου και φωτεινή σαν το βουνό το πρωί. Αλλά αυτοί νομίζουν ότι είμαι άκαρδος, ότι είμαι ένας χλευαστής που κάνει φριχτά αστεία.» [Δικταίος 48, Σαρίκας 18].

Ο Νίτσε αποτυπώνει εδώ τη διαφορά που υπάρχει ανάμεσα στον μοναχικό άνθρωπο, που έχει μάθει να μιλά τη σκληρή και απαιτητική γλώσσα της αλήθειας, και στον θεατρίνο που διασκεδάζει τον όγλο με σαχλά αστεία. Ο ίδιος ο Ζαρατούστρα, που λέει αυτά τα λόγια, έχει γαληνέψει και φωταγωγήσει την ψυχή του με μακρόχρονη απομόνωση, γι’ αυτό δεν καταδέχεται να κατέβει στο επίπεδο του όγλου. Είναι αναπόφευκτο να μην ακουστεί το κήρυγμά του ευχάριστα, να μην έχει ευμενή ανταπόκριση – κι ο Ζαρατούστρα να στραφεί εφεξής προς μια μειονότητα «μαθητών».

²³ Δες Ζα I, Πρόλογος 3: «Η ώρα που λέτε: ‘Τι σημασία έχει η συμπόνια μου! Μήπως η συμπόνια δεν είναι ο σταυρός, στον οποίο καρφώνεται αυτός που αγαπά τους ανθρώπους; Αλλά η δική μου συμπόνια δεν είναι σταύρωση.’» [Δικταίος 42, Σαρίκας 14].

Δες επίσης Ζα II, *Για τους συμπονετικούς*: «Έτσι μου μίλησε κάποτε ο διάβολος: ‘ακόμα κι ο Θεός έχει την κόλασή του: είναι η αγάπη του για τους ανθρώπους’.

Και πρόσφατα τον άκουσα να λέει αυτό το λόγο: ‘ο Θεός είναι νεκρός: από τη συμπόνια του για τους ανθρώπους πέθανε’.» [Δικταίος 136-137, Σαρίκας 89].

Δες επίσης Ζα II, *Για τους ιερείς*: «Και δεν ήξεραν άλλο τρόπο ν’ αγαπούν τον Θεό τους, παρά μόνο καρφώνοντας τον άνθρωπο στο σταυρό!» [Δικταίος 139, Σαρίκας 91].

Ο Νίτσε συλλογιέται εδώ μια από τις σημαντικότερες χριστιανικές αρετές: τη συμπόνια, την αγάπη προς τους ανθρώπους. Τι νόημα έχει το χριστιανικό κήρυγμα ότι ο ίδιος ο Θεός διακατέχεται από αγάπη για τους ανθρώπους; Μια τέτοια αγάπη πρέπει ν’ αποτελεί την κόλαση του Θεού και τον σταυρό όπου Αυτός σταυρώνεται, αν πράγματι επέλεξε να συμπονά (= να πονά μαζί κι εξαιτίας τους). Οι παραλλαγές, με τις οποίες ο Νίτσε εμπλουτίζει αυτή τη σκέψη, είναι αξιοπρόσεκτες: Α) Ένας συμπονετικός Θεός δεν έχει προοπτικές επιβίωσης:

4 [44] 13-15: «Δεν έχεις το θάρρος να χάσεις τον εαυτό σου και να εξολοθρευτείς: γι' αυτό ποτέ δεν θα γίνεις κάτι καινούριο. Αυτό που για εμάς σήμερα είναι φτερό, χρώμα, φόρεμα και δύναμη, αύριο δεν θα είναι παρά στάχτη.»

5 [1] 45: «Δεν έχεις το θάρρος να καείς και να γίνεις στάχτη: γι' αυτό ποτέ δεν θα ανανεωθείς και ποτέ δεν θα ξαναγίνεις νέος!»²⁴

4 [45]: «Υπάρχει μια άλλη αρετή, που ζητά ανταμοιβή και θέλει να πληρωθεί καλά, εδώ ή σε ένα όχι-εδώ και αυτό το ονομάζει 'δικαιοσύνη'.

Ω φίλοι της δωρήτριας αρετής, ας χορέψουμε χλευάζοντας κάθε αρετή που ζητά ανταμοιβή.

Αλλ' αυτό δεν το μάθατε ακόμα από μένα: πώς χορεύει κανείς χλευάζοντας.»

4 [247]: «Κεφάλαιο. Θέλετε ανταμοιβή; Για μένα το μέτρο της αρετής σας είναι το τι θέλετε ως ανταμοιβή!»

9 [48]: «Θέλετε λοιπόν να πληρωθείτε;»

12 [42] 17: «Ανταπόδοση στο εκείθεν; Θέλετε να πληρωθείτε;»²⁵

είναι καταδικασμένος να πεθάνει πάνω στον σταυρό της συμπόνιας του. Ένα ακόμα επιχείρημα υπέρ της νιτσεϊκής πεποίθησης ότι ο Θεός είναι νεκρός. Β) Ένας συμπονετικός Θεός δεν μπορεί να τιμωρεί τους ανθρώπους στη θρυλούμενη «κόλαση»: αντίθετα τιμωρείται από τους ανθρώπους, που βρίσκουν πάντα αρκετούς λόγους για να Τον σταυρώνουν. Ο χριστιανικός Θεός βρίσκεται συνεχώς στον κολαστήριο σταυρό, καρφωμένος από τους ανθρώπους. Γ) Η σταύρωση του Θεού δεν είναι άλλο από ένα δείγμα της ανθρώπινης αγάπης προς τον Θεό τους. Αφού Αυτός ήταν διατεθειμένος να συμπονά, οι άνθρωποι δεν μπορούσαν να βρουν πιο ταιριαστό *τρόπο λατρείας* από του να Τον σταυρώσουν. Το ότι η χριστιανική Εκκλησία έχει καθιερώσει εδώ και αιώνες να προσφέρει σε κάθε λειτουργία το σώμα και το αίμα του Θεού στους πιστούς του, είναι αρκετό τεκμήριο τέτοιας λατρείας.

²⁴ Δες Ζα Ι, *Για τον δρόμο του δημιουργού*: «Πρέπει να θέλεις να καείς μέσα στην ίδια σου τη φλόγα: πώς ήθελες να ανανεωθείς, αν δεν γίνεις πρώτα στάχτη!» [Δικταίος 106, Σαρίκας 65]. Πρόκειται ίσως για μια αρχαϊκή επίδραση, αφού θυμίζει έντονα την πεποίθηση του Ηρακλείτου ότι κατεξοχήν «αείζων», δηλ. αυτό που διατηρεί και ανανεώνει αέναα τη ζωή είναι η καταστροφική φωτιά. Ο Νίτσε κατακυρώνει αυτή την πεποίθηση αναφέροντας ως καταστρεφόμενο κάθε πρόσκαιρο πράγμα του κόσμου μας («φτερό, χρώμα, φόρεμα και δύναμη»): προπάντων όμως την εφαρμόζει υπαρξιακά στο κάθε ανθρώπινο άτομο, που οφείλει να *θέλει* την εξολόθρευσή του, αν διόλου ενδιαφέρεται για την ανανέωση και διαιώνισή του. Έτσι ο Νίτσε επαναλαμβάνει το χριστιανικό κήρυγμα ότι δεν θα βρει κανείς τον εαυτό του, εάν πρωύτερα δεν τον χάσει απαρνηθεί (Κατά Ματθαίον 16, 24-25).

²⁵ Δες Ζα ΙΙ, *Για τους ενάρετους*: «Θέλετε να πληρωθείτε, εσείς οι ενάρετοι! Θέλετε να έχετε ανταμοιβή για την αρετή σας και ουρανό έναντι της γης κι αιωνιότητα έναντι του σήμερα;

Και τώρα μου θυμώνετε που διδάσκω ότι δεν υπάρχει κανείς που να μοιράζει μισθούς και να κρατεί κατάστιχα; Κι αληθινά, δεν διδάσκω ούτε πως η αρετή είναι η ανταμοιβή του εαυτού της ...

Να βαρεθείτε τις λέξεις 'ανταμοιβή', 'ανταπόδοση', 'τιμωρία', 'εκδίκηση μέσω δικαιοσύνης'.» [Δικταίος 141+144, Σαρίκας 93+95].

Ο Νίτσε επικρίνει εδώ αμείλικτα τη χριστιανική επαγγελία ότι οι ενάρετοι θα ανταμειφθούν μπαίνοντας στη βασιλεία των ουρανών. Η αφελής ιδέα, ότι οι ανθρώπινες πράξεις καταγράφονται σε θεϊκά κατάστιχα για να ανταμειφθούν ή να τιμωρηθούν μετά θάνατο, είναι ασφαλώς προχριστιανική· η χριστιανική θρησκεία την εκμεταλλεύτηκε για να απειλήσει με κολαστήρια και να υποσχεθεί παραδείσιες απολαύσεις. Κατά τον Νίτσε δεν επιτρέπεται να προσδοκά ο ενάρετος ανταμοιβή για τις καλές ή γενναίες πράξεις του ούτε στον επίγειο ούτε στον ουράνιο κόσμο. Κύριο χαρακτηριστικό της αρετής πρέπει να είναι το να δωρίζει (δες το κεφάλαιο «Για τη δωρήτρια αρετή» στο Ζα Ι), δηλαδή να προσφέρει τις ευεργεσίες της αφιλόκερδα και χωρίς προσδοκία ευγνωμοσύνης ή ανταμοιβής. Όχι μόνο από τους άλλους, αλλά ούτε καν αφ' εαυτής η αρετή δεν παρέχει μια στοιχειώδη δικαίωση, μια αναγνώριση της

4 [49] 17: «εκεί που η φτώχεια σας και η νηφαλιότητά σας φώναζε προς τον ουρανό»

4 [75] 16: «Όχι η αμαρτία σας – η νηφαλιότητά σας φωνάζει προς τον ουρανό.»
Το ίδιο στο 5 [1] 125.²⁶

4 [49] 18: «ένας κεραυνός να σας γλύψει με τη γλώσσα του!»²⁷

4 [52]: «Υπάρχουν ιεροκήρυκες που διδάσκουν τον πόνο. Σας υπηρετούν, μολονότι σας μισούν.»

4 [245]: «Περισσότερο από όλους λατρεύονται οι ιεροκήρυκες του αργού θανάτου.»

4 [272]: «Κράτος και εκκλησία και όλα όσα στηρίζονται σε ψέματα, υπηρετούν τους ιεροκήρυκες του θανάτου.»²⁸

προσφοράς ή της θυσίας. Ο γενναίος οφείλει να θυσιάζεται μόνο εξαιτίας της γενναιοτήτάς του· ο γενναϊόδωρος οφείλει να δωρίζει μόνο εξαιτίας της γενναιοδωρίας του – αλλιώς η υποτιθέμενη αρετή δεν είναι παρά μια ποταπή υστεροβουλία.

²⁶ Δες Ζα Ι, Πρόλογος 3: «Δεν είναι η αμαρτία σας – η αυτάρκειά σας είναι που φωνάζει προς τον ουρανό, η απαιτητικότητά σας ακόμα και μέσα στην αμαρτία σας φωνάζει προς τον ουρανό!» [Δικταίος 42-43, Σαρίκας 15].

Αυτή και η επόμενη νιτσεική Σημείωση κάνουν σαφή αναφορά σε χωρία της Βίβλου επιχειρώντας ν' αντικρούσουν τις ιουδαιο-χριστιανικές τους αντιλήψεις. Εδώ ο Νίτσε υπενθυμίζει τη βιβλική έκφραση που ισχυρίζεται ότι οι ανθρωπίνες αμαρτίες βοούν και φθάνουν από τη γη έως τον ουρανό (Γένεσις 4, 10· Αποκάλυψις 18, 5), επισείοντας τη θεϊκή οργή και τιμωρία. Αντιδρώντας ο Νίτσε υποστηρίζει ότι όχι η ανθρώπινη αμαρτωλότητα αλλά η ανθρώπινη απαιτητικότητα θα πρέπει να υψώνει ουρανομήκη φωνή και να διεκδικεί μέχρις εσχάτων.

²⁷ Δες Ζα Ι, Πρόλογος 3: «Πού είναι λοιπόν ο κεραυνός που θα σας γλύψει με τη γλώσσα του; Πού είναι η παραφροσύνη, με την οποία θα έπρεπε να μπολιαστείτε;

Δέστε, σας διδάσκω τον υπεράνθρωπο: τούτος είναι αυτός ο κεραυνός και αυτή η παραφροσύνη!» [Δικταίος 43, Σαρίκας 15].

Πρόκειται για αναφορά στη χριστιανική Πεντηκοστή, όταν μια θεϊκή φωτιά έγλυψε με τη γλώσσα της τους μαθητές του Ιησού (δες Πράξεις Αποστόλων 2, 1-3). Αντιδρώντας ο Νίτσε εκφράζει την αγανάκτησή του για το γεγονός ότι εδώ και πολλούς αιώνες καμιά τέτοια θεϊκή φωτιά («κεραυνός») δεν φάνηκε να γλείφει τους ενάρετους. Αντί αυτού θεωρεί ότι ο υπεράνθρωπος είναι ένας τέτοιος κεραυνός που με την καταστροφική και δημιουργική του δύναμη μπορεί να «γλύψει» τους ανθρώπους μεταδίδοντας την ανωτερότητά του αλλά και την παραφροσύνη του – δηλαδή μια νοητική δύναμη που υπερβαίνει την ανθρώπινη λογική.

²⁸ Δες Ζα Ι, *Για τους κήρυκες του θανάτου*: «Υπάρχουν ιεροκήρυκες του θανάτου: και η γη είναι γεμάτη από ανθρώπους, που πρέπει να τους κηρύσσεται η φυγή από τη ζωή...

‘Η ζωή είναι μόνο πόνος’ – έτσι λένε άλλοι και δεν λένε ψέματα: φροντίστε λοιπόν να πάψετε να ζείτε!» [Δικταίος 82-83, Σαρίκας 44].

Δες επίσης Ζα Ι, *Για τον ηθελημένο θάνατο*: «Μακάρι να έρχονταν κήρυκες του γρήγορου θανάτου!... Αλλά δεν ακούς να κηρύσσουν παρά μόνο τον αργό θάνατο και την υπομονή με όλα τα ‘γήινα’.» [Δικταίος 116, Σαρίκας 73].

Εδώ ο Νίτσε στρέφεται ενάντια στο χριστιανικό κήρυγμα που υποστηρίζει α) ότι το νόημα της ανθρώπινης ζωής έγκειται στην προετοιμασία για τον θάνατο και τη μετά θάνατο ζωή, β) ότι η ζωή είναι γεμάτη πόνο και γι' αυτό πρέπει να στρεφόμεστε προς τον θάνατο. Η νιτσεική κριτική επισημαίνει ότι Α) οι χριστιανοί ιεροκήρυκες μισούν τους ανθρώπους και τη ζωή, αλλιώς δεν θα κήρυσσαν τον θάνατό τους και την αποφυγή της ζωής. Β) Είναι ψέμα ότι η ζωή είναι γεμάτη πόνο, αφού περιέχει επίσης χαρά, απόλαυση και τη δυνατότητα βελτίωσής της. Γ) Είναι εσφαλμένο το συμπέρασμα ότι οφείλουμε να υπομείνουμε τον πόνο και την αθλιότητα της εδώ ζωής· ορθότερο συμπέρασμα θα ήταν ότι χρειάζεται ένας γρήγορος

4 [56] 5-6: «Είναι *πρόδος* της διανοητικής καλαισθησίας, όταν κάποιος ακόμα και για την κακογουστιά του δεν ντρέπεται πια.»²⁹

4 [56] 11-12: «Η εκκλησία δεν είναι άλλο από ένα εκ βαθέων ψευδολόγο είδος κράτους.»

12 [1] 128: «Τι είναι ‘εκκλησία’; – Ένα εκ βαθέων ψευδολόγο είδος κράτους.»³⁰

4 [57] 18: «Σε ζητήματα τιμής οι γυναίκες είναι χονδροειδείς και δυσκίνητες.»

4 [58] 16-18: «Για τη γυναίκα υπάρχει ένα και μόνο σημείο τιμής· να πιστέψει ότι οφείλει να αγαπά περισσότερο από όσο αγαπιέται. Πέρα από αυτό το σημείο αρχίζει αμέσως η πορνεία.»³¹

4 [57] 19-20: «Αν θέλεις να έχεις ένα φίλο, τότε πρέπει να θέλεις και να ξεσηκώνεις πόλεμο για χάρη του, δηλαδή να *μπορείς* να είσαι εχθρός.»³²

θάνατος, έστω και μέσω αυτοκτονίας.

²⁹ Δες Ζα III, *Για το πνεύμα του βάρους* 2: «Αυτό όμως – είναι η καλαισθησία μου:

– ούτε καλή ούτε κακή, αλλά η δική μου καλαισθησία, για την οποία ούτε ντρέπομαι πια ούτε την κρύβω.» [Δικταίος 267, Σαρίκας 191].

Εδώ ο Νίτσε βάζει στο στόχαστρο την έννοια της *καλαισθησίας* (ή: του *γούστου*, γερμανικά *Geschmack*), που αποτελεί ένα βασικό όργανο κρίσης των αισθητικών κι αισθητηριακών πραγμάτων. Τι γίνεται όταν κάποιος είναι κακόγουστος; Οφείλει να ντρέπεται γι’ αυτό και να το κρύβει υποκρινόμενος ότι συμφωνεί με όσα γουστάρουν οι άλλοι; Ο Νίτσε αντιτείνει ότι είτε καλή είτε κακή, η καλαισθησία είναι πάντα υποκειμενική· άρα δεν υπάρχει εδώ κάτι αντικειμενικά καλό ή κακό. Οφείλει λοιπόν καθένας να επιμένει στη *δική του* καλαισθησία και να μην ντρέπεται, αν αυτή θεωρείται από άλλους κακή.

Στο βιβλίο του *Ανθρώπινο, πάρα πολύ ανθρώπινο* (2^{ος} τόμος, «Ανάμεικτες γνώμες και γνωμικά» § 170) γράφει ο Νίτσε: «Μακάριοι είναι αυτοί που έχουν γούστο, έστω και αν αυτό είναι κακόγουστο! – Και όχι μόνο μακάριοι, αλλά και σοφός μπορεί κανείς να γίνει δυνάμει αυτής της ιδιότητας: να γιατί οι Έλληνες, που ήσαν πολύ εκλεπτυσμένοι σε τέτοια πράγματα, ονόμαζαν τον σοφό με μια λέξη που σημαίνει ‘*άνθρωπος με γούστο*’, και ονόμαζαν τη σοφία, τόσο την καλλιτεχνική όσο και τη γνωσιακή, ακριβώς ‘*γούστο*’ (ελληνικά: *σοφία*).»

³⁰ Δες Ζα II, *Για τα μεγάλα γεγονότα*: «‘Εκκλησία;’ Αποκρίθηκα. ‘Αυτό είναι ένα είδος κράτους, και μάλιστα το πιο ψευδολόγο.’» [Δικταίος 190, Σαρίκας 132].

Εδώ στιγματίζεται η τάση της Εκκλησίας να αποκτά επίγεια εξουσία και να στηρίζει την ισχύ της πάνω σε ψέματα (για τη μετά θάνατο ζωή, για τον αδύναμο άνθρωπο σε σχέση με τον παντοδύναμο Θεό κλπ.).

³¹ Δες Ζα I, *Για τις γριές και τις νέες γυνακούλες*: «Στην αγάπη σας να συνίσταται η τιμή σας! Πολύ λίγα καταλαβαίνει συνήθως η γυναίκα από τιμή. Αλλά ας είναι τούτο εδώ η τιμή σας: να αγαπάτε πάντα περισσότερο από όσο αγαπιέστε, και ποτέ να μην έρχεστε δεύτερες.» [Δικταίος 108, Σαρίκας 67].

Είναι οι γυναίκες αξιότιμες; Ο Νίτσε διαπιστώνει ότι αυτό, για το οποίο πρέπει να τιμώνται οι γυναίκες, είναι η ικανότητά τους ν’ αγαπούν. Αναφέρεται κυρίως στην αγάπη προς τον ερωτικό σύντροφο αλλά και στη μητρική αγάπη. Επειδή η γυναίκα μπορεί ν’ αφοσιώνεται απόλυτα στον άντρα και στα παιδιά της, αξίζει να την τιμούμε. Ο Νίτσε όμως προσθέτει ότι τότε μόνο η γυναίκα καθίσταται αξιότιμη, όταν αγαπά περισσότερο από όσο αγαπιέται: Όταν η αγάπη της υπερτερεί της ανδρικής αγάπης. Εάν δεν υπάρχει μια τόσο βαθιά αφοσίωση, τότε η γυναίκα εκμεταλλεύεται την ανδρική αγάπη και την ανδρική ανάγκη για σεξουαλική εκτόνωση, και δεν είναι παρά μια πόρνη.

³² Δες Ζα I, *Για τον φίλο*: «Αν θέλεις να έχεις ένα φίλο, τότε πρέπει να θέλεις και να ξεσηκώνεις πόλεμο για χάρη του: και για να ξεσηκώνεις πόλεμο, πρέπει να *μπορείς* να είσαι εχθρός.» [Δικταίος 96, Σαρίκας 56].

4 [58] 23: «Το ‘εσύ’ είναι αρχαιότερο από το ‘εγώ’ κι επιβιώνει ακόμα και στο Εγώ.»³³

4 [59] 7: «Δες! Μόλις τώρα έγινε ο κόσμος τέλειος.»

5 [1] 37: «‘Δες! Μόλις τώρα έγινε ο κόσμος τέλειος’: έτσι σκέπτεται κάθε γυναίκα, όταν υπακούει με όλη της την αγάπη.»³⁴

4 [64] 16-17: «Τώρα έχω δικαιωθεί – σημαίνει σε πολλές περιπτώσεις ‘τώρα έχω εκδικηθεί’.»

12 [1] 134: «‘Τώρα έχω δικαιωθεί’ – ‘τώρα έχω εκδικηθεί’: αυτά ηχούν ίδια και συχνά όχι μόνο ηχούν ίδια.»

Το ίδιο στο 13 [6].³⁵

Ο Νίτσε διαπιστώνει ότι ακόμα και μέσα στη φιλία υπάρχει πόλεμος. Η φιλία δεν είναι μια συναισθηματική σύνδεση εντελώς άσχετη από αντιπαράθεσεις. Ακόμα και για να υπερασπιστεί κάποιος τον φίλο και τη φιλία του, χρειάζεται να ξεσηκώνει πόλεμο ενάντια σε τρίτους. Για να γίνει λοιπόν κάποιος φίλος, πρέπει να έχει τη δυνατότητα να εχθρεύεται.

³³ Δες Ζα I, *Για την αγάπη προς τον πλησίον*: «Το Εσύ είναι αρχαιότερο από το Εγώ· το Εσύ το ανακήρυξαν άγιο, όχι όμως ακόμα και το Εγώ: γι’ αυτό ο άνθρωπος συνωθείται προς τον πλησίον του.» [Δικταίος 102, Σαρίκας 61].

Πού οφείλεται η τάση του ανθρώπου να στρέφεται προς τον κοντινό του άνθρωπο κι έτσι να αποστρέφεται τον εαυτό του; Ο Νίτσε εξηγεί αυτό το φαινόμενο με βάση το αγελαίο ένστικτο, εξαιτίας του οποίου οι άνθρωποι εδώ και αιώνες «συνωθούνται». Αυτός ο πρωτογονισμός επιβιώνει και μέσα στον πολιτισμό, κυρίως επειδή η θρησκεία εξαγίασε το Εσύ συνιστώντας την αγάπη προς τον πλησίον. Διατυπώνεται η υπόθεση ότι είναι ζήτημα χρόνου, ώσπου να εξαγιαστεί και το Εγώ. Στο μεταξύ ο άνθρωπος όχι μόνο *στριμώνχεται* πάνω στον συνάνθρωπο (ο Νίτσε γράφει: *drängt sich um den Nächsten*) αλλά και *τείνει παρορμητικά* προς αυτόν (ο Νίτσε γράφει: *drängt sich hin zum Nächsten*).

³⁴ Δες Ζα I, *Για τις γριες και τις νέες γυνακούλες*: «‘Δες, μόλις τώρα έγινε ο κόσμος τέλειος!’ – έτσι σκέπτεται κάθε γυναίκα, όταν υπακούει με όλη της την αγάπη.» [Δικταίος 109, Σαρίκας 67].

Δες επίσης Ζα IV, *Μεσημέρι*: «Σιωπή! Σιωπή! Μόλις τώρα δεν έγινε ο κόσμος τέλειος; Τι μου συμβαίνει, λοιπόν;» [Δικταίος 369, Σαρίκας 265].

Δες επίσης Ζα IV, *Το μεθυσμένο τραγούδι 7*: «Αφησέ με! Αφησέ με! Είμαι πολύ καθαρός για σένα. Μη με αγγίζεις! Μόλις τώρα δεν έγινε τέλειος ο κόσμος μου;» [Δικταίος 427, Σαρίκας 309].

Ο Νίτσε προβληματίζεται πάνω στη θεολογική πεποίθηση ότι ο Θεός έπλασε αυτό τον κόσμο κατά τον πιο τέλειο τρόπο. Είναι πράγματι έτσι; Ο Νίτσε διαπιστώνει ότι μία τέτοια τελειότητα είναι πάντα υποκειμενική και μέσα σε πεπερασμένα όρια, π.χ. χρονικά, αφού ο αισθητός κόσμος δεν είναι αιώνιος. Ο κόσμος γίνεται π.χ. υποκειμενικά τέλειος για τη γυναίκα που αφοσιώνεται ερωτικά σ’ έναν άντρα και υπακούει στις επιθυμίες του. Αλλ’ αυτή είναι, βέβαια, μια συναισθηματικά καθορισμένη αντίληψη και δεν έχει καμιά σχέση με τη θεολογική πεποίθηση.

³⁵ Δες Ζα II, *Για τους ενάρετους*: «Αχ, πόσο αηδιαστικά βγαίνει από το στόμα τους η λέξη ‘αρετή’! Και όταν λένε: ‘έχω δικαιωθεί’, αυτό ηχεί πάντα ίδια με το: ‘έχω εκδικηθεί!’» [Δικταίος 143, Σαρίκας 94].

Μια από τις σημαντικότερες ηθικές διαπιστώσεις του Νίτσε είναι ότι η ονομαζόμενη «αίσθηση δικαιοσύνης» των ανθρώπων δεν είναι παρά μια ανάγκη για εκδίκηση: όσοι αδικήθηκαν, απαιτούν να τιμωρηθούν αυτοί που τους έβλαψαν, επειδή έτσι απαιτεί η αγανάκτηση και η εκδικητικότητα τους και όχι επειδή έτσι αποκαθιστάται η ηθική τάξη. Αυτή η συνάφεια προδίδεται και ηχητικά, από το γεγονός ότι στη γερμανική γλώσσα ηχούν ίδια οι λέξεις *gerecht* – *gerächt* (= δικαιωθεί – εκδικηθεί). Ο Νίτσε μέμφεται λοιπόν την καθιερωμένη αντίληψη ότι οι άνθρωποι διακατέχονται γενικά από μια αίσθηση δικαιοσύνης και ότι σ’ αυτήν μπορεί να επαφίεται το σύγχρονο «κράτος δικαίου».

4 [66]: «Ο Ζαρατούστρα δίνει όλο και περισσότερα, όσο λιγότερο γίνεται αποδεκτός.

‘Τσιγκούνης ήμουν – είχατε δίκιο να με περιφρονείτε!’»³⁶

4 [67] 17-21: «Τους περισσότερους, από αυτούς που σώζουν κάποιο θύμα από τον κίνδυνο, δεν τους έσπρωξε η συμπόνια, αλλά το θάρρος και ο κίνδυνος.

Η τολμηρότητα έχει κατορθώσει πολύ μεγαλύτερες πράξεις από την αγάπη προς τον πλησίον.»³⁷

4 [70] 134, 8-10: Το ότι επιτρέπουμε σε καθένα να μάθει να διαβάζει και καθένας διαβάζει, αυτό με τον χρόνο καταστρέφει όχι μόνο τους συγγραφείς αλλ’ ακόμα και τα πνεύματα εν γένει.»³⁸

4 [71] 135, 1-3: «Ο επιστήμονας έχει την ίδια τύχη με τον σχοινοπλέκτη: κλώθει το νήμα του ολοένα περισσότερο, όμως ο ίδιος πηγαίνει – προς τα πίσω.»

³⁶ Δες Ζα ΙΙ, *Η πιο σιωπηλή ώρα*: «Αχ, φίλοι μου! Ας είχα ακόμα κάτι να σας πω, ας είχα ακόμα κάτι να σας δώσω! Γιατί δεν το δίνω; Είμαι λοιπόν τσιγκούνης;» [Δικταίος 209, Σαρίκας 148].

Σε τι συνίσταται η κοινωνική προσφορά του Ζαρατούστρα (και τελικά του ίδιου του Νίτσε); Η κυριότερη προσφορά του έγκειται προφανώς σε όσα έδωσε *μιλώντας*, όπως λέει ο τίτλος του νιτσεϊκού βιβλίου. Αλλά σε μια ώρα περισυλλογής έχει κάθε δίκιο να αναρωτιέται, μήπως μπορούσε να δώσει περισσότερα, μήπως από *τσιγκουνιά* μίλησε όπως μίλησε, και μήπως αποσιώπησε τα κυριότερα επειδή δεν *μπόρεσε* να τα εκφράσει. Φθάνει μάλιστα να υποπτευθεί ότι και όσα εξέφρασε, ήταν απόρροια της λιγοστής ανταπόκρισης που είχε στο ακροατήριό του, άρα προήλθαν από την ανάγκη του να γίνει αποδεκτός από το ακροατήριο. Έτσι τονίζεται ότι η όποια προσφορά του είναι στοιχείο εξάρτησης και όχι αυτάρκειας, δείγμα αδυναμίας και όχι δύναμης.

Σύγκρισε και τη διατύπωση στο Κατά Ιωάννην 16, 12: «Ετι πολλά έχω λέγειν υμίν, αλλ’ ου δύνασθε βαστάζειν άρτι [= δεν μπορείτε ακόμα να τα βαστάξετε]».

³⁷ Δες Ζα Ι, *Για τον πόλεμο και τους πολεμιστές*: «Ο πόλεμος και το θάρρος έχουν κατορθώσει πολύ μεγαλύτερα πράγματα από την αγάπη προς τον πλησίον. Δεν είναι η συμπόνια σας, αλλά η γενναιότητά σας αυτή που έσωσε έως τώρα τα θύματα.» [Δικταίος 86, Σαρίκας 46].

Ο Νίτσε αντικρούει την αντίληψη ότι η χριστιανικά νοούμενη συμπόνια προς όσους πάσχουν ή κινδυνεύουν προσφέρει τα μέγιστα στους ανθρώπους. Θεωρεί ότι πολύ σημαντικότερο κίνητρο για να βοηθούνται όσοι κινδυνεύουν, είναι η γενναιότητα και η έφεση των αγωνιστών να ριγοκινδυνεύουν για τους συναγωνιστές τους. Με τούτο υπαινίσσεται ίσως ότι η γενναιότητα είναι σημαντικότερη, επειδή σώζει προπάντων όσους *αζίζουν* να σωθούν, δηλαδή τους γενναίους συναγωνιστές, και όχι τους αδύναμους, άρρωστους, ατάλαντους και αποτυχημένους, τους οποίους εννοεί η χριστιανική διδασκαλία περί συμπόνιας.

³⁸ Δες Ζα Ι, *Για την ανάγνωση και τη γραφή*: «Το ότι επιτρέπουμε σε καθένα να μάθει να διαβάζει, αυτό με τον χρόνο καταστρέφει όχι μόνο το γράψιμο, αλλά και το σκέπτεσθαι.» [Δικταίος 77, Σαρίκας 39].

Είναι γνωστό ότι στις αρχαίες κοινωνίες πολύ λίγοι ήταν αυτοί που ήξεραν να γράφουν και να διαβάζουν, και δεν ήταν διόλου καθιερωμένη η πεποίθηση ότι πρέπει να εκλείψει ο αναλφαβητισμός. Ο Νίτσε θεωρεί ότι αυτή η πεποίθηση έβλαψε αντί να ωφελήσει και ότι κακώς σήμερα μαθαίνουν γράμματα όσο το δυνατό περισσότεροι. Προβάλλει το εξής επιχείρημα: Η συγγραφή και το σκέπτεσθαι ήταν παλιότερα βαρυσήμαντες δραστηριότητες, τις οποίες καλλιεργούσαν εκλεκτά πνεύματα, που απευθύνονταν σε ένα απαιτητικό κοινό. Με τη γενίκευση του αλφαβητισμού οι συγγραφείς και οι σκεπτόμενοι διεφθάρσαν, αφενός γιατί απευθύνονται στη μάζα, αφετέρου γιατί απασχολούνται με καθημερινές και τετριμμένες δραστηριότητες.

Το ίδιο στο 5 [1] 28.³⁹

4 [72] 4-5: «Η ζωή είναι δυσβάσταχτη: γι' αυτό τα πρωινά έχουμε ανάγκη το πείσμα και τα απογεύματα την υποταγή.»

5 [1] 22: «Η ζωή είναι δυσβάσταχτη: για ποιον άλλο λόγο έχουμε τα πρωινά το πείσμα και τα απογεύματα την υποταγή;»⁴⁰

4 [72] 6-7: «Είμαι διασκορπισμένος: η όρεξή μου έρχεται μετά το γεύμα.»

5 [1] 23: «Είμαι έκπληκτος: η πείνα μου έρχεται μετά το γεύμα.»⁴¹

4 [73]: «Λίγο υψώνουμε θαρραλέα τον τράχηλό μας, σαν να επρόκειτο να πέσει επάνω μας όλο το βάρος του κόσμου – κι αμέσως μετά τρέμουμε σαν τριαντάφυλλο, για το οποίο και μια δροσοσταλίδα παραείναι βαριά. Αδερφοί μου και αδερφές μου, μη μου είστε πια τόσο τρυφεροί! Είμαστε όλοι όμορφα φορητά γαϊδούρια και γαϊδούρες, και κατά κανένα τρόπο τριαντάφυλλα που τρέμουν.»

5 [1] 21: «Αδερφοί μου και αδερφές μου, μη μου είστε πια τόσο τρυφεροί! Είμαστε όλοι όμορφα φορητά γαϊδούρια και γαϊδούρες και όχι τρεμάμενα τριαντάφυλλα, που και μια σταγόνα δροσιάς τους φαίνεται υπερβολική!»⁴²

³⁹ Δες Ζα Ι, *Για τον ηθελημένο θάνατο*: «Στ' αλήθεια, δεν θέλω να μοιάζω με τους σχοινοπλέχτες: τραβούν τα νήματά τους εις μήκος, ενώ οι ίδιοι πηγαίνουν πάντα προς τα πίσω.» [Δικταίος 115, Σαρίκας 72].

Πρόκειται για μια επίθεση κατά της υποτιθέμενης προόδου της σύγχρονης επιστήμης. Μολονότι αυξάνονται αδιάκοπα οι ανακαλύψεις και κάθε επιστήμονας επαυξάνει το «σχοινί» της συσσωρευμένης γνώσης, οι ίδιοι οι επιστήμονες δεν προοδεύουν και δεν αποτελούν κάτι προοδευτικό, αλλά οπισθοβατούν, αφού έχουν καταντήσει υπηρέτες μιας τυφλής και ασυλλόγιστης διαδικασίας, κρίκοι μιας αδιάσπαστης αλυσίδας, με μοναδική προσφορά στη βελτίωση των πρακτικών συνθηκών της ανθρώπινης επιβίωσης.

⁴⁰ Δες Ζα Ι, *Για την ανάγνωση και τη γραφή*: «Μου λέτε: 'η ζωή είναι δυσβάσταχτη'. Αλλά τότε γιατί έχετε τα πρωινά την περηφάνια σας και τα βράδια την υποταγή σας;» [Δικταίος 78, Σαρίκας 39].

Για ν' αντέξει κάθε άνθρωπος τον δυσβάσταχτο χαρακτήρα της ανθρώπινης ζωής, εκδηλώνει δυο διαφορετικές συμπεριφορές: το πρωί (δηλ. στα νιάτα του), που είναι ξεκούραστος, επιδεικνύει μια αδικαιολόγητη *περηφάνια* για την ύπαρξή του, καυχώμενος για το μεγαλείο της και ουσιαστικά αναλαμβάνοντας *πεισματικά* τη διατήρησή της· αντίθετα το βράδυ (δηλ. στα γερατεία του) δεν του απομένει παρά να *υποτάσσεται*, κουρασμένος και καταναλωμένος, στη ροή των πραγμάτων, έχοντας διαπιστώσει τη ματαιότητα αυτής της ολιγόχρονης ψυχοσωματικής έντασης που καταλήγει στο τίποτα. Δες και παρακάτω, 4 [73].

⁴¹ Δες Ζα Ι, Πρόλογος 8: «Παράξενες ιδιοτροπίες έχει η πείνα μου. Συχνά μου έρχεται μετά το φαί και σήμερα δεν μου ήρθε ολόκληρη τη μέρα: πού τριγύριζε λοιπόν;» [Δικταίος 52, Σαρίκας 21].

Ο Νίτσε σαρκάζει τις ανθρώπινες ορμές και ανάγκες που καταλαμβάνουν απαιτητικά τον άνθρωπο στις πιο απροσδόκητες ώρες, ακόμα κι όταν κανείς τις έχει ικανοποιήσει. Σαν να έχουν μια δική τους, αυθύπαρκτη ζωή και «τριγυρνούν» επί ώρες μακριά από εμάς, για να επανέλθουν όταν αυτές θέλουν.

⁴² Δες Ζα Ι, *Για την ανάγνωση και τη γραφή*: «Η ζωή είναι δυσβάσταχτη: αλλά μη μου είστε δα και τόσο τρυφεροί! Όλοι είμαστε όμορφα φορητά γαϊδούρια και γαϊδούρες.

Τι κοινό έχουμε εμείς με το τριαντάφυλλο που τρέμει, επειδή έπεσε επάνω του μια σταγόνα δροσιάς;» [Δικταίος 78, Σαρίκας 39-40].

Ο Νίτσε συμπληρώνει εδώ τη σκέψη που κατέγραψε λίγο παραπάνω, στο 4 [72] 4-5. Ο δυσβάσταχτος χαρακτήρας της ζωής μάς κάνει υποζύγια, που οφείλουν να κουβαλούν ισόβια τον πόνο, τις υποχρεώσεις και τις ταλαιπωρίες της. Αλλ' αυτό το διαπιστώνουμε όταν βραδιάζει, δηλαδή όταν κουραζόμαστε ή γερνάμε. Αντίθετα στο ξεκίνημα τρέφουμε ελπίδες, προσφέρουμε φιλότιμα την πλάτη μας στο φορτίο και προχωρούμε αισιόδοξα στην ανηφόρα.

4 [76] 11-12: «Μην αυταπατάσθε! Οι πιο δραστήριοι λαοί είναι τώρα οι πιο κουρασμένοι! Δεν έχουν πια αρκετή δύναμη για τεμπελιά!»

5 [1] 129: «Μην αυταπατάσθε! Οι πιο δραστήριοι λαοί έχουν μέσα τους την περισσότερη κούραση, η ανησυχία τους είναι αδυναμία – δεν έχουν πια αρκετό περιεχόμενο για να περιμένουν και να τεμπελιάζουν.»⁴³

4 [76] 17: «Λύτρωση από την αιώνια ροή.»

4 [85] 4-8: «Μη φοβόσαστε τη ροή των πραγμάτων: αυτό το ποτάμι επανέρχεται μέσα στον εαυτό του: δεν φεύγει μόνο δυο φορές από τον εαυτό του.

Κάθε 'ήταν' γίνεται ξανά ένα 'είναι'. Το παρελθόν δαγκώνει την ουρά κάθε μελλοντικού.»

4 [94] 17-19: «Μη μου το λησμονήστε! Δίδαξα στους ανθρώπους να δημιουργήσουν τον υπεράνθρωπο, δίδαξα το μεσημέρι και την αιωνιότητα και τη λύτρωση από τη ροή...»

5 [1] 160: «Σας διδάσκω τη λύτρωση από την αιώνια ροή: ο ποταμός ξανακυλά επανειλημμένα μέσα του, κι επανειλημμένα ανεβαίνετε στον ίδιο ποταμό ως οι ίδιοι.»⁴⁴

Μεσοδρομίες αρχίζουμε να κουραζόμαστε, μας καταλαμβάνουν φόβοι και δισταγμοί, αρχίζουμε να «τρέμουμε σαν τριαντάφυλλο». Αλλά όλη αυτή η ευαισθησία – ώσπου να έρθει η ώρα της υποταγής, του συμβιβασμού και της νηφάλιας κατανόησης της ματαιότητας – είναι αδικαιολόγητη, αφού ούτε δα το βάρος όλου του κόσμου σηκώνουμε, ούτε είμαστε τόσο ευαίσθητοι ώστε να μας εκμηδενίζει κάθε δυσκολία της ζωής. Παρ' όλες τις πληγές και τα παθήματα, αντέχουμε να συνεχίσουμε έως τον θάνατο.

⁴³ Δες Ζα Ι, *Για τους κήρυκες του θανάτου*: «Αν πιστεύατε περισσότερο στη ζωή, θα προσηλωνόσασταν λιγότερο στη στιγμή. Αλλά δεν έχετε μέσα σας αρκετό περιεχόμενο για να περιμένετε – και ούτε καν για να τεμπελιάσετε!» [Δικταίος 84, Σαρίκας 45].

Εδώ παρουσιάζεται μια ανατολίτικη αντίληψη για τη ζωή. Το να τεμπελιάζει κανείς (= ένας άνθρωπος ή ένας λαός) δεν είναι δείγμα κούρασης ή ελαττωματικότητας, αλλά δείγμα περισσότερης εμπιστοσύνης στη ζωή. Σημαίνει ότι έχει πάψει ν' ανησυχεί για την επαύριον, ότι έχει αποκτήσει περισσότερο πνευματικό περιεχόμενο κι έτσι δεν έχει το ελάττωμα να «προσηλώνεται στη στιγμή» και να κυνηγά αγωνιωδώς την κάθε στιγμή. Η βιασύνη που καταλαμβάνει συχνά τους ανθρώπους, η ανησυχία για συσσώρευση περισσότερων υλικών αγαθών, είναι προφανή σημάδια κατάπτωσης και απομάκρυνσης από το βαθύτερο νόημα της ζωής. Όποιος, αντίθετα, κατόρθωσε να συμφιλιωθεί με τη ζωή και οικειοποιήθηκε τον αργό βιορυθμό της, έχει μάθει να «περιμένει» – όχι κάτι απροσδόκητο ή εντελώς αλλιώτικο από το σήμερα, αλλά την πληρότητα του χρόνου που εκτείνεται πέρα από τις στιγμές και την ολότητα του χώρου που εκτείνεται έως το άπειρο.

⁴⁴ Δες Ζα ΙΙ, *Για τη λύτρωση*: «Το δίκαιο και η τιμωρία διέπουν την ηθική των πραγμάτων. Ω, πού είναι η λύτρωση από τη ροή των πραγμάτων και από την τιμωρία 'ύπαρξη'; Έτσι κήρυξε η τρέλα.» [Δικταίος 200-201, Σαρίκας 141].

Εδώ ο Νίτσε αναφέρει μεγάλα διδάγματα αρχαϊκών στοχαστών, για να τα αντιπαραθέσει με τη δική του διδασκαλία. Αναφέρει το αναξιμάνδρειο ρητό (απόσπ. Β 1 Diels-Kranz) ότι η γένεση και η φθορά είναι ένα δικάστηριο που τιμωρεί τα όντα για την ύπαρξή τους, αφού εισέδυσαν στην τάξη του χρόνου. Αναφέρει επίσης το ηρακλείτειο απόφθεγμα (απόσπ. Β 12 Diels-Kranz) ότι μπαίνει κανείς στο ίδιο ποτάμι, μολονότι διεξάγεται μια ροή αλλότριων υδάτων. Σε αντίθεση προς αυτές τις εκπληκτικές στοχαστικές συλλήψεις ο Νίτσε διδάσκει Α) ότι δεν υπάρχει καμιά παγκόσμια δικαιοσύνη και καμιά τιμωρία της ύπαρξης, ότι η γένεση και η φθορά δεν έχει καμιά ηθικότητα και δεν αποτελεί έλλογη αποκατάσταση κάποιας τάχα παραβιασμένης ηθικής τάξης. Είναι γνωστό ότι ο Νίτσε στράφηκε επιθετικά ενάντια στην ηθική θεώρηση τόσο της ανθρώπινης όσο και της φυσικής πραγματικότητας, γι' αυτό πρότεινε να μεταβούμε «πέρα από το καλό και το κακό», αν θέλουμε να λυτρωθούμε από την ποινικοποίηση κάθε υπαρκτού. Β) Ο Νίτσε διδάξε επίσης ότι δεν υπάρχει μια αιώνια ροή και

4 [78] 17-18: «Οφείλουμε να ετοιμάσουμε τη γη για τον υπεράνθρωπο και τα ζώα και τα φυτά.»

5 [1] 138: «Οφείλουμε να ετοιμάσουμε για τον υπεράνθρωπο όχι μόνο τη γη, αλλά και τα ζώα και τα φυτά.»⁴⁵

4 [78] 19: «σας μπολιάζω με την τρέλα»

5 [1] 140: «Πρέπει κάποιος να σας μπολιάσει με την τρέλα’ – είπε ο Ζαρατούστρα.»⁴⁶

4 [78] 23: «Τα καλύτερά σας πράγματα δεν αξίζουν τίποτα χωρίς ένα θέαμα.»

5 [1] 139: «Τα καλύτερα πράγματα δεν αξίζουν τίποτα χωρίς ένα ηθοποιό, ο οποίος θα τα ‘ανεβάσει’ [στη σκηνή].»⁴⁷

4 [84] 13: «Ο κίνδυνος της επιστροφής στην *κτηνωδία* είναι υπαρκτός.»

διαρροή των πραγμάτων, αλλά μια αιώνια *επάνοδος* των ίδιων πραγμάτων και γεγονότων. Ό,τι παρέχεται δεν χάνεται για πάντα ως παρελθόν, αλλά οτιδήποτε παρήλθε «δαγκώνει την ουρά κάθε μελλοντικού», δηλαδή συνδέεται άρρηκτα με το μέλλον και σχηματίζει μια κυκλική χρονική φορά, μια συνεχή επανάληψη του ίδιου. Με ηρακλείεια ορολογία: το νερό του ποταμού δεν χάνεται αφού κύλησε μια φορά, αλλά ξανακυλά στο ίδιο ποτάμι· ολόκληρος «ο ποταμός [δηλ. ο χρόνος] ξανακυλά επανειλημμένα μέσα του» και ξαναγίνεται αυτός τούτος ο εαυτός του. Έτσι αποκαλύπτεται το τιτάνιο στοχαστικό έργο που επιχείρησε και πραγμάτωσε ο Νίτσε.

⁴⁵ Δες Ζα Ι, Πρόλογος 4: «Αγαπώ αυτόν που εργάζεται κι εφευρίσκει, για να χτίσει το σπίτι του υπεράνθρωπου και για να του ετοιμάσει γη, ζώα και φυτά: διότι έτσι θέλει τον ίδιο τον όλεθρό του.» [Δικταίος 44, Σαρίκας 15].

Ο Νίτσε υποστηρίζει ότι δεν αρκεί να υπερβεί ο άνθρωπος τον εαυτό του, ώστε να μεταποιηθεί σε υπεράνθρωπο, αλλά οφείλει επίσης να προετοιμάσει το *έδαφος* – δηλαδή τη γη ολόκληρη –, ώστε να καταστεί ισχυρό θεμέλιο ενός υπεράνθρωπου, οφείλει να προετοιμάσει τα ζώα και τα φυτά, για να γίνουν κατάλληλοι βοηθοί, υπηρέτες και υποστηρικτές μιας υπεράνθρωπης οντότητας. Τέλος συνοψίζει ότι αφού έχουμε αναλάβει το ρόλο της προετοιμασίας, οφείλουμε να χτίσουμε «το σπίτι του υπεράνθρωπου», αυτό που θα μπορέσει να στεγάσει και να εξασφαλίσει την επιβίωσή του.

⁴⁶ Δες Ζα Ι, Πρόλογος 3: «Πού είναι λοιπόν ο κεραυνός, που θα σας γλύψει με τη γλώσσα του; Πού είναι η τρέλα, με την οποία θα έπρεπε να μπολιαστείτε;

Δέστε, σας διδάσκω τον υπεράνθρωπο: τούτος είναι αυτός ο κεραυνός και αυτή η τρέλα!» [Δικταίος 43, Σαρίκας 15].

Ο Νίτσε είχε επίγνωση ότι το κήρυγμά του σχετικά με τον υπεράνθρωπο δεν σήμαινε μια βαθμιαία εξέλιξη δαρβινικής έμπνευσης. Ο ενδεχόμενος υπεράνθρωπος αποτελεί έναν *κεραυνό* που κατακεραυνώνει κάθε μειονεκτική, ελαττωματική, δηλ. ανθρώπινη ύπαρξη. Και για να μπορέσει ο άνθρωπος να υπερβεί τον εαυτό του, πρέπει να θυσιάσει το κυριότερο όπλο του, τη λογική του ικανότητα: να μπολιαστεί με την *τρέλα*, κι έτσι όχι μόνο να εκραγούν τα πεπερασμένα όρια της ανθρώπινης λογικής, αλλά και να συλληφθούν τα πάντα μέσα από ένα εντελώς νέο πρίσμα.

⁴⁷ Δες Ζα Ι, *Για τις μύγες της αγοράς*: «Τα καλύτερα πράγματα μέσα στον κόσμο δεν αξίζουν τίποτα, χωρίς κάποιον που θα τα βγάλει στη σκηνή: μεγάλους άντρες ονομάζει ο λαός αυτούς τους ηθοποιούς.» [Δικταίος 91, Σαρίκας 51].

Εδώ διατυπώνεται μια οξεία κριτική κατά των ηθοποιών και των άλλων καλλιτεχνών, για τους οποίους ο Νίτσε δεν έτρεφε μεγάλη εκτίμηση. Θεωρούσε ότι κακώς ο λαός τιμά τους καλλιτέχνες ως «μεγάλους άντρες». Η δουλειά τους δεν συνίσταται στο να δημιουργούν κάτι μεγάλο, αλλά στο να αναπαράγουν επί σκηνής κάτι που άλλοι δημιούργησαν: νέες ιδέες ή νέες αξίες. Οι καλλιτέχνες παίζουν τον ρόλο του διαφημιστή και του εκλαϊκευτή, «κοινοποιώντας» στο ευρύ κοινό κι έτσι εκχυδαίζοντας κάποιο δημιούργημα.

15 [4]: «Ένα συμπέρασμα του Ζαρατούστρα είναι ότι ο άνθρωπος, εάν δεν αισθανθεί αυτόν τον στοχασμό, θα πρέπει να επιστρέψει στο ζώο.»⁴⁸

4 [86] 12-13: «Έχω όλα αυτά τα άγρια σκυλιά ακόμα κοντά <μου>, αλλά στο κελάρι μου. Δεν θέλω ούτε καν να τα ακούω να γαβγίζουν.»
Το ίδιο στο 5 [1] 141.⁴⁹

4 [87]: «Δεν φτάνει κανείς ως εμένα. Κι εγώ ο ίδιος – πήγα προς όλους και δεν έφτασα σε κανένα.»

Το ίδιο στο 5 [1] 131.

12 [1] 198: «Ένας μοναχικός μίλησε: ‘σίγουρα πήγα προς τους ανθρώπους, αλλά ποτέ δεν έφτασα!’»⁵⁰

⁴⁸ Δες Ζα I, Πρόλογος 3: «Όλα τα όντα έως τώρα δημιούργησαν κάτι ανώτερο από αυτά: κι εσείς θέλετε να είστε η φυρονεριά αυτής της μεγάλης παλίρροιας και προτιμάτε να επιστρέψετε στο ζώο, παρά να υπερβείτε τον άνθρωπο;» [Δικταίος 40, Σαρίκας 13].

Δες επίσης Ζα I, Πρόλογος 4: «Ο άνθρωπος είναι ένα σκoiνί τεντωμένο ανάμεσα στο ζώο και στον υπεράνθρωπο – ένα σκoiνί πάνω από μια άβυσσο.

Ένα επικίνδυνο δρασκελισμα, ένα επικίνδυνο καθοδόν, ένα επικίνδυνο πισωκοίταγμα, ένα επικίνδυνο τρεμούλιασμα και σταμάτημα.» [Δικταίος 43, Σαρίκας 15].

Μολονότι ο Νίτσε οικειοποιείται τη δαρβινική θεωρία περί εξέλιξης των ειδών, της δίνει μια επιπλέον διάσταση: η εξέλιξη δεν είναι οπωσδήποτε προοδευτική αλλά ενδεχομένως και οπισθοδρομική. Ο άνθρωπος δεν υπερέβη, λοιπόν, μια για πάντα την κατάσταση του κτήνους, αλλά είναι εξακολουθητικά επιρρεπής σε μια επιστροφή στην κτηνωδία. Έτσι ο Νίτσε κατορθώνει να ορίζει την ανθρώπινη ουσία ως ένα «μεταξύ»: μεταξύ ζώου και υπεράνθρωπου, όπου συνεχώς διακυβεύεται η απώλεια της ανθρωπιάς και η μετάβαση σε μια από αυτές τις δυο καταστάσεις. Ο άνθρωπος *μπορεί* να επιλέξει τη μια από τις δυο, *δεν μπορεί* όμως να εισδύσει σε καμιά από τις δυο, εάν πρωτύτερα δεν θυσιάσει το ανθρώπινο Είναι του. Λέγοντας ότι «ο άνθρωπος είναι ... ένα επικίνδυνο πισωκοίταγμα» ο Νίτσε υπενθυμίζει τον μύθο του Ορφέα που έχασε την Ευρυδίκη επειδή κοίταξε πίσω, καθώς και τη γυναίκα του Λωτ που για τον ίδιο λόγο απολιθώθηκε.

⁴⁹ Δες Ζα I, *Για τις χαρές και τα πάθη*: «Κάποτε είχες άγρια σκυλιά στο κελάρι σου: αλλά τελικά μεταμορφώθηκαν σε πουλιά και σε θελκτικές τραγουδίστριες.» [Δικταίος 73, Σαρίκας 35].

Δες επίσης Ζα I, *Για το δέντρο του βουνού*: «Τα άγρια σκυλιά σου θέλουν ελευθερία: γαβγίζουν από χαρά μέσα στο κελάρι τους, όταν το πνεύμα σου προσπαθεί ν’ ανοίξει όλες τις φυλακές.» [Δικταίος 81, Σαρίκας 42].

Τα άγρια σκυλιά, για τα οποία γίνεται εδώ λόγος, είναι τα ανθρώπινα πάθη. Ο Νίτσε στοχάζεται όλη τη φιλοσοφική και θρησκευτική προσπάθεια που έχει γίνει, για ν’ απελευθερωθεί ο άνθρωπος από τα πάθη του και από το επίμονο γάβγιμά τους. Ποιο ήταν το αποτέλεσμα αυτής της μακράιωνης προσπάθειας; Μια λύση που δόθηκε, ήταν να θεωρηθεί «ενάρετος» αυτός που μπόρεσε να δαμάσει τα πάθη του, να τα αλυσοδέσει σαν σκυλιά στα υπόγεια του οργανισμού του κι έτσι να κυριαρχήσει επάνω τους. Αυτή η φυλάκιση δεν μας λύτρωσε. Το πρόβλημα δεν λύθηκε: Ούτε ο άνθρωπος απελευθερώθηκε από τα πάθη του, αφού αυτά εξακολουθούν να τον δελεάζουν, ούτε είναι δυνατό να επιτευχθεί ανθρώπινη ελευθερία, όσο τα πάθη παραμένουν δέσμια και καρτερούν την απελευθέρωσή τους. Αντίθετα ο Ζαρατούστρα διαβεβαιώνει ότι τα πάθη δεν είναι κάτι κακό: οι ίδιες οι αρετές μας είναι και πρέπει να διατηρούνται παθιασμένες. Οφείλουμε να τρέφουμε και να απελευθερώνουμε τα πάθη, όχι να τα αλυσοδέσουμε· μόνο με τέτοια ανατροφή «όλα τα πάθη γίνονται αρετές και όλοι οι διάβολοι άγγελοι» (Ζα I, *Για τις χαρές και τα πάθη*).

⁵⁰ Δες Ζα II, *Η πιο σιωπηλή ώρα*: «Κι εγώ αποκρίθηκα: ‘Ο λόγος μου δεν μετατόπισε ακόμα βουνά, και όσα είπα δεν άγγιξαν ακόμα τους ανθρώπους. Σίγουρα πήγα προς τους ανθρώπους, αλλά ακόμα δεν τους έφτασα.’» [Δικταίος 208, Σαρίκας 147].

4 [92] 144, 1-4: «Και δεν έχεις τίποτ' άλλο να πεις στους ανθρώπους; Όχι, είπε ο Ζαρατούστρα, η κούπα είναι άδεια. Και όταν το είπε αυτό, πήρε το δρόμο μόνος του. Αλλά οι μαθητές του έβαλαν τα κλάματα.»

Το ίδιο στο 5 [1] 153.

13 [1] 462: «Τώρα είμαι πιο φτωχός από κάθε άνθρωπο: η κούπα άδειασε. Τα πλούτη μου έφυγαν: τώρα, στ' αλήθεια, ξανάγινα άνθρωπος.»⁵¹

4 [92] 144, 5-8: «Αποφύγετε να κάνετε τον ερημίτη να πονέσει. Ο ερημίτης είναι σαν ένα βαθύ πηγάδι: εύκολο είναι να ρίξεις μέσα μια πέτρα, αλλά πώς θα μπορέσεις να την ξαναβγάλεις; Ο ερημίτης δεν συγχωρεί ποτέ.»

5 [1] 154: «Αποφύγετε να προσβάλετε τον ερημίτη: αυτός δεν συγχωρεί ποτέ. Ο ερημίτης είναι σαν ένα βαθύ πηγάδι: είναι εύκολο να ρίξεις μια πέτρα μέσα του: αλλά πώς θα μπορέσεις να την ξαναβγάλεις, όταν αυτή φτάσει στον βυθό;»

Το ίδιο στο 5 [33].⁵²

Ο Νίτσε επεξεργάζεται εδώ τη σχέση ανάμεσα στον μοναχικό άνθρωπο και στον λαό. Έως ποιο σημείο μπορεί να επικοινωνήσει, να δημιουργήσει και να προσφέρει την αλήθεια του στον λαό ένας μοναχικός; Το ερώτημα προϋποθέτει ότι ένας δημιουργός είναι πάντα αποστασιοποιημένος από τον όχλο, και μόνο εξαιτίας της απόστασης κατορθώνει να δημιουργήσει κάτι νέο. Αλλά μήπως έχει σπάσει έτσι κάθε δεσμό και κάθε δίοδο επικοινωνίας, ώστε να μιλά σε κουφά αυτιά και σε χλευαστές; Τέτοιες αμφιβολίες είναι που αναγκάζουν τον Ζαρατούστρα να επιστρέφει κατά διαστήματα στη μοναξιά του αποφεύγοντας ακόμα και τους εκλεκτούς μαθητές του, με έντονο το συναίσθημα ότι απέτυχε στην προσπάθειά του να κηρύξει κάτι νέο. Το κεφάλαιο «Η πιο σιωπηλή ώρα» καταλήγει με μια τέτοια επιστροφή στη μοναξιά.

⁵¹ Δες Ζα Ι, Πρόλογος 2: «Όταν ο Ζαρατούστρα άκουσε αυτά τα λόγια, αποχαιρέτησε τον άγιο και είπε: 'Τι θα είχα να σας δώσω! Αλλ' αφήστε με να φύγω γρήγορα, για να μην πάρω τίποτα από εσάς!'» [Δικταίος 40, Σαρίκας 13].

Ο Νίτσε καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ο Ζαρατούστρα δεν μπορεί να είναι ούτε άγιος ούτε υπεράνθρωπος. Αυτό το νόημα έχει η συζήτησή του με τον «άγιο» που συναντά όταν πρωτοκατεβαίνει από το βουνό της απομόνωσής του. Αλλά τότε τι ζητά ανάμεσα στους ανθρώπους ένας κήρυκας που δεν είναι πρότυπο αγιοσύνης, που δεν παρέχει χειροπιαστό δείγμα θεάνθρωπου ή υπεράνθρωπου; Ως δάσκαλος ο Ζαρατούστρα οφείλει συνεχώς να αυτοαναιρείται, και όχι να δημιουργεί πιστούς ή λάτρεις. Δεν εγκαινιάζει νέα θρησκεία, ούτε φιλοδοξεί να τιμάται από τους ανθρώπους ως τέλειος ή αναμάρτητος. Ακόμα και τα λόγια που προ(σ)φέρει, μάλλον στερούν τους ανθρώπους από τις πεποιθήσεις όπου αυτοί στηρίζονταν έως τώρα, παρά που τους εμπλουτίζουν με νέες πεποιθήσεις. Ο Ζαρατούστρα ληλατεί αντί να πλουτίζει τους ανθρώπους με υψηλές δωρεές. Ενσπείρει την αμφιβολία και όχι την πίστη. Και οι μαθητές του οφείλουν να τον εγκαταλείψουν, αν θέλουν να βρουν τον εαυτό τους.

⁵² Δες Ζα Ι, *Για το δάγκωμα της οχιάς*: «Τέλος, αδερφοί μου, αποφύγετε να αδικήσετε τους ερημίτες! Πώς θα μπορούσε να ξεχάσει ένας ερημίτης; Πώς θα μπορούσε να ανταποδώσει;

Σαν ένα βαθύ πηγάδι είναι ο ερημίτης. Εύκολο είναι να ρίξεις μέσα του μια πέτρα· αλλά όταν αυτή βουλιάξει και πάει στον βυθό, πέστε μου, ποιος θα μπορέσει να την ξαναβάλει;

Αποφύγετε να προσβάλετε τον ερημίτη! Αλλά αν το κάνετε, ε τότε σκοτώστε τον κιάλας!» [Δικταίος 111-112, Σαρίκας 69].

Ο Νίτσε σκιαγραφεί εδώ τον χαρακτήρα ενός ερημίτη κάνοντας σαφή αναφορά στον Ζαρατούστρα. Παρομοιάζοντάς τον με «βαθύ πηγάδι» πετυχαίνει να δείξει ότι ο ερημίτης έχει τόσο βαθιά εισδύσει στον εαυτό του, ώστε ούτε εκδικείται όσους τον αδικούν, ούτε τους συγχωρεί. Η εκδικητικότητα και η συγχωρητικότητα είναι ροπές προς τους άλλους ανθρώπους, ενώ ο ερημίτης ρέπει μόνο προς τα βάθη του εαυτού του. Έτσι φανερώνεται ότι ο ερημίτης δεν μπορεί να εκληφθεί ως πρότυπο «καλού» ανθρώπου, αφού μνησικακεί, ούτε ως πρότυπο «κακού» ανθρώπου, αφού δεν βλάπτει· στέκεται «πέρα από το καλό και το κακό».

4 [93]: «Μη δώστε στοιχεία να σας αναγνωρίσουν! Κι αν πρέπει να το κάνετε, τότε οργιστείτε, αλλά μην ντροπιάστε!»

4 [104]: «Καλύτερα να οργιστείτε παρά να ντροπιάστε!»

Ίδιο στο 5 [1] 151.⁵³

4 [94] 22-23: «Δεν πρέπει να σκοτώσετε τις αισθήσεις σας αλλά να τις εξαγιάσετε – να τις κάνετε αθώες.»⁵⁴

4 [94] 24-25: «Τότε είπε όλος ο λαός: οφείλουμε να εκμηδενίσουμε αυτόν που εκμηδένισε την ηθική.»

5 [1] 217: «Θα σας ονομάσουν εκμηδενιστές της ηθικής: αλλά εσείς δεν είστε παρά εφευρέτες του εαυτού σας.»⁵⁵

4 [94] 145, 1-2: «Ακόμα και ως ζώο πρέπει να είσαι τέλειος, αν θέλεις να γίνεις τέλειος ως άνθρωπος.»

5 [1] 164: «Ακόμα και ως ζώο πρέπει να είσαι τέλειος – είπε ο Ζαρατούστρα.»⁵⁶

Αλλά γι' αυτόν που αδίκησε ένα ερημίτη, τα πράγματα είναι δύσκολα, γιατί αυτός δεν έχει τη δυνατότητα να συγχωρηθεί και το αδικημά του θα παραμείνει για πάντα αδικαίωτο.

⁵³ Δες Ζα Ι, *Για το δάγκωμα της οχιάς*: «Αν όμως έχετε ένα εχθρό, μην του ανταποδώσετε το κακό με κάτι καλό: διότι αυτό θα τον ντροπιάζε! Αλλ' αποδείξτε του ότι σας έκανε κάτι καλό.

Και καλύτερα να οργιστείτε παρά να ντροπιάσετε!» [Δικταίος 110, Σαρίκας 68].

Εδώ ο Νίτσε αναμετριέται με το χριστιανικό δίδαγμα ότι δεν πρέπει ν' ανταποδίδουμε το κακό που μας έκαναν, αλλά ν' αποδίδουμε καλό αντί κακού. (Ο Ιησούς είπε: Αν σε χαστουκίσουν από το ένα σαγόνι, πρόσφερε τους και το άλλο· Κατά Ματθαίον 5, 39). Ο Νίτσε αντικρούει αυτό το δίδαγμα λέγοντας ότι μια τέτοια αντίδραση *ντροπιάζει* τον εχθρό μας, γιατί τον εκθέτει στα μάτια όλων ως κακό. Αντ' αυτού οφείλουμε να του «αποδείξουμε» ότι μας έκανε κάτι καλό, π.χ. ευχαριστώντας τον και αντλώντας θετικά μηνύματα από την επιθετικότητά του, ή διαβεβαιώνοντάς τον ότι είχε δίκιο να μας προσβάλει. Εάν όμως δεν μπορούμε να συμπεριφερθούμε τόσο ευγενικά, τότε είναι προτιμότερο να *οργιστούμε* και να εκδηλώσουμε την αγανάκτησή μας, αναγνωρίζοντάς τον ως αντίπαλο άξιο της οργής μας, παρά να τον υποβιβάσουμε εξευτελίζοντάς τον.

⁵⁴ Δες Ζα Ι, *Για την αγνότητα*: «Σας συμβουλεύω να σκοτώσετε τις αισθήσεις σας; Σας συμβουλεύω να τις κάνετε αθώες.» [Δικταίος 94-95, Σαρίκας 54].

Ο πλατωνισμός και ο χριστιανισμός *υποβίβασαν* τις αισθήσεις: τις θεώρησαν ανεπαρκείς για τα ανώτατα και γεμάτες πειρασμούς που οδηγούν σε αμαρτία· δίδαξαν μάλιστα τη φυλάκιση, ακόμα και την εξόντωσή τους (δες Κατά Ματθαίον 5, 29-30: «εάν ο δεξιός οφθαλμός σου σε σκανδαλίζει, βγάλε τον... και αν το δεξί χέρι σου σε σκανδαλίζει, κόψε το και ρίξε το μακριά»). Ο Νίτσε αντιπροτείνει την *ανύψωση* των αισθήσεων σε όργανα καθαρά, αγνά, που όχι μόνο δεν μολύνουν την ψυχή με βρώμικες κι αισχρές παραστάσεις, αλλ' αντίθετα την εμπλουτίζουν με πρωτόφαντα αισθήματα και τη λούζουν με κρυστάλλινα νάματα δροσιάς και ανανέωσης.

⁵⁵ Δες Ζα Ι, *Για το δάγκωμα της οχιάς*: «Εκμηδενιστή της ηθικής με ονομάζουν οι καλοί και οι δίκαιοι: η ιστορία μου είναι ανήθικη.» [Δικταίος 110, Σαρίκας 68].

Ο Νίτσε διατυπώνει την πεποίθησή ότι «ο λαός» θα ερμηνεύσει τις απόψεις του ως ανήθικες και οι φαρισαίοι (= «οι καλοί και οι δίκαιοι») θα αναθεματίσουν τη νιτσεική πολεμική κατά της καθιερωμένης ηθικής, αντί να εκτιμήσουν την απελευθέρωση που επιδιώκει και τη διάνοιξη του δρόμου για να βρουν οι άνθρωποι τον εαυτό τους.

⁵⁶ Δες Ζα Ι, *Για την αγνότητα*: «Να ήσασταν τουλάχιστο ως ζώα τέλειοι! Αλλά στα ζώα ιδιάζει η αθωότητα.» [Δικταίος 94, Σαρίκας 54].

Είναι άραγε ο άνθρωπος σε τελειότερη κατάσταση από το ζώο, που υποτίθεται ότι αυτός ξεπέρασε; Όχι μόνο δεν είναι ο άνθρωπος τέλειος ως άνθρωπος, αλλά δεν κατόρθωσε να

4 [97]: «Εδώ πνέει το πνεύμα ενός ήρωα – προσπέρνα ήσυχα. Αυτός έχει υποφέρει πάρα πολύ· έχει ακόμα τη θέληση, ακριβώς γι' αυτό να κάνει άλλους να υποφέρουν.»⁵⁷

4 [100] 12-13: «Αδελφοί μου, δεν ξέρω καμιά παρηγοριά για τη γυναίκα, παρά να της πω: 'κι εσύ μπορείς να γεννήσεις τον υπεράνθρωπο'.»⁵⁸

4 [100] 14-16: «Τι κοινό έχετε με τους λύκους και τις γάτες; Που πάντα απλώς και μόνο παίρνουν και δεν δίνουν και προτιμούν να κλέψουν παρά να πάρουν;»

4 [234] 20-21: «Ακόμα και οι γάτες και οι λύκοι πρέπει να είναι το πρότυπό μου: διατηρούν τον εαυτό τους πιο στέρεα.»

12 [1] 140: «Το να κλέβεις είναι συχνά ευτυχέστερο από το να παίρνεις.»

13 [9]: «Και συχνά έλεγα στον εαυτό μου: 'Το να κλέβεις μήπως είναι ευτυχέστερο από το να παίρνεις;' – έτσι μιλούσα από μεγάλη απόσταση.»⁵⁹

τελειοποιήσει ούτε τα ζωικά του στοιχεία (π.χ. τις αισθήσεις και τις ορμές). Και μάλιστα ακόμα χειρότερα: ενοχοποίησε ως αμαρτωλά κι εξέλαβε ως βρώμικα αυτά ακριβώς τα ζωικά στοιχεία που στα ζώα είναι γεμάτα αθωότητα. Ο Νίτσε αντιπροτείνει να επιστρέψουμε στη *ζωική* αθωότητα αποκαθιστώντας τις αισθήσεις μας στην αρχέγονή τους καθαρότητα, δεξ παραπάνω, Σημ. 4 [94] 22-23.

⁵⁷ Δες Ζα II, *Για τους ιερείς*: «Ακόμα και ανάμεσά τους [= ανάμεσα στους ιερείς] υπάρχουν ήρωες· πολλοί από αυτούς έχουν υποφέρει πάρα πολύ –: γι' αυτό θέλουν να κάνουν και τους άλλους να υποφέρουν.» [Δικταίος 137, Σαρίκας 90].

Πώς δικαιολογείται η συνεχής τάση του ιερέα να κηρύττει ότι πρέπει να *υποφέρουμε* για τις αμαρτίες μας, να *συμπονάμε* τους συνανθρώπους μας, να *υπομένουμε* όσους μας βλάπτουν; Ο Νίτσε αποφαινεται ότι μόνο μια (καθαρά ψυχαναλυτική!) εξήγηση υπάρχει: ο ιερέας έχει υποφέρει πολύ στην παιδική του ηλικία και τώρα εκδικείται απαιτώντας να πονέσουν και άλλοι. Με οξύ σαρκασμό ο ιερέας χαρακτηρίζεται «ήρωας», αφού έχει υποφέρει τόσο πολύ.

⁵⁸ Δες Ζα I, *Για τις γριές και τις νέες γυναikoύλες*: «Η αχιίδα ενός αστεριού ας λάμπει μέσα στην αγάπη σας! Η ελπίδα σας ας λέει: 'Να μπορούσα να γεννήσω τον υπεράνθρωπο!'» [Δικταίος 108, Σαρίκας 66-67].

Κάτω από ποιες συνθήκες μπορεί να γεννηθεί ο υπεράνθρωπος; Ο Νίτσε κάνει σαφή αντιπαραβολή με τη γέννηση του Ιησού: Σίγουρα μέσω μιας γυναίκας θα γεννηθεί ο υπεράνθρωπος, όπως και ο θεάνθρωπος Ιησούς. Αλλά μέσω μιας τόσο εξαιρετικής γυναίκας, που θα έχει στρέψει όλη την ελπίδα και την «παρηγοριά» της σ' αυτή την εξαιρετική γέννα. Και όπως κατά τη γέννηση του Ιησού εμφανίστηκε ένα αστέρι που οδήγησε τους μάγους στη Βηθλεέμ, ένα ανάλογα ακτινοβόλο αστέρι θα πρέπει να λάμψει μέσα στη μητρική και συζυγική αγάπη μιας τέτοιας γυναίκας. Δυο από τις σημαντικότερες χριστιανικές αρετές, η ελπίδα και η αγάπη, είναι λοιπόν απαραίτητες για τη γέννηση του υπεράνθρωπου.

⁵⁹ Δες Ζα I, *Για τη δωρήτρια αρετή I*: «Στ' αλήθεια σας καταλαβαίνω, μαθητές μου· λαχταράτε, όπως εγώ, τη δωρήτρια αρετή. Τι κοινό έχετε εσείς με τις γάτες και τους λύκους;» [Δικταίος 119, Σαρίκας 75].

Δες επίσης Ζα II, *Το νυχτερινό τραγούδι*: «Δεν γνωρίζω την ευτυχία εκείνου που παίρνει· και συχνά ονειρεύτηκα ότι το να κλέβεις πρέπει να είναι ευτυχέστερο από το να παίρνεις.» [Δικταίος 156, Σαρίκας 105].

Δες επίσης Ζα III, *«Η παλιννόστηση»*: «– ώσπου τελικά καθόσουν διψασμένος και μόνος ανάμεσα σε μεθυσμένους και παραπονιόσουν μέσα στη νύχτα: 'Το να παίρνεις δεν είναι ευτυχέστερο από το να δίνεις; Και το να κλέβεις δεν είναι ακόμα ευτυχέστερο κι από το να παίρνεις;' – Αυτό ήταν εγκατάλειψη!» [Δικταίος 254, Σαρίκας 179-180].

Τι είναι αρετή κατά τον Ζαρατούστρα; Πέρα από τη γενναιότητα, που αναφέρεται ως ύψιστη αρετή, ενάρετο είναι να δωρίζει κανείς και όχι να δέχεται. Αντίθετα οι κακόβουλοι και πονηροί άνθρωποι, «οι λύκοι και οι γάτες», προτιμούν να βρίσκουν την ευτυχία τους στο να παίρνουν και όχι να δωρίζουν, στο ν' απολαμβάνουν σαν καταναλωτικά ζώα και όχι να

4 [112] 3-4: «Πρέπει να ξεπεράσεις και τη νιότη σου, αν θέλεις να ξαναγίνεις παιδί.»

5 [1] 5: «Πρέπει να ξεπεράσεις μέσα σου και τη νιότη σου, αν θέλεις να ξαναγίνεις παιδί.»

Το ίδιο στο 12 [1] 153.⁶⁰

4 [112] 5-6: «Είμαι στ' αλήθεια αυτός, τον οποίο λατρεύετε; Ακόμα και αν είμαι – φυλαχτείτε να μη σας σκοτώσει κανένα άγαλμα.»

22 [5] 669: «– πέφτουν επάνω σας, σαν αγάλματα ημίθεων!»⁶¹

4 [113] 9: «να μαζεύεις συγκινητικά πράγματα.»

9 [58]: «συλλογή ανώτερων καταστάσεων και αντικειμένων.»

16 [82]: «συλλογή συγκινητικών πραγμάτων της ζωής»

17 [31]: «να μαζεύεις τα πιο θλιβερά πράγματα»

35 [76] 266-7: «[Τι είναι ευγενές;] – Το να μαζεύεις πολύτιμα πράγματα, ανάγκες μιας ανώτερης κι εκλεκτικής ψυχής· να μη θέλεις να έχεις κάτι κοινό. Τα δικά σου βιβλία, τα δικά σου τοπία.»⁶²

θυσιάζουν. Κατά περίπτωση, μάλιστα, προτιμούν να κλέψουν και να λεηλατήσουν, παρά να δεχθούν μια απλόχερη ευεργεσία. Ο Νίτσε φαίνεται να παραδέχεται ότι ανώτερη από την ευδαιμονία (Seligkeit) του ευεργετούμενου είναι η ευδαιμονία του κλέφτη, δηλαδή του ανθρώπου που δεν περιμένει να ευεργετηθεί, αλλά αρπάζει βίαια όσα στερείται. Αλλά και οι δύο αυτές πρακτικές σημαδεύουν μια βαθιά εγκατάλειψη (Verlassenheit) του εαυτού μας, μια εγκατάλειψη που δεν έχει καμιά ομοιότητα με τη μοναχικότητα του πλούσιου σε αισθήματα ανθρώπου, μια αυτοεγκατάλειψη που δεν έχει καμιά ομοιότητα με αυτόν που αυτοθυσιάζεται δωρίζοντας ακόμα και τη ζωή του.

⁶⁰ Δες Ζα ΙΙ, *Η πιο σιωπηλή ώρα*: « 'Η περηφάνια της νιότης ακόμα σε βαραίνει, άργησες να γίνεις νέος: αλλά όποιος θέλει να γίνει παιδί, πρέπει να ξεπεράσει ακόμα και τη νιότη του. '» [Δικταίος 209, Σαρίκας 147].

Αυτός ο αφορισμός εντάσσεται στη θεωρία του Νίτσε ότι πρέπει κανείς να περάσει από διαδοχικές μεταμορφώσεις που περιγράφονται ως: καμήλα, λιοντάρι και παιδί (δες Ζα Ι, *Για τις τρεις μεταμορφώσεις*), αν θέλει να οδηγηθεί στο νέο ξεκίνημα και στην «άγια κατάφαση» που έχει το δημιουργικό πνεύμα. Εδώ διασαφηνίζεται ότι δεν αρκεί να ανανεωθεί ένα γερασμένο πνεύμα επανερχόμενο στη νιότη του, γιατί ήδη η εποχή της νιότης βαρύνεται από την περηφάνια και την ορμή, την αρπακτικότητα και την αρνητικότητα που χαρακτηρίζουν ένα λιοντάρι.

⁶¹ Δες Ζα Ι, *Για τη δωρήτρια αρετή 3*: «Με λατρεύετε· αλλά τι θα γίνει, όταν μια μέρα εκπέσει η λατρεία σας; Φυλαχτείτε μη σας συνθλίψει κανένα άγαλμα!» [Δικταίος 123, Σαρίκας 78].

Ο Νίτσε έχει ίσως υπόψη του το συμβάν που διηγείται ο Αριστοτέλης (*Περί ποιητικής* 1452a 7-9) λέγοντας ότι το άγαλμα του Μίτυος στο Άργος έπεσε πάνω σ' αυτόν που ήταν υπαίτιος για τον θάνατο του Μίτυος και τον σκότωσε, όταν ο δολοφόνος στάθηκε κάτω από το άγαλμα και το παρατηρούσε. Ο Νίτσε εναντιώνεται σε κάθε λατρεία προς θεούς ή ημίθεους, πόσο μάλιστα στη λατρεία ενός κήρυκα όπως ήταν ο Ζαρατούστρα.

⁶² Δες Ζα ΙV, *Για τον ανώτερο άνθρωπο 15*: «Βάλτε γύρω σας μικρά, καλά, τέλεια πράγματα, ω ανώτεροι άνθρωποι! Η χρυσή ωριμότητά τους θεραπεύει την καρδιά. Ένα τέλειο πράγμα μας μαθαίνει να ελπίζουμε.» [Δικταίος 392, Σαρίκας 281].

Πρόκειται για μια συμβουλή που απευθύνει ο Ζαρατούστρα στους «ανώτερους» ανθρώπους, δηλαδή στους ξεχωριστούς, ευγενείς, ευαίσθητους ανθρώπους που στέκονται πιο πάνω και μακριά από τον όχλο. Ανάμεσα σε άλλες συμβουλές που τους δίνει, τους προτρέπει να συλλέγουν μικρά τέλεια πράγματα, που τους συγκινούν και τους θυμίζουν ότι είναι πλασμένοι για κάτι ανώτερο και τελειότερο. Σε αντίθεση προς όσους «ατύχησαν» μισοσπασμένοι μέσα στην ανθρώπινη οχλοκρατία, ο Ζαρατούστρα υποστηρίζει ότι η γη μας

4 [116] 15: «Να τρέφεσαι με χόρτο και με βελανίδια της γνώσης.»⁶³

4 [116] 16-17: «Ο άνθρωπος οφείλει να είναι στη μέση ανάμεσα στο φυτό και στο φάντασμα.»

4 [242] 18: «Φθόνησα όλα τα φυτά – φθόνησα και όλα τα φαντάσματα.»

Το ίδιο στο 5 [1] 174.⁶⁴

4 [116] 18-20: «Αγαπώ όλες αυτές τις βαριές σταγόνες, που πέφτουν μία-μία από το σκοτεινό σύννεφο, που μέσα του κρύβει τον κεραυνό: αυτός ο κεραυνός λέγεται υπεράνθρωπος.»⁶⁵

4 [117] 1-2: «Το μέσα μας παιδί οφείλει να καταδαμάσει ακόμα και το μέσα μας λιοντάρι – είπε ο Ζαρατούστρα.»⁶⁶

«είναι πλούσια σε μικρά καλά τέλεια πράγματα» που είχαν μια καλύτερη τύχη.

⁶³ Δες Ζα Ι, *Για τις τρεις μεταμορφώσεις*: «Η μήπως είναι αυτό [το πιο βαρύ]: να τρέφεσαι με βελανίδια και με χόρτο της γνώσης και για χάρη της αλήθειας να υποφέρει από πείνα η ψυχή σου;» [Δικταίος 59, Σαρίκας 25].

Εδώ ο Νίτσε περιγράφει τις θυσίες, που είναι πρόθυμο να κάνει το ανθρώπινο πνεύμα κατά τη μεταμόρφωσή του ως υπομονετική καμήλα. Ενώ πεινά για τη μία και απόλυτη αλήθεια, αυτό το πνεύμα είναι υποχρεωμένο να τρέφεται με τα πολλά και διάσπαρτα χορτάρια και «βελανίδια» της γνώσης, για την εγκυρότητα της οποίας ο Νίτσε έχει διατυπώσει σοβαρές αμφιβολίες.

⁶⁴ Δες Ζα Ι, Πρόλογος 3: «Όποιος όμως είναι ο σοφότερος από εσάς, αυτός δεν είναι παρά ένας διχασμός και κάτι ερμαφρόδιτο μεταξύ φυτού και φαντάσματος. Μα σας είπα εγώ να γίνετε φαντάσματα ή φυτά;» [Δικταίος 41, Σαρίκας 13].

Ο Ζαρατούστρα διευκρινίζει εδώ τη μορφή που θα έχει ο υπεράνθρωπος. Αποδέχεται ότι ο άνθρωπος πέρασε από μια σειρά εξελίξεων και οδηγήθηκε από τον πρωτόγονο οργανισμό έως τον πίθηκο και τελικά στη μορφή του ανθρώπου. Έτσι όμως βρίσκεται όχι στο τέλος μιας πορείας, αλλά μεταξύ μιας κατώτερης και μιας ανώτερης μορφής, ρέποντας εξακολουθητικά τόσο προς την κατώτερη όσο και προς την ανώτερη. Με σαρκασμό ο Ζαρατούστρα ισχυρίζεται ότι ήδη οι περισσότεροι άνθρωποι τείνουν να *φυτοζωούν* επιλέγοντας ένα εξαιρετικά απερίσκεπτο και αμετακίνητο τρόπο ζωής, ενώ οι σοφότεροι τείνουν να εγκαταλείπουν την υλική τους υπόσταση μεταβαλλόμενοι σε *φαντάσματα*. Αλλά ο υπεράνθρωπος, τον οποίο κηρύσσει ο Ζαρατούστρα, δεν είναι ούτε φυτό ούτε φάντασμα.

⁶⁵ Δες Ζα Ι, Πρόλογος 3: «Δέστε, σας διδάσκω τον υπεράνθρωπο: τούτος είναι αυτός ο κεραυνός, τούτος είναι αυτή η τρέλα!» [Δικταίος 43, Σαρίκας 15].

Δες επίσης Ζα Ι, Πρόλογος 4: «Αγαπώ όλους εκείνους που μοιάζουν με βαριές σταγόνες, που πέφτουν μία-μία από το σκοτεινό σύννεφο, που κρέμεται πάνω από τον άνθρωπο: προαναγγέλλουν ότι έρχεται ο κεραυνός και εξολοθρεύονται ως προάγγελοι.

Δέστε, είμαι ένας προάγγελος του κεραυνού και μια βαριά σταγόνα από το σύννεφο: αλλ' αυτός ο κεραυνός λέγεται υπεράνθρωπος →» [Δικταίος 45, Σαρίκας 16].

Δες επίσης Ζα Ι, Πρόλογος 7: «Θέλω να διδάξω στους ανθρώπους το νόημα του Είναι τους: ποιος είναι ο υπεράνθρωπος, ο κεραυνός [που πέφτει] από το σκοτεινό σύννεφο που λέγεται άνθρωπος.» [Δικταίος 51, Σαρίκας 20].

Με μια ποιητική εικόνα περιγράφεται εδώ η σχέση του ανθρώπου προς τον υπεράνθρωπο. Ο άνθρωπος μοιάζει με «σκοτεινό σύννεφο» που δεν έχει ακόμα φωταγωγηθεί. Μέσα του όμως κρύβεται ο υπεράνθρωπος σαν ένας κεραυνός που θα εκτιναχθεί και θα λάμψει διαλύοντας το σκοτάδι. Ήδη έχουν φανερωθεί κάποιοι άνθρωποι σαν «σταγόνες» που πέφτουν μία-μία από το σκοτεινό σύννεφο, ξεφεύγουν από το σκοτάδι των υπόλοιπων ανθρώπων και προαναγγέλλουν τον ερχομό του υπεράνθρωπου. Ο ίδιος ο Ζαρατούστρα συνειδητοποιείται ως ένας τέτοιος προάγγελος, που λέει τον λόγο του κι εξολοθρεύεται.

4 [117] 3-4: «Δεν δίνω ελεημοσύνες – δεν είμαι και τόσο φτωχός – λέει ο Ζαρατούστρα.»

Το ίδιο στο 5 [1] 172.⁶⁷

4 [117] 5-6: «Είμαι ένα στήριγμα κι ένα φράγμα στο ρέμα – ας με πιάσει όποιος μπορεί να με πιάσει! Δεκανίκι πάντως δεν είμαι.»

Το ίδιο στο 5 [1] 173.⁶⁸

4 [117] 7-8: «να ταπεινωθείς και να καταπονέσεις την περηφάνια σου: να εκμυστηρευτείς την τρέλα σου, για να περιπαίζεις τη σοφία σου.»⁶⁹

⁶⁶ Δες Ζα Ι, *Για τις τρεις μεταμορφώσεις*: «Μα πέστε μου, αδερφοί μου, τι μπορεί να κάμει ακόμα το παιδί, που ούτε και το λιοντάρι δεν μπόρεσε; Γιατί πρέπει το αρπαχτικό λιοντάρι να γίνει παιδί;» [Δικταίος 61, Σαρίκας 26].

Αυτός ο αφορισμός είναι βαρυσήμαντος, επειδή διασαφηνίζει ότι ο υπεράνθρωπος δεν είναι ένα σωματικά ανώτερο είδος, που με τη βιαιότητα και ορμητικότητά του, με αρνητικότητα κι επιθετικότητα θα πετύχει όσα δεν κατόρθωσε ο ήπιος άνθρωπος της εποχής μας. Ο υπεράνθρωπος βρίσκεται πολύ κοντύτερα στο παιδί, που έχει *αθώο* βλέμμα, *παιχνιδιάρικη* τάση και *καταφατική* στάση απέναντι στη ζωή. Και θα μπορέσουμε να προσεγγίσουμε τον υπεράνθρωπο, μόνο εφόσον καταδαμάσουμε «το μέσα μας λιοντάρι».

⁶⁷ Δες Ζα Ι, Πρόλογος 2: «'Όχι', απάντησε ο Ζαρατούστρα, 'δεν δίνω εγώ ελεημοσύνη. Δεν είμαι και τόσο φτωχός'.» [Δικταίος 39, Σαρίκας 12].

Τι παίρνει ο Ζαρατούστρα από τους ανθρώπους και τι τους προσφέρει; Σε αντιπαράθεση προς τον «άγιο», που συμβουλεύει να δίνει ελεημοσύνες συμπονώντας τους ανθρώπους, ο Ζαρατούστρα θεωρεί ότι είναι σημάδι εσωτερικής φτώχειας το να συμπονάς και να ελεείς. Πράγματι ο Νίτσε άσκησε μια οξύτατη κριτική στη χριστιανική προτροπή να αγαπάμε τον πλησίον (δες Ζα Ι, *Για την αγάπη προς τον πλησίον*), με κύριο επιχείρημα ότι από έλλειψη αυτάρκειας κι εσωτερικού πλούτου στρέφονται οι άνθρωποι προς τον πλησίον τους, βρίσκοντας έτσι ένα άλλοθι για την αδυναμία τους να ολοκληρώσουν τον εαυτό τους.

⁶⁸ Δες Ζα Ι, *Για τον χλωμό εγκληματία*: «Είμαι ένα φράγμα στο ρέμα: ας πιαστεί από μένα όποιος μπορεί! Δεκανίκι σας πάντως δεν είμαι.» [Δικταίος 76, Σαρίκας 38].

Ο Νίτσε στοχάζεται επανειλημμένα το ρόλο που παίζει ο Ζαρατούστρα (και σε τελική ανάλυση ο ίδιος ο Νίτσε) έναντι των ανθρώπων. Ποια επίδραση θα έχουν τα λεγόμενά του και ποια αντίδραση θα εγείρουν; Είναι μια δυνατότητα σωτηρίας ή μια πρόκληση για καταστροφή; Είναι καν η φωνή του προσιτή στους ανθρώπους ή μήπως ελάχιστοι μπορούν να την ακούσουν; Με τον εδώ διατυπωμένο αφορισμό ο Ζαρατούστρα διαβεβαιώνει ότι μπορεί να γλιτώσει τους ανθρώπους από το «ρέμα» που τους παρασέρνει, όπως θα έκανε μια σωτήρια ξηρά ή ένα ασφαλές φράγμα. Αλλά δεν είναι προσιτός σε όλους τους ανθρώπους. Και τουλάχιστο δεν είναι προσιτός στους σακάτες και στους αδύναμους, που χρειάζονται δεκανίκι για να βαδίσουν. Γι' αυτούς θα ευχόταν: μακάρι να τους πάρει το ρέμα!

⁶⁹ Δες Ζα Ι, *Για τις τρεις μεταμορφώσεις*: «Δεν είναι ετούτο εδώ [το πιο βαρύ]: να ταπεινωθείς για να καταπονέσεις την περηφάνια σου; Να κάνεις την τρέλα σου να φανεί, για να περιπαίζεις τη σοφία σου;» [Δικταίος 59, Σαρίκας 25].

Αυτή η σκέψη ανήκει στο κεφάλαιο που περιγράφει τις τρεις μεταμορφώσεις (καμήλα, λιοντάρι και παιδί) που οφείλει να διέλθει ένας άνθρωπος για να καταστεί δημιουργός. Η πρώτη μεταμόρφωση, η καμήλα, είναι πρόθυμη να φορτωθεί ό,τι πιο βαρύ φορτίο στους ώμους της. Ποιο είναι όμως το πιο βαρύ; Ο Νίτσε το προσδιορίζει εδώ σε εναρμόνιση με τη χριστιανική διδασκαλία: αφενός ως *ταπεινοφροσύνη* που στρέφεται ενάντια στη νεανική περηφάνια και καυχησιά, αφετέρου ως επίδειξη *παραφροσύνης* που γελοιοποιεί την ώριμη σοφία. Το να στραφεί λοιπόν ενάντια σε βασικές προοπτικές και κατακτήσεις του πνεύματός του, αυτό είναι ίσως το πιο βαρύ φορτίο που μπορεί να σηκώσει.

4 [126] 15-17: «Συνειδητοποιούμε τον εαυτό μας μόνο ως ένα σωρό από πάθη: ακόμα και οι αισθητήριες αντιλήψεις και οι σκέψεις ανήκουν σ' αυτές τις αποκαλύψεις των παθών.»

4 [136] 7-9: «Ένας σωρός από πάθη, ένα *primum mobile* [= πρώτο κινούν], αλλά μέσα στην κίνησή του μετατοπισμένος και καταπιεσμένος από όλα όσα κινούνται.»

5 [1] 185: «Τι είναι ο άνθρωπος; Ένας σωρός από πάθη, που μέσω των αισθήσεων και του πνεύματος αδράχνουν τον κόσμο: ένα κουβάρι από άγρια φίδια, που σπάνια κουράζονται να πολεμούν: έπειτα κοιτάζουν τον κόσμο, για ν' αρπάξουν τη λεία τους.»⁷⁰

4 [128] 7-8: «Όταν κανείς υποφέρει πολύ, τότε γίνεται αρκετά μετριόφρων, ώστε να γίνει ματαιόδοξος.»

5 [1] 171: «Όταν κανείς υποφέρει πολύ, τότε γίνεται αρκετά μετριόφρων, ώστε να γίνει ματαιόδοξος – είπε ο ερημίτης· διαχώρισε με πόνο τα δόντια του, που είχε πρωτότερα δαγκώσει.»⁷¹

4 [129] 13-14: «Κείτομαι περιτυλιγμένος από μια παχιά μελαγχολία – η ζωή μου εξαρτάται από μικρές συμπτώσεις.»

5 [1] 170: «'Περιτυλιγμένος με παχιά μελαγχολία: η ζωή μου εξαρτάται από μικρές συμπτώσεις'. Ο ερημίτης.»⁷²

⁷⁰ Δες Ζα Ι, *Για τον χλωμό εγκληματία*: «Τι είναι αυτός ο άνθρωπος; Ένας σωρός από αρρώστιες που μέσω του πνεύματος αδράχνουν τον κόσμο: εκεί θέλουν ν' αρπάξουν τη λεία τους.

Τι είναι αυτός ο άνθρωπος; Ένα κουβάρι από άγρια φίδια, που σπάνια ησυχάζουν αναμεταξύ τους· φεύγουν καθένα μόνο του και γυρεύουν τη λεία τους μέσα στον κόσμο.» [Δικταίος 75-6, Σαρίκας 38].

Εδώ είναι ενδιαφέρον να προσεχτεί ότι κατ' αρχήν ο Νίτσε δεν αναφέρεται μόνο σε ένα είδος ανθρώπων, στον «χλωμό εγκληματία» που περιγράφεται στο συγκεκριμένο κεφάλαιο, αλλά μάλλον στον άνθρωπο εν γένει. Έτσι αποκαλύπτεται κιόλας ότι «χλωμός εγκληματίας» είναι κάθε άνθρωπος ιδωμένος από το πρίσμα ενός αμείλικτου δικαστή. Τι είναι λοιπόν ο άνθρωπος; Ως κύριο χαρακτηριστικό διαπιστώνονται τα πάθη του, συσσωρευμένα το ένα πάνω στο άλλο, ένας σωρός από φίδια που αλληλοπολεμούνται και αλληλοδαγκώνονται. Αλλά δεν αρκούνται σ' αυτή την αλληλοεξόντωση: χωρίζονται και στρέφονται προς τον «κόσμο» (τόσο τον άψυχο όσο και τον έμψυχο). Εκεί τα πάθη γυρεύουν ν' αρπάξουν για να καταναλώσουν, να φθείρουν και να καταστρέψουν. Είναι εντυπωσιακό ότι ο Νίτσε ορίζει εδώ επίσης ως κύρια όργανα των παθών τις δύο θεμελιώδεις διασυνδέσεις μας με τον κόσμο: την αίσθηση και τη νόηση («πνεύμα»).

⁷¹ Δες Ζα Ι, *Για τις μύγες της αγοράς*: «Η σιωπηλή περηφάνια σου βαδίζει πάντα ενάντια στο γούστο τους· χαίρονται όταν κάποτε είσαι αρκετά μετριόφρων, ώστε να είσαι ματαιόδοξος.» [Δικταίος 93, Σαρίκας 53].

Ο Νίτσε ενδιαφέρεται να επισημάνει εδώ ότι η ματαιοδοξία δεν είναι αντίθετη προς τη μετριοφροσύνη, αλλά είναι απόρροιά της: η «αρκετή» μετριοφροσύνη οδηγεί κατευθείαν στη ματαιοδοξία. Με αυτό επικρίνει προφανώς την *υποκρισία* που κρύβεται στη μετριοφροσύνη, η οποία τιμάται σαν αρετή. Είναι αξιοπρόσεχτο ότι ο Νίτσε εντοπίζει ως πηγή μιας τέτοιας υποκρισίας τον ψυχικό πόνο που έχει προηγηθεί. Για να μην ξεπέσει κανείς σ' αυτή την υποκριτική συμπεριφορά, ο Νίτσε αντιπροτείνει την ευγενική στάση της άρρητης περηφάνιας.

⁷² Δες Ζα Ι, *Για τους κήρυκες του θανάτου*: «[Οι κήρυκες του θανάτου:] Περιτυλιγμένοι με παχιά μελαγχολία και άπληστοι για τις μικρές συμπτώσεις που φέρνουν το θάνατο: έτσι περιμένουν και σφίγγουν τα δόντια.» [Δικταίος 83, Σαρίκας 44].

Ο Νίτσε ασκεί μια οξύτατη κριτική στους ιεροκήρυκες. Θεωρεί ότι δεν κηρύσσουν παρά τον θάνατο και γύρω από αυτόν στρέφεται συνεχώς το ενδιαφέρον τους. Τα μαύρα ράσα, στα

4 [131] 4-5: «Εσείς οι ψυχροί και νηφάλιοι δεν γνωρίζετε τα θέλητρα του ψύχους!»

12 [1] 154: «‘Μόνο οι θερμοί γνωρίζουν τα θέλητρα του ψύχους’: έτσι μίλησε ένα ελεύθερο πνεύμα.»⁷³

4 [132] 155, 3-4: «Ο Θεός είναι νεκρός: και είναι πια καιρός να ζήσει ο υπεράνθρωπος.»⁷⁴

4 [138]: «Κάθε άνθρωπος είναι μια δημιουργική αιτία του γίνεσθαι, ένα *primum mobile* [= πρώτο κινούν] με μια αρχέγονη κίνηση.»

5 [1] 178: «Τούτο είναι ο άνθρωπος: μια νέα δύναμη, μια πρώτη κίνηση: ένας αυτοπεριφερόμενος τροχός· αν ήταν αρκετά δυνατός, θα έκανε τα αστέρια να περιφέρονται γύρω του.»⁷⁵

οποία τυλίγονται, αντιπαραβάλλονται με την «παχιά μελαγχολία» που τους περικαλύπτει σαν λίπος που τους εμφανίζει παχύσαρκους. Και αδημονούν για περιπτώσεις θανάτου από αρρώστια ή ατύχημα, ώστε να επαληθεύουν συνεχώς τη ματαιότητα της ζωής και την εγγύτητα του θανάτου.

⁷³ Δες Ζα II, *Για τους φημισμένους σοφούς*: «Και ποτέ δεν μπορέσατε να ρίξετε το πνεύμα σας μέσα σ’ ένα λάκκο από χιόνι: δεν είσατε αρκετά θερμοί για κάτι τέτοιο! Γι’ αυτό και δεν ξέρετε τα θέλητρα του ψύχους του.» [Δικταίος 155, Σαρίκας 103-104].

Ο Νίτσε μέμφεται τους παλαιότερους φιλοσόφους για την ψυχρότητα και νηφαλιότητά τους. Δεν είχαν φλογερό πάθος κατά την αναζήτηση της αλήθειας και δεν μεθούσαν από ενθουσιασμό όταν την εύρισκαν. Αλλιώς θα είχαν δείξει αρκετή τρέλα, ώστε να ρίχνουν το φλεγόμενο πνεύμα τους σ’ ένα λάκκο από χιόνι για ν’ απολαύσουν την παγωνιά. Θέλει ίσως να πει ότι οι φιλόσοφοι θα έπρεπε να παίζουν και να διασκεδάζουν με τις πιο ενάντιες ιδέες, θεωρίες και συμπεριφορές, να ρίχνονται με ορμή στην ενδεχόμενη αναίρεση των πεποιθήσεών τους μέσω του αντίθετου, ώστε ν’ απολαύσουν το πάθος για όσα τους καίνε.

⁷⁴ Δες Ζα I, *Για τη δωρήτρια αρετή 3*: «‘Νεκροί είναι όλοι οι Θεοί: τώρα θέλουμε εμείς, να ζήσει ο υπεράνθρωπος’ – αυτή ας είναι κάποτε, στο μεγάλο μεσημέρι, η τελευταία μας θέληση!» [Δικταίος 124, Σαρίκας 79].

Δες επίσης Ζα IV, *Για τον ανώτερο άνθρωπο 2*: «Τώρα όμως πέθανε αυτός ο Θεός! Ω ανώτεροι άνθρωποι, αυτός ο Θεός ήταν ο πιο μεγάλος σας κίνδυνος.

Από τότε που βρίσκεται στον τάφο, εσείς αναστηθήκατε. Τώρα πρωτοέρχεται το μεγάλο μεσημέρι, τώρα πρωτογίνεται Κύριος ο ανώτερος άνθρωπος!» [Δικταίος 383, Σαρίκας 275].

Πρόκειται για τον περίφημο νιτσεικό αφορισμό, που θεωρεί ότι ήρθε η ώρα του υπεράνθρωπου μετά τον θάνατο του Θεού. Όσο ήταν ζωντανός ο Θεός επικρατούσε η θέλησή Του, κι αυτή δεν επέτρεπε να γίνει το θέλημα των ανθρώπων. Όπως κάποτε έπλασε ο Θεός τον άνθρωπο, ήρθε τώρα η σειρά του ανθρώπου να δημιουργήσει τον υπεράνθρωπο. Ο ενταφιασμός του νεκρού Θεού έχει ως συνέπεια όχι μια ενδεχόμενη αναστάσή Του, αλλά μια άμεση αναστάση των ανώτερων ανθρώπων που επί αιώνες υποσκελιζόνταν. Ο νιτσεικός αφορισμός στηρίζεται επίσης σ’ αυτό που επί αιώνες ίσχυσε ως αναγκαία διαδοχή, όταν έλεγαν: «ο βασιλιάς πέθανε, ζήτω ο νέος βασιλιάς».

⁷⁵ Δες Ζα I, *Για τις τρεις μεταμορφώσεις*: «Αθωότητα είναι το παιδί και λησμονιά, ένα νέο ξεκίνημα, ένα παιχνίδι, ένας αυτοπεριφερόμενος τροχός, μια πρώτη κίνηση, μια άγια κατάφαση.» [Δικταίος 61, Σαρίκας 26].

Δες επίσης Ζα I, *Για τον δρόμο του δημιουργού*: «Είσαι μια νέα δύναμη κι ένα νέο δίκαιο; Μια πρώτη κίνηση; Ένας αυτοπεριφερόμενος τροχός; Μπορείς ν’ αναγκάσεις ακόμα και αστέρια να περιφέρονται γύρω σου;» [Δικταίος 104, Σαρίκας 63].

Δες επίσης Ζα I, *Για το παιδί και τον γάμο*: «Ένα ανώτερο σώμα πρέπει να δημιουργήσεις, μια πρώτη κίνηση, έναν αυτοπεριφερόμενο τροχό – ένα δημιουργό πρέπει να δημιουργήσεις.» [Δικταίος 112, Σαρίκας 70].

4 [139] 157, 1-3: «Πώς διανύσατε τον δρόμο από το σκουλήκι έως τον άνθρωπο! και πολλά μέσα σας είναι ακόμα σκουλήκι και μνήμη του δρόμου σας.»⁷⁶

4 [146]: «εξολοθρεύομαι ως δικαστής και δήμιος του εαυτού μου.»⁷⁷

4 [147] 17-26: «Όπως και αν έχουν τα πράγματα με αυτά τα ενσωματωμένα 'ηθικά αισθήματα' – από την ιστορία των ηθικών αισθημάτων προκύπτει ότι δεν έχει απομείνει κανένας πίνακας αγαθών, κανένας τελικός σκοπός – όλα έχουν αναιρεθεί. Έχουμε μια τεράστια δύναμη ηθικών αισθημάτων μέσα μας, αλλά κανένα σκοπό για όλους. Ανάμεσά τους αυτά τα αισθήματα αντιφάσκουν – κατάγονται από διαφορετικούς πίνακες αγαθών...

Υπάρχει μια τεράστια ηθική δύναμη, αλλά δεν υπάρχει πια κανένας σκοπός, για τον οποίο θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί όλη η δύναμη.»

Πόση δημιουργική δύναμη διαθέτει ένας άνθρωπος; Ο Νίτσε απαντά εδώ υπερθεματίζοντας. Διαβλέπει εξαιρετικές δυνάμεις, που κανονικά θα έπρεπε ν' αποδοθούν σε όντα πολύ ανώτερα του ανθρώπου. Υποστηρίζει μάλιστα ότι «κάθε άνθρωπος» διαθέτει τέτοιες δυνάμεις, στο μέτρο που τις συλλαμβάνει και τις βάζει σε λειτουργία. Αναγνωρίζει έτσι στον άνθρωπο θεϊκές δυνατότητες, όπως εδώ και αιώνες αυτές αναφέρονταν αποκλειστικά στον Δημιουργό. Υπονοεί προφανώς ότι μετά τον θάνατο του Θεού όλες αυτές οι δυνάμεις περιέρχονται στα χέρια του ανθρώπου. Ας προσεχθεί ότι απαριθμώντας τις δημιουργικές δυνατότητες του ανθρώπου ο Νίτσε δεν φτάνει να υποστηρίξει μόνο ότι ο άνθρωπος *μπορεί* να φτιάξει εξ αρχής το σύμπαν και ν' αναγκάσει αστέρια να περιφέρονται γύρω του, αλλά *μπορεί* πρώτιστα να γεννήσει έναν αληθινό δημιουργό: εκείνο τον υπεράνθρωπο, χάρη στον οποίο θα ξεκινήσουν όλα πάλι από την αρχή.

Κάποιες εκφράσεις, που χρησιμοποιεί εδώ ο Νίτσε για να περιγράψει τον δημιουργό, είναι δανεισμένες από τον έξοχο μύστη Angelus Silesius (*Cherubinischer Wandersmann* I, 37): «Τίποτα δεν υπάρχει που να σε κινεί, εσύ ο ίδιος είσαι ο τροχός που περιφέρεται αφ' εαυτού του και ποτέ δεν ηρεμεί.»

⁷⁶ Δες Ζα I, Πρόλογος 3: «Διανύσατε τον δρόμο από το σκουλήκι έως τον άνθρωπο, και πολλά μέσα σας είναι ακόμα σκουλήκι [Δικταίος: κι έχετε ακόμα μέσα σας πολύ σκουλήκι]. Άλλοτε ήσασταν πίθηκοι, και τώρα ακόμα ο άνθρωπος είναι πιο πίθηκος από κάθε πίθηκο.» [Δικταίος 40-41, Σαρίκας 13].

Ο Νίτσε αποδέχεται τη δαρβινική θεωρία της εξέλιξης, αλλά με μια ριζική επιφύλαξη: Η εξέλιξη δεν ήταν μια προοδευτική πορεία που άφησε οριστικά πίσω τις μορφές ύπαρξης που υπερβλήθηκαν. Μολονότι ο άνθρωπος ξεπέρασε το σκουλήκι από το οποίο ξεκίνησε και τον πίθηκο από τον οποίο ξεχώρισε, διατηρεί μέσα του κάτι από το σκουλήκι και τον πίθηκο, και μάλιστα με τόσο έντονο νόημα, ώστε ο πρωτογονισμός, η βαρβαρότητα και η κτηνωδία διακατέχουν τον άνθρωπο σήμερα περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο ζώο – έστω και μόνο ως δυνατότητα ενός τόσο ριζικού ξεσπάσματος, που θα ξαναφέρει τον άνθρωπο εκατομμύρια χρόνια πίσω. Και το γεγονός ότι ο άνθρωπος εκπολιτίστηκε, δεν τον εμποδίζει σήμερα να σέρνεται υποκριτικά και ύπουλα χειρότερος από ένα σκουλήκι ή να μαϊμουδίξει μιμούμενος και υποκλέπτοντας ξένα επιτεύγματα, χειρότερος από οποιονδήποτε πίθηκο.

⁷⁷ Δες Ζα I, *Για τον δρόμο του δημιουργού*: «Με τα δάκρια μου πήγαινε στην απομόνωσή σου, αδερφέ μου. Αγαπώ αυτόν που θέλει να δημιουργήσει υπεράνω του εαυτού του κι έτσι εξολοθρεύεται.» [Δικταίος 107, Σαρίκας 65].

Εδώ περιγράφεται ο οδυνηρός και ολέθριος δρόμος ενός δημιουργού. Έχοντας μια εξαιρετική εκτίμηση για τον ρόλο του δημιουργού, ο Νίτσε δεν τον περιορίζει διόλου στο φτιάξιμο νέων πραγμάτων (π.χ. καλλιτεχνημάτων ή νομοθετημάτων). Για να μπορέσει κανείς να δημιουργήσει, πρέπει ν' απομακρυνθεί αποφασιστικά από τους συνανθρώπους του και να διαβεί ένα επίπονο δρόμο απομόνωσης. Κι όχι απλά να βαδίσει (γερμαν. gehen) αλλά και να εξολοθρευτεί (γερμαν. zugrunde gehen), γιατί η δημιουργία είναι προπάντων *αυθυπέμβαση*, αμείλικτη αυτοκριτική και ριζική εξολόθρευση των οικείων ελαττωμάτων.

4 [151]: «Ηθικότητα – το σύνολο όλων των αξιολογήσεων που έχουμε ενσωματώσει: τι πρόκειται να γίνει από αυτό το τεράστιο σύνολο δύναμης; Μόνο κατά τούτο μ' ενδιαφέρει το ερώτημα, πώς προέκυψαν αυτές οι εκτιμήσεις.»

5 [1] 189: «Τεράστια είναι η δύναμη του έπαινου και του ψόγου: αλλά πού είναι ο σκοπός, για τον οποίο θα μπορούσε να καταδαπανηθεί αυτή η δύναμη;»

VIII 2 [100] 108:⁷⁸

4 [152]: «Τι ξέρετε για το πόσο ένας παράφρων αγαπά τη λογική;»

5 [1] 222: «Τι ξέρετε για το πόσο ένας παράφρων αγαπά τη λογική, για το πόσο ένας άρρωστος με πυρετό αγαπά τον πάγο!»⁷⁹

4 [154]: «αυτός ο γέρικος θεάνθρωπος δεν μπορούσε να γελάσει.

Ένας Εβραίος ονόματι Ιησούς ήταν ως τώρα ο καλύτερος εραστής.»⁸⁰

⁷⁸ Δες Ζα Ι, *Για τους χίλιους και τον ένα σκοπούς*: «Αληθινά, ένα τέρας είναι η δύναμη αυτού του έπαινου και του ψόγου...

Χίλιοι σκοποί υπήρξαν ως τώρα, γιατί υπήρχαν χίλιοι λαοί. Μόνο τα δεσμά για τους χίλιους σβέρκους λείπουν ακόμα, λείπει ο ένας σκοπός. Ακόμα η ανθρωπότητα δεν έχει ένα σκοπό.» [Δικταίος 101, Σαρίκας 59-60].

Ο Νίτσε διαπιστώνει ότι στους λαούς, που στάθηκαν αποφασιστικοί για την παγκόσμια ιστορία – αναφέρει τους Έλληνες, τους Πέρσες, τους Εβραίους και τους Ρωμαίους –, υπήρξαν κάποια βασικά ιδεώδη (τα ονομάζει επίσης: «ηθικά αισθήματα», «αξίες», «σκοπούς»). Βάσει αυτών των ιδεωδών μπόρεσαν οι λαοί να αναπτυχθούν και να μεγαλοουργήσουν. Αλλά τι απέμεινε σήμερα από αυτά; Τίποτε που να ισχύει διαχρονικά ή να συνδέει την ανθρωπότητα ως ενιαίος στόχος. Είναι γνωστό ότι ο Νίτσε μελέτησε με εμβρίθεια τη «γενεαλογία» αυτών των ιδεωδών, για να συλλάβει τις αντιφάσεις τους και τον θνησιμαίο τους χαρακτήρα. Ο ίδιος θεωρεί ότι μπόρεσε να προσφέρει το μέγιστο δώρο στην ανθρωπότητα εισηγούμενος ένα σκοπό, για τον οποίο αξίζει να θυσιαστεί κάθε άνθρωπος: να κάνουμε τόπο για τον υπεράνθρωπο. Βάζοντας ως τίτλο αυτού του κεφαλαίου «Για τους χίλιους και τον ένα σκοπούς» υπαινίσσεται ασφαλώς το γνωστό παραμύθι «Χίλιες και μία αραβικές νύχτες» με τις πολυάριθμες περιπέτειες που περιέχει, κάνει όμως μια ριζική διάκριση: εδώ δεν πρόκειται για 1001 σκοπούς, αλλά για τους χίλιους (= πολυάριθμους) σκοπούς που έχουν τεθεί έως σήμερα και για τον μοναδικό εκείνο σκοπό που πρέπει να αντικαταστήσει όλους τους προηγούμενους.

⁷⁹ Δες Ζα Ι, *Για την ανάγνωση και τη γραφή*: «Υπάρχει πάντα λίγη παραφροσύνη μέσα στην αγάπη. Υπάρχει όμως πάντα και λίγη λογική μέσα στην παραφροσύνη.» [Δικταίος 78, Σαρίκας 40].

Ο Νίτσε αρέσκει να καταγράψει τις αντιφάσεις, οι οποίες χαρακτηρίζουν τον άνθρωπο. Οι αντιφάσεις είναι εκείνη η εκρηκτική δύναμη που ανατινάζει κάθε τι υπαρκτό ανάγοντάς το σε ανώτερη σφαίρα, σύμφωνα με τη διαλεκτική. Εδώ συνειδητοποιείται ότι μέσα στο μυαλό του παράφρονα υπάρχει η αναζήτηση λογικής εξήγησης· μέσα στον φλεγόμενο από πυρετό άρρωστο υπάρχει η ανάγκη για πάγο· μέσα στην έλλογη αγάπη για τη ζωή υπάρχει η παράλογη ορμή προς τον θάνατο.

⁸⁰ Δες Ζα Ι, *Για τον ηθελημένο θάνατο*: «Μόνο τα δάκρια και τη μελαγχολία του Εβραίου, μαζί με το μίσος για τους καλούς και τους δίκαιους – αυτά γνώριζε ο Εβραίος Ιησούς: να γιατί τον κατέλαβε ο πόθος για τον θάνατο.

Μακάρι να είχε μείνει στην έρημο και μακριά από τους καλούς και τους δίκαιους! Ίσως έτσι θα είχε μάθει να ζει και ν' αγαπά τη γη – και να γελάει!» [Δικταίος 117, Σαρίκας 73].

Ο Ιησούς αποτελεί για τον Νίτσε ένα προσφιλέσ αντικείμενο σκέψης. Ο αυτοαποκαλούμενος «Αντίχριστος» αντιμετωπίζει συχνά με συμπάθεια κι εκτίμηση, άλλοτε πάλι με ειρωνεία κι εχθρότητα τον ιδρυτή του χριστιανισμού. Εδώ εξετάζει την ανθρώπινη πλευρά του θεάνθρωπου και διαβλέπει τη μελαγχολική του τάση, τη δακρυσμένη του όψη, την έλλειψη γέλιου και αγάπης για τα γήινα. Πού αποδίδει ο Νίτσε αυτή τη μελαγχολία; Στο ότι ο Ιησούς αναγκάστηκε να συγχρωτιστεί με τους *υποκριτές* που τιμώνται ως «καλοί και δίκαιοι»,

4 [160]: «Αν κάποιος δει μέσα στον κόσμο *χωρίς χρόνο*, όλα τα καμπύλα γίνονται ευθύγραμμα.»

5 [1] 247: «Δες μέσα στον κόσμο, σαν να έχει φύγει ο χρόνος: και όλα τα καμπύλα θα γίνουν για σένα ευθύγραμμα.»

12 [6]: «Αν θέλεις να γίνουν για σένα ευθύγραμμα όλα τα καμπύλα: σκέψου ότι έχει φύγει ο χρόνος και ότι η παροδικότητα είναι ένα ψέμα.»

13 [17] 16-17: «Θέλεις να γίνουν για σένα καμπύλα όλα τα ευθύγραμμα; Σκέψου ότι ο χρόνος έχει φύγει και ότι το παρελθόν είναι ένα ψέμα.»⁸¹

4 [162]: «Ο τελευταίος άνθρωπος – ξεροβήχει και απολαμβάνει την ευτυχία του.»⁸²

4 [164]: «Υπάρχουν αρκετοί: δεν ξέρουν τίποτα καλύτερο πάνω στη γη παρά να πλαγιάζουν με μια γυναίκα.»

5 [1] 267: «Υπάρχουν αρκετοί που δεν ξέρουν τίποτα καλύτερο πάνω στη γη παρά να πλαγιάζουν με μια γυναίκα. Τι ξέρουν αυτοί από ευτυχία!»⁸³

ενάντια στους οποίους – όπως είναι γνωστό – ο Ιησούς είχε στρέψει όλη του την οργή.

⁸¹ Δες Ζα ΙΙ, *Στα νησιά των μακάριων*: «Ο Θεός είναι μια σκέψη που μετατρέπει σε καμπύλα όλα τα ευθύγραμμα και σε περιφερόμενα όλα τα ακίνητα. Πώς; Ο χρόνος έχει τάχα φύγει και όλα τα παροδικά είναι τάχα ένα ψέμα;

Αυτή η σκέψη είναι στρόβιλος και ίλιγγος για τ' ανθρώπινα μέλη κι εμετός για το στομάχι: στ' αλήθεια, περιφερόμενη αρρώστια ονομάζω τέτοιες εικασίες.» [Δικταίος 131-2, Σαρίκας 85].

Εδώ διαπιστώνεται ένας παραλογισμός στη σκέψη ενός άχρονου ή αιώνιου Θεού. Για να μπορέσει κανείς να τον σκεφτεί, θα πρέπει ν' αφαιρέσει τον χρόνο, αυτή τη συνεχή κυκλική κίνηση, χάρη στην οποία επανέρχονται κάθε έτος οι τέσσερις εποχές, και θα εικάσει ότι όσα είναι σήμερα παρόντα δεν είναι παροδικά αλλά στέκονται. Ο Νίτσε συμπεραίνει ότι μια τέτοια σκέψη δεν φτιάχτηκε από υγιείς ανθρώπους ή δεν απευθύνεται σε υγιείς, διότι προκαλεί ίλιγγο κι εμετό. Θέλει προφανώς να πει ότι η ύπαρξη ενός αιώνιου Θεού δεν είναι εύλογο να υποστηρίζεται από τους ανθρώπους, διότι αντιβαίνει στην ανθρώπινη εμπειρία, διαστρέφει την ανθρώπινη πραγματικότητα και οδηγεί σε σύγχυση την ανθρώπινη νόηση.

⁸² Δες Ζα Ι, Πρόλογος 5: «'Εμείς ανακαλύψαμε την ευτυχία' – λένε οι τελευταίοι άνθρωποι και μισοκλείουν τα μάτια.» [Δικταίος 48, Σαρίκας 18].

Η νιτσεϊκή έννοια του «τελευταίου ανθρώπου» σημαδεύει μια απαισιόδοξη αντίληψη για το ανθρώπινο γένος. Δηλώνει ότι ο άνθρωπος βρίσκεται σε τέτοια κατάπτωση, ώστε πλησιάζει στο έσχατο σκαλοπάτι της εξαθλίωσης. Ο τελευταίος άνθρωπος είναι ο αντίποδας του υπεράνθρωπου, ως εναλλακτική δυνατότητα που ξανοίγεται στον σημερινό άνθρωπο μετά τον θάνατο του Θεού. Ο επερχόμενος «τελευταίος άνθρωπος» δεν θα έχει κανένα υψηλό σκοπό, διότι θα θεωρεί τον εαυτό του κορυφαίο επίτευγμα της εξέλιξης· θα αδιαφορεί για τη δημιουργία και την αγάπη· θα ενδιαφέρεται μόνο για την ατομική του ευτυχία και την καλοπέραση. Ήδη ο λαός που ακούει το κήρυγμα του Ζαρατούστρα ανταποκρίνεται θετικά για τον τελευταίο άνθρωπο και αρνητικά για τον υπεράνθρωπο. Από αυτό προκύπτει ότι ο Νίτσε δεν έτρεφε φρούδες ελπίδες σχετικά με την έκβαση των κηρυγμάτων του.

⁸³ Δες Ζα Ι, *Για την αγνότητα*: «Δέστε λοιπόν αυτούς τους άντρες: το λέει το μάτι τους – δεν ξέρουν τίποτα καλύτερο πάνω στη γη παρά να πλαγιάζουν με μια γυναίκα.» [Δικταίος 94, Σαρίκας 54].

Μολονότι ο Νίτσε δεν συνιστά την αγνότητα σε όσους δεν την αντέχουν, επικρίνει έντονα τους ανθρώπους που βάζουν πάνω απ' όλα τη σεξουαλική ηδονή. Θεωρεί ότι βρίσκονται σε κατάσταση κτηνωδίας και δεν αγγίζουν διόλου – όπως αυτοί ίσως ισχυρίζονται – την ευτυχία. Ο ίδιος ο Ζαρατούστρα δηλώνει την προτίμησή του για τα δάση, αντί να συγχρωτίζεται με όσους βρίσκονται σε συνεχή σεξουαλική έξαψη.

4 [167]: «Τελευταίος διάλογος με τον ερημίτη.

– σε επαινώ που δεν έγινες μαθητής μου.

Ερημίτης: περιφρονώ υπερβολικά τους ανθρώπους, τους αγαπώ υπερβολικά – δεν τους αντέχω – και ως προς τα δύο οφείλω να *προσποιούμαι*.

τους φέρνω μια νέα αγάπη και μια νέα περιφρόνηση – τον υπεράνθρωπο και τον τελευταίο άνθρωπο.

Δεν σε καταλαβαίνω – αυτό που τους φέρνεις, δεν θα το δεχτούν. Άσε τους πρώτα να ζητιανέψουν για μια ελεημοσύνη!

Ζαρατούστρα: ...

Αλλά χρειάζονται μόνο ελεημοσύνες, δεν είναι αρκετά πλούσιοι, για να μπορούν να χρειάζονται τους θησαυρούς σου.

Φτιάχνω τραγούδια και τα τραγουδώ, γελώ και κλαίω όταν φτιάχνω τα τραγούδια μου.

Αυτόν τον άντρα δεν έχω πια τίποτα να τον διδάξω.»

4 [171]: «Το αντίθετο του *υπεράνθρωπου* είναι ο *τελευταίος άνθρωπος*: αυτόν τον δημιούργησα ταυτόχρονα μ' εκείνον.»

4 [204] 22-25: «Ο ερημίτης τον κοίταξε πολλή ώρα...»

Ζαρατούστρα, είπε ο ερημίτης, έγινες φτωχός – και αν ήθελα από σένα μια ελεημοσύνη, θα μου την έδινες;»⁸⁴

4 [168]: «Ετούτοι θέλουν να παίζουν ζάρια κι εκείνοι θέλουν να μετρούν και να υπολογίζουν κι εκείνοι πάλι θέλουν να βλέπουν πάντα τα κύματα και τους χορούς των κυμάτων – αυτό το ονομάζουν επιστήμη και ιδρώνουν με αυτήν.

Αλλά είναι παιδιά που θέλουν το παιχνίδι τους. Και στ' αλήθεια, είναι ωραία αυτή η παιδαριώδης συμπεριφορά, και λίγο γέλιο δεν θα έβλαπτε το παιχνίδι.»

Το ίδιο στο 5 [1] 249 και στο 5 [23].

12 [7]: «Θέλουν να παίζουν ζάρια με τα πιο μικρά ζαράκια ή να τα βλέπουν να χορεύουν, κάτι που είναι δύσκολο να το δεις: τους νάνους της ύπαρξης, τα αστεία, αρχέγονα σωματίδια: αλλά αυτοί το ονομάζουν επιστήμη και ιδρώνουν με αυτήν.

Αλλά για μένα είναι παιδιά που θέλουν το παιχνίδι τους: και αν υπήρχε λίγο γέλιο στο παιχνίδι τους, τότε θα επιδοκίμαζα τη 'χαρούμενη επιστήμη' τους.»⁸⁵

⁸⁴ Δες Ζα I, Πρόλογος 2. [Δικταίος 38-40, Σαρίκας 12-13].

Πρόκειται για ένα προσχέδιο της συζήτησης που διεξάγει ο Ζαρατούστρα με τον ερημίτη, όταν πρωτοκατεβαίνει από το βουνό της άσκησης του. Αξίζει να προσεχθεί η συμπαράθεση και η αντιπαράθεση δύο προσώπων που αναφέρονται εκτενώς στον Πρόλογο: υπεράνθρωπος – τελευταίος άνθρωπος. Μολονότι και οι δυο δημιουργήθηκαν «ταυτόχρονα» (ίσως θέλει να πει: ως αναγκαία απόρροια του ίδιου συλλογισμού), ο πρώτος νοείται ως αντικείμενο αγάπης, ο δεύτερος ως αντικείμενο περιφρόνησης. Με αφορμή την τελευταία παρατήρηση ο Ζαρατούστρα θα διαπιστώσει αμέσως και το αντίστροφο: ότι ο λαός που ακούει το κήρυγμά του εκφράζει περιφρόνηση για τον υπεράνθρωπο και προτίμηση για τον τελευταίο άνθρωπο (δες Ζα I, Πρόλογος 5· σχετικά με τον τελευταίο άνθρωπο δες Σημ. 4 [162]).

⁸⁵ Δες Ζα II, *Για τους λόγιους*: «Και με κίβδηλα ζάρια ξέρουν αυτοί να παίζουν· και τους βρήκα να παίζουν με τόσο ζήλο, ώστε λούζονταν στον ιδρώτα.» [Δικταίος 182, Σαρίκας 126]. Ο Νίτσε φτιάχνει εδώ παραλλαγές στην υψηλόφρονη παρατήρηση του Ηρακλείτου (απόσπ. Β 52 Diels-Kranz) ότι η ανθρώπινη ζωή είναι ένα παιδί που παίζει ρίχνοντας ζάρια. Ποιοι λοιπόν από τους ανθρώπους ρίχνουν ζάρια; Όχι μόνο αυτοί που αρέσκονται να παίζουν, αλλά κι αυτοί που παίρνουν τη δραστηριότητά τους πολύ σοβαρά. Ο Νίτσε έχει κυρίως κατά νου τους *επιστήμονες*, που άλλοτε μετρούν και υπολογίζουν, άλλοτε παρατηρούν τα φυσικά φαινόμενα («τα κύματα και τους χορούς των κυμάτων») και άλλοτε εισδύουν με πειράματα στα σωματίδια της ύλης και της ενέργειας. Το συμπέρασμά του είναι ότι αυτοί οι άνθρωποι παίρνουν υπερβολικά σοβαρά τη δουλειά τους («ιδρώνουν με αυτήν»), ενώ θα χρειαζόταν

4 [171] 5-6: «Πρέπει να είναι κανείς θάλασσα, για να δέχεται μέσα του ένα βρώμικο ποτάμι χωρίς να βρωμίζεται.»

Το ίδιο στο 5 [1] 251.⁸⁶

4 [173]: «Για να το μάθω αυτό, αποφάσισα να μισήσω αυτά που αγαπούσα, να ψέξω αυτά που ως τώρα επαινούσα και να ιδώ, τι καλό υπάρχει στα κακά και τι κακό στα καλά. Αυτό το ονόμασα δικαιοσύνη.

Τελικά βρήκα το πιο βαρύ: να μην αγαπώ και να μη μισώ, να μην επαινώ και να μην ψέγω και να λέω: δεν υπάρχει τίποτα καλό και τίποτα κακό.

Όταν το βρήκα αυτό, πήγα στην έρημο.»

4 [237]: «Ναι, φορτωμένος με βαριά φορτία πήγα βιαστικά στην έρημό μου: εκεί όμως βρήκα το πιο βαρύ μου φορτίο.

της ίδιας του της αρετής σιδεράς και αμόνι, του ίδιου του του έργου και της θέλησής του κριτήριο.

Πολλά βαριά φορτία υπάρχουν και όταν ήμουν νέος ερεύνησα πολύ για το πιο βαρύ.

Ναι, έτρεξα στην έρημο – και μόνο εκεί, στην πιο μοναχική έρημο, βρήκα το πιο βαρύ μου φορτίο.

Αυτό το πιο βαρύ – έγινε για μένα το πιο αγαπητό, ίδια με ένα Θεό έμαθα να τιμώ το πιο βαρύ μου φορτίο.

ανάπνευσα βαθιά και δεν μίλησα πια.»⁸⁷

μια τόσο υπεροπτική και απολαυστική διάθεση, ώστε να την μεταβάλουν σε «χαρούμενη επιστήμη», όπως έκανε ο ίδιος ο Νίτσε.

⁸⁶ Δες Ζα Ι, Πρόλογος 3: «Πράγματι, ένα βρώμικο ποτάμι είναι ο άνθρωπος. Πρέπει να είναι κανείς θάλασσα, για να μπορεί να δέχεται ένα βρώμικο ποτάμι χωρίς να βρωμίζεται.» [Δικταίος 42, Σαρίκας 14].

Ο Νίτσε ενδιαφέρεται να δείξει παραστατικά τη χαώδη διαφορά ανάμεσα στον άνθρωπο και στον υπεράνθρωπο. Ο πρώτος είναι ένα βρώμικο ποτάμι, χωρίς καμιά δυνατότητα να πετύχει τον καθαρισμό ή την κάθαρσή του. Ακόμα και με την καλύτερη ψυχική διάθεση, με τη θρησκευτικά προτεινόμενη «αγάπη προς τον πλησίον», ένας άνθρωπος δεν μπορεί παρά να βρωμίζεται κατά την επαφή του με τους άλλους ανθρώπους. Αλλά η θάλασσα που είναι ο υπεράνθρωπος στέκεται υπεράνω ενός τέτοιου κινδύνου.

⁸⁷ Δες Ζα Ι, Για τις τρεις μεταμορφώσεις: «Τι είναι βαρύ; Έτσι ρωτά το υπομονετικό πνεύμα, έτσι γονατίζει, όμοιο με την καμήλα, και θέλει να φορτωθεί καλά...»

Όλα αυτά τα πιο βαριά φορτία σηκώνει το υπομονετικό πνεύμα πάνω του: σαν την καμήλα που τρέχει φορτωμένη στην έρημο, έτσι και το πνεύμα τρέχει στη δική του έρημο.» [Δικταίος 59-60, Σαρίκας 25].

Η πρώτη από τις τρεις μεταμορφώσεις του πνεύματος κατά την πορεία του προς τη δημιουργικότητα, είναι η καμήλα. Ο Νίτσε βλέπει στην καμήλα μια επιτυχή παρομοίωση αφενός εξαιτίας της προθυμίας της να γονατίσει και να σηκώσει βάρη, αφετέρου επειδή με όλα της τα οικειοθελή φορτία «τρέχει στην έρημο», όπως ο ερημίτης που απομονώνεται για να επιτύχει κάτι ανώτερο. Αλλά ποιο είναι το βαρύ φορτίο, που αναλαμβάνει να σηκώσει το πνεύμα; Είναι η ανθρώπινη ηθική με το διπλό νόημα της ηθικότητας και της ανηθικότητας, του καλού και του κακού. Ο Νίτσε υπαινίσσεται ίσως το πρότυπο του Ιησού, που σηκώνει στους ώμους του την ανθρώπινη αδικία και απομονώνεται στην έρημο, πριν αρχίσει να κηρύττει στους ανθρώπους. Αλλά η νιτσεική επεξεργασία της ανθρώπινης ηθικής είναι εντελώς διαφορετική: αφενός αναζητά και βρίσκει αγαθές προθέσεις, κακές επιρροές και απρόβλεπτες αρετές μέσα στην ψυχή του εγκληματία· αφετέρου διαβλέπει την υποκρισία και την υστεροβουλία που διακατέχουν την ψυχή των εκτιμώμενων ως «καλών» ανθρώπων· τέλος αναλαμβάνει όχι μόνο να απέχει από το μίσος προς τον κακό ή την αγάπη προς τον καλό, αλλά και να αποποιηθεί ολωσδιόλου τις σχετικές αξιολογήσεις και ν' αρνηθεί

4 [174]: «Ο κόσμος στέκεται εδώ τελειωμένος, ένας χρυσός φλοιός του καλού – αλλά το δημιουργικό πνεύμα θέλει να δημιουργήσει ακόμα και το δημιουργημένο – αυτό το πνεύμα επινόησε τον χρόνο και τώρα ο κόσμος ξετυλίχτηκε και ξανατυλίγεται σε μεγάλους δακτύλιους – ένα γίνεσθαι του καλού μέσω του κακού.»

Ίδιο στο 5 [1] 266.⁸⁸

4 [175]: «Μου είστε πολύ χονδροειδείς: δεν μπορείτε να εξολοθρευτείτε από μικρά βιώματα.»

Το ίδιο στο 5 [1] 253.

5 [17]: «Αγαπώ αυτόν, του οποίου η ψυχή είναι βαθιά ακόμα και μέσα στο τραύμα της, και ο οποίος μπορεί να εξολοθρευτεί από ένα παραμικρό βίωμα.»⁸⁹

κατηγορηματικά τις έννοιες «καλό» και «κακό». Η εγκατάλειψη της ανθρώπινης ηθικής συνεπάγεται ήδη μια έρημο.

⁸⁸ Δες Ζα Ι, *Για την αγάπη προς τον πλησίον*: «Σας διδάσκω τον φίλο, μέσα στον οποίο στέκεται ο κόσμος, ένας φλοιός του καλού – τον δημιουργικό φίλο, που πάντα έχει να χαρίσει ένα τελειωμένο κόσμο.

Και όπως γι' αυτόν ξετυλίχτηκε ο κόσμος, έτσι γι' αυτόν ξανατυλίγεται σε δακτύλιους, ως γίνεσθαι του καλού μέσω του κακού, ως γίνεσθαι των σκοπών μέσα από το τυχαίο.» [Δικταίος 103, Σαρίκας 62].

Εδώ παρέχεται μια μεγαλειώδης *κοσμολογική* ερμηνεία της φιλίας, ανάλογη με εκείνη που είχε συλλάβει ο Εμπεδοκλής ο Ακραγαντίνος ως θεϊκή Φιλότητα, η οποία ανασυγκροτεί τα κοσμικά στοιχεία που πρωτίτερα διασκορπίστηκαν από την Έριδα. Ο φίλος είναι κατά τον Νίτσε ένας *δημιουργός*, επειδή κατορθώνει να χαρίσει στον φίλο του ένα νέο σύμπαν, έστω και αν αυτό το σύμπαν φαίνεται να προϋπήρξε ή να δημιουργήθηκε πρωτίτερα και από άλλους. Ο Νίτσε διαβεβαιώνει ότι κάθε πρωτίτερα δημιουργημένος «κόσμος» περιελάμβανε πολύ χάος και δεν είναι δυνατό να θεωρηθεί τελειωμένος, όσο δεν υπάρχει ολόγυρά του ένας προστατευτικός φλοιός καλοσύνης. Χαρίζοντας τη φιλία του σε κάποιον, ο φίλος παρέχει έναν τέτοιο κόσμο καλοσύνης και τελειότητας. Φυσικά δεν πρόκειται για έναν αμετακίνητο και γι' αυτό αιώνιο κόσμο, αλλά για ένα κόσμο που προχωρεί μέσα σε μια νέα χρονική πορεία: πρόκειται για μεγάλους χρονικούς δακτύλιους, μέσα στους οποίους ο κόσμος ξανατυλίγεται, αφού πρωτίτερα είχε ξετυλιχθεί. Σ' αυτή τη σύλληψη του χρόνου ως κυκλικής επαναφοράς ο Νίτσε επιμένει να συμπεριλάβει ένα *ηθικό* στοιχείο: πρόκειται για ένα «γίνεσθαι του καλού», οι συνθήκες για τη δυνατότητα του οποίου παρασκευάστηκαν από ένα πρωτότερο κακό – προφανώς από μια έλλειψη φιλίας ή από μια καταστροφική διαμάχη. Τέλος προστίθεται και ένα *τελεολογικό* στοιχείο, αφού η χρονική επαναφορά κατορθώνεται ως ένα «γίνεσθαι των σκοπών» (που δυο φίλοι καθορίζουν από κοινού να πραγματώσουν) ως υπέρβαση μιας αλλοτινής κυριαρχίας του τυχαίου.

⁸⁹ Δες Ζα Ι, Πρόλογος 4: «Αγαπώ αυτόν, του οποίου η ψυχή είναι βαθιά ακόμα και μέσα στο τραύμα της, και ο οποίος μπορεί να εξολοθρευτεί από ένα παραμικρό βίωμα: έτσι διασχίζει πρόθυμα το γεφύρι.» [Δικταίος 45, Σαρίκας 16].

Δες επίσης Ζα Ι, *Για τις μύγες της αγοράς*: «Αλλά εσύ ο βαθύς, υποφέρεις βαθιά ακόμα και στα παραμικρά τραύματα: και πριν ακόμα θεραπευτείς, το ίδιο φαρμακερό σκουλήκι σέρνεται πάνω στο χέρι σου.» [Δικταίος 93, Σαρίκας 52].

Το γεγονός ότι δεν είχε εμφανιστεί ακόμα η φροϋδική ψυχολογία του βάθους, δεν εμπόδισε τον Νίτσε να στοχαστεί πάνω στο «ψυχικό βάθος». Αλλ' αυτή η έκφραση δεν σημαίνει εδώ ότι *κάθε* άνθρωπος διαθέτει μια τέτοια βαθύτητα. (Ο Νίτσε θα ήταν ριζικά αντίθετος προς μια «Ψυχολογία του βάθους» που θα διαπίστωνε κάποιου είδους βαθύτητα σε όλους τους ανθρώπους.) Από τους εκλεκτούς ανθρώπους που την διαθέτουν, ο Νίτσε προβάλλει την αξίωση να μην κάνουν απλά βαθιές σκέψεις, αλλά να είναι και βαθύτατα ευαίσθητοι, έτσι ώστε και το παραμικρό βίωμα να τους πληγώνει και μάλιστα θανατηφόρα. Αν κάποιος έχει λοιπόν την αρετή της βαθύτητας, αυτό σημαίνει να τείνει κατευθείαν και «πρόθυμα» προς τον όλεθρό του, ώστε να προετοιμάσει τον δρόμο για τον υπεράνθρωπο. Η νιτσεική

4 [176] 7-8: «Στο σημείο που η τιμιότητά σας παύει να βλέπει, δεν βλέπει πια ούτε το μάτι σας.»

5 [1] 254: «Όχι εκεί που το μάτι σας παύει να διακρίνει, αλλά ήδη εκεί που τελειώνει η τιμιότητά σας, δεν βλέπει πια ούτε το μάτι σας.»

Ίδιο στο 5 [22].

12 [5]: «Ήδη εκεί που τελειώνει η τιμιότητά σας, δεν βλέπει πια τίποτα ούτε το μάτι σας: ω, γνωρίζω τη θέλησή σας για τύφλωση!»

13 [7]: «Όσο τυφλοί και αν είστε ήδη: τόσο μεγαλύτερη βρήκα μέσα στα μάτια σας τη θέλησή σας για τύφλωση.»

Ίδιο στο 16 [7] 526.

31 [36]: «Εδώ είσαι τυφλός, επειδή εδώ παύει η τιμιότητά σου.»

Ίδιο στο 32 [9] 122.⁹⁰

4 [181]: «Αυτό που είναι ο πίθηκος για εμάς, αντικείμενο οδυνηρής ντροπής – αυτό θα είμαστε εμείς για τον υπεράνθρωπο.»

5 [1] 255: «Αυτό που είναι ο πίθηκος για εμάς, ένα περίγελο ή μια οδυνηρή ντροπή: αυτό θα είναι ο άνθρωπος για τον υπεράνθρωπο.»⁹¹

4 [183]: «Μόλις αναδύεται η θέληση, το αίσθημα έχει την εντύπωση της απελευθέρωσης. Αυτό ονομάζεται ελευθερία της θέλησης. Το αίσθημα είναι δηλαδή καταπιεσμένο και πάσχον – και μόλις αναδυθεί η θέληση, αυτό αναπαύεται και δεν υποφέρει.»

Το ίδιο στο 5 [1] 257.

σκληρότητα δεν κάνει εξαιρέσεις, αν πρόκειται για τη μεγάλη υπέρβαση.

⁹⁰ Δες Ζα IV, *Η βδέλλα*: «Εκεί που τελειώνει η τιμιότητά μου, γίνομαι τυφλός και θέλω να είμαι τυφλός. Εκεί όμως που θέλω να ξέρω, θέλω να είμαι και τίμιος, δηλαδή σκληρός, αυστηρός, στενός, ωμός, αμείλικτος.» [Δικταίος 337, Σαρίκας 242].

Ο Νίτσε μέμφεται εδώ την τιμιότητα για τη μωπία της. Ο τίμιος δεν μπορεί να ιδεί και δεν θέλει να ιδεί πέρα από όσα αφορούν την τιμιότητά του. Αλλά έτσι παραβλέπει την ατιμία που επικρατεί – και βέβαια εκούσια – στους άλλους ανθρώπους και μάλιστα σε όσους υποκρίνονται ή καυχώνται ότι είναι τίμιοι. Δεν αρκεί λοιπόν να βλέπει κανείς τη δική του τιμιότητα, γιατί είναι *εθελοτυφλία* να μην βλέπει την ευρύτατα διαδεδομένη και πολύμορφη ατιμία των άλλων, απέναντι στην οποία οφείλει να είναι σκληρός και αμείλικτος. Ο Νίτσε καταλήγει στο συμπέρασμα ότι κατά το μέτρο που η τιμιότητα στρέφεται προς τους άλλους και δεν παραμένει μια εσωστρεφής αυτοϊκανοποίηση, οφείλει να μεταβληθεί σε αμείλικτη σκληρότητα κατά της ατιμίας.

⁹¹ Δες Ζα I, Πρόλογος 3: «Τι είναι ο πίθηκος για τον άνθρωπο; Ένα περίγελο ή μια οδυνηρή ντροπή. Το ίδιο θα είναι και ο άνθρωπος για τον υπεράνθρωπο: ένα περίγελο ή μια οδυνηρή ντροπή.» [Δικταίος 40, Σαρίκας 13].

Το να σταθούμε πάνω από τον άνθρωπο, σημαίνει να *ντρεπόμαστε* για τον άνθρωπο, να τον περιφρονήσουμε και να τον περιγελάσουμε. Ο Νίτσε κάνει λόγο για «οδυνηρή ντροπή», διότι ακόμα και ένας υπεράνθρωπος δεν μπορεί παρά να βλέπει στον άνθρωπο ένα προηγούμενο στάδιο *του εαυτού του*, όπως είναι για εμάς ο πίθηκος. Και μόνο εάν μπορεί να κλαίει και να γελάει κανείς για τα καμώματα και τα ελαττώματα του ανθρώπου, σημαίνει ότι αρχίζει να τον βλέπει από μια ανώτερη οπτική.

Ο Νίτσε υπενθυμίζει εδώ το ηρακλείτειο απόφθεγμα: «Ο ωραιότερος πίθηκος είναι άσχημος σε σύγκριση προς το γένος των ανθρώπων» (Ηρακλείτου απόσπ. Β 82 Diels-Kranz, Πλάτωνος *Ιππίας μείζων* 289a) αλλά και το συμπληρωματικό ρητό: «Ο πιο σοφός από τους ανθρώπους σε σύγκριση προς τον θεό είναι πίθηκος ως προς τη σοφία και την ομορφιά και όλα τα υπόλοιπα» (Ηρακλείτου απόσπ. Β 83 Diels-Kranz, Πλάτωνος *όπ.π.* 289b).

10 [18] 3-4: «Η θέληση απελευθερώνει! – έτσι σας διδάσκω την ελευθερία της θέλησης.»

12 [4]: «Κάθε αισθανόμενο υποφέρει και είναι στη φυλακή: αλλά η θέληση έρχεται ως απελευθερωτής και χαροποιός – έτσι σας διδάσκω εγώ την ‘ελευθερία της θέλησης’.»

Δες και 34 [250], 38 [8].⁹²

4 [184]: «Ίσα που γεννηθήκατε, κι αρχίσατε ήδη να πεθαίνετε.»⁹³

4 [186] 6-7: «Μήπως δεν επινόησα ένα νέο άρωμα κι ένα νέο χρώμα; – Έτσι μιλούσε ο Ζαρατούστρα.»

4 [248]: «Ένα νέο χρώμα έδωσα στη γη – το πέπλο μιας νέας ελπίδας άπλωσα γύρω στη γη.»

5 [1] 258: «Μήπως δεν επινόησα ένα νέο χρώμα κι ένα νέο άρωμα;»⁹⁴

⁹² Δες Ζα ΙΙ, *Στα νησιά των μακάρων*: «Καθετί αισθανόμενο υποφέρει μέσα μου και είναι στη φυλακή: αλλά η θέλησή μου έρχεται πάντα ως απελευθερωτής μου και χαροποιός.

Η θέληση απελευθερώνει: αυτή είναι η αληθινή διδασκαλία για τη θέληση και την ελευθερία – αυτό σας διδάσκει ο Ζαρατούστρα.» [Δικταίος 132, Σαρίκας 85].

Ο Νίτσε ανακαλύπτει εδώ ένα καινούριο νόημα για την επονομαζόμενη «ελευθερία της θέλησης». Αυτή η ελευθερία δεν συνίσταται στο να είναι η ίδια η θέλησή μας ελεύθερη να κάνει ή να επιλέξει τούτο ή εκείνο (*libertas indifferentiae*, συχνά αναφερόμενη ως ελευθερία της αυθαιρεσίας). Αληθινά ελεύθερη είναι η *απελευθερωτική* θέληση, και μάλιστα όσον αφορά την *αίσθηση*, η οποία εξαιτίας της παθητικότητάς της και κυρίως εξαιτίας της δυσφήμισής της εκ μέρους της χριστιανικής ηθικής έχει υποστεί απαράδεκτη καταπίεση εδώ κι αιώνες. Ο Νίτσε υπονοεί ότι η θέληση μπορεί ν’ αναλάβει τον ρόλο του απελευθερωτή, κατά το μέτρο που θα συνειδητοποιηθεί ως θέληση-για-δύναμη, δηλαδή θα αποδεχθεί τον ενεργό κι εξουσιαστικό χαρακτήρα που κατ’ ουσίαν της ανήκει. Ως τέτοια θέληση δεν θα τείνει να υπερισχύσει της αίσθησης καταπιέζοντάς την αμείλικτα, όπως έκανε ο χριστιανισμός ενώ κατά τα άλλα υποστήριζε τη μειλιχιότητα. Το νιτσεϊκό κήρυγμα περί θέλησης-για-δύναμη συνίσταται σε μια αποκατάσταση της ελευθερίας των αισθήσεων – όχι για να αισθανόμαστε αυθαίρετα κάθε τι βρώμικο κι έτσι να βουλιάζουμε στο βούρκο της ακολασίας, αλλά για να υψωθούμε σε μια πρωτόγνωρη καθαρότητα και αθωότητα της αίσθησης.

⁹³ Δες Ζα Ι, *Για τους κήρυκες του θανάτου*: «Είναι οι φυματικοί της ψυχής: ίσα που γεννήθηκαν κι αρχίζουν ήδη να πεθαίνουν και λαχταρούν για διδασκαλίες περί κούρασης και παραίτησης.» [Δικταίος 83, Σαρίκας 44].

Πρόκειται για μια επιθεση-καταπέλτη ενάντια στους ιεροκήρυκες, που δεν πρόλαβαν να *χαρούν* τη ζωή, ν’ απολαύσουν τις ηδονές της και τη δυναμική της, κι άρχισαν να κηρύσσουν την προετοιμασία μας για τον θάνατο, προφανώς έχοντας οι ίδιοι κουραστεί ή παραιτηθεί από τη ζωή. Ο Νίτσε εξηγεί τη συμπεριφορά τους ως *ψυχική αρρώστια* που τείνει καχεκτικά ν’ αρπαχτεί από τον θάνατο για να λυτρωθεί· με αυτό το νόημα οι ιεροκήρυκες στιγματίζονται ως «φυματικοί της ψυχής».

⁹⁴ Δες Ζα Ι, *Για τη δωρήτρια αρετή 2*: «Στ’ αλήθεια, ένας τόπος ανάρρωσης πρέπει να γίνει η γη! Και ήδη υπάρχει ένα νέο άρωμα γύρω της, που φέρνει τη θεραπεία – και μια νέα ελπίδα!» [Δικταίος 122, Σαρίκας 78].

Το νιτσεϊκό κήρυγμα περί υπεράνθρωπου δεν αφορά τη μεταποίηση μόνο του ανθρώπου αλλά και ολόκληρου του πλανήτη μας. Κάθε τι βλέπεται ανακαινισμένο με ένα νέο χρώμα, αναδύει ένα θεραπευτικό άρωμα, φορά «το πέπλο μιας νέας ελπίδας». Ο στόχος της υπέρβασης του ανθρώπου είναι μια τελεολογική νοηματοδότηση των πάντων, διότι τα πάντα θα επηρεαστούν και θα αναβαθμιστούν. Στην τελική διατύπωση ο Νίτσε τονίζει ότι κάθετι γήινο θ’ αρχίσει να αναρρώνει από τη διαλυτική αρρώστια που το έχει προσβάλει. Αυτή η ελπίδα δεν έχει καμιά σχέση με τις ελπίδες για μια μεταθανάτια ζωή.

4 [186] 8: «Η θάλασσα σε μετέφερε: ...»

5 [1] 258: «Πόσο βαρύς μου ήταν τότε ο κόσμος – όμοιος με το ζώο που έχει ζήσει μέσα στη θάλασσα και τώρα οφείλει να μεταβεί στην ξηρά: πώς να σύρει τώρα το ίδιο του το κορμί!»⁹⁵

4 [193]: «Και αν δεν θέλετε να ποδοπατάτε το μικρό, αν δεν θέλετε να είστε μυγοσκοτώστρες: τότε πηγαίνετε στη <μοναξιά.>»

4 [234] 22: «(Μυγοσκοτώστρες) ενάντια στις καθημερινές μικρές πίκρες.»

4 [250]: «(Κεφάλαιο) Οι μικροί. Να φύγετε στη μοναξιά, δεν μπορείτε ν' αντέξετε τη μικρή σταγονόπτωση.»

5 [1] 260: «Αν είστε υπερβολικά ήπιοι και σιχαίνεστε να σκοτώνετε μύγες και κουνούπια, να φύγετε στη μοναξιά και στον καθαρό αέρα, όπου δεν υπάρχουν μύγες και κουνούπια: και να είστε οι ίδιοι μοναξιά και καθαρός αέρας!»⁹⁶

4 [204] 13-14: «πρέπει να είστε σαν δέντρα που κρέμονται πάνω από τη θάλασσα και λυγίζουν...»⁹⁷

⁹⁵ Δες Ζα Ι, Πρόλογος 2: «Μέσα στη μοναξιά ζούσες όπως μέσα στη θάλασσα, και η θάλασσα σε μετέφερε. Αλίμονο, θέλεις ν' ανέβεις στην ξηρά; Αλίμονο, θέλεις ξανά να σέρνεις ο ίδιος το σώμα σου;» [Δικταίος 38, Σαρίκας 12].

Ο αφορισμός αφορά την κάθοδο του Ζαρατούστρα από το βουνό της άσκησης του στην *πεδιάδα των ανθρώπων*. Είναι τόσο ριζική η διαφορά της μοναξιάς από τον συγχρωτισμό με τους συνανθρώπους, όσο διαφέρει για ένα θαλάσσιο ζώο η διαβίωση μέσα στη θάλασσα από τη διαβίωση στην *ξηρά*. Ο Ζαρατούστρα επιλέγει λοιπόν έναν επίπονο τρόπο ζωής, τρόπον τινά αυτοθυσιαζόμενος για να κηρύξει τον υπεράνθρωπο που θα ανυψώσει το επίπεδο ολόκληρης της ανθρώπινης «ξηράς». Ο Νίτσε υπαινίσσεται και την αρχέγονη μετάβαση κάποιων θαλάσσιων οργανισμών στη γήινη επιφάνεια, όπου έμελλαν να εξελιχθούν σε ανθρώπους σέρνοντας εφεξής επίπονα το κορμί τους, αρχικά ως ερπετά κι έπειτα ως τετράποδα ή δίποδα.

Σε ένα βιβλίο που βρισκόταν στη βιβλιοθήκη του Νίτσε, υπήρχαν οι προτάσεις (Wilhelm Roux: *Der Kampf der Theile im Organismus*, Leipzig 1881, S. 41): «Όταν το ζώο βγαίνει από το νερό και βαδίζει στην ξηρά, οφείλει αρχικά να αισθανθεί μια φριχτή δυσαρέσκεια, διότι μονομιάς το σώμα του και τα μέλη του γίνονται πολύ βαρύτερα από πριν, αφού μέσα στο νερό ζύγιζαν τόσο – ή για να το πούμε υποκειμενικότερα: τόσο λιγότερο –, όσο κι αν ήσαν βαρύτερα από το εκτοπιζόμενο νερό. Πόσο δυσάρεστο είναι π.χ. ακόμα και για εμάς, όταν έχουμε κολυμπήσει επί πολλή ώρα μέσα στο νερό και βγαίνουμε στην ξηρά, όπου ξαφνικά οφείλουμε ξανά να σύρουμε το κορμί μας. Αυτός ο μικρός βαθμός δυσαρέσκειας, τον οποίο αισθανόμαστε κατ' αυτή τη μετάβαση – μολονότι έχουμε συνηθίσει ολοζωής να σέρνουμε τα μέλη μας –, είναι εντελώς ασύγκριτος προς την εντύπωση που θα πρέπει να έχει ένα ζώο που δεν έσυρε ποτέ τα μέλη του.» Ο Νίτσε κάνει χρήση αυτής τη σκέψης και αργότερα, δες *Η γενεαλογία της ηθικής* (1887), II 16.

⁹⁶ Δες Ζα Ι, *Για τις μύγες της αγοράς*: «Φύγε, φίλε μου, στη μοναξιά σου: σε βλέπω δαγκωμένο από δηλητηριώδεις μύγες. Φύγε εκεί, όπου πνέει δριμύς, ισχυρός αέρας!

Φύγε στη μοναξιά σου! Έζησες πολύ κοντά στους μικρούς κι ελεεινούς.» [Δικταίος 92, Σαρίκας 52].

Ο Νίτσε χαρακτηρίζει τους μικρόψυχους ανθρώπους ως «μύγες της αγοράς» που ενοχλούν, δαγκώνουν και δηλητηριάζουν τους ανώτερους. Για να επιβιώσει κανείς ανάμεσά τους, είναι αναγκασμένος να παίζει το ρόλο της μυγοσκοτώστρας αποδύμενος σε ένα *μάταιο* και *άθλιο* αγώνα ενάντιά τους. Αυτός ο αγώνας είναι μάταιος, διότι ποτέ δεν θα κατορθώσει κανείς να καθαρίσει τον αέρα από τέτοιες μύγες· καθαρό αέρα θα βρει μόνο στη μοναξιά. Ο αγώνας είναι επίσης άθλιος, διότι κατ' ανάγκη υφίσταται κανείς «καθημερινές μικρές πίκρες» από τους μικρόψυχους και τη σιχαμάρα να σκοτώνει μύγες. Αυτή η περιγραφή αποδίδει εξαιρετικά τη νιτσεική αντίληψη σχετικά με την ανθρώπινη κοινωνία.

4 [206]: «Μην ακούτε τι είναι καλό και κακό – πάρτε τον δρόμο προς ένα νέο καλό, και δημιουργήστε μας και κακά και καλά. Υπάρχουν 1000 ακόμη αβάντιστοι δρόμοι!»⁹⁸

4 [207] 16-17: «Ωραία παρηγοριά για ανθρώπους που είναι αρκετά νέοι προς τούτο, είπε η γριά γυναικούλα.»⁹⁹

4 [207] 18-19: «Είμαι φτιαγμένος για να κηρύσσω τη μετάνοια; Είμαι φτιαγμένος για να βροντοχτυπώ σαν τον ιερέα ή σαν το τύμπανο;»¹⁰⁰

⁹⁷ Δες Ζα Ι, *Για τις μύγες της αγοράς*: «Με αξιοπρέπεια ξέρουν να σωπαίνουν μαζί σου το δάσος και ο βράχος. Γίνε πάλι όμοιος με το δέντρο που αγαπάς, το πλατύφυλλο: σιωπηλό και αφουγκραζόμενο κρέμεται πάνω από τη θάλασσα.» [Δικταίος 90, Σαρίκας 51].

Εδώ παρέχεται μια ποιητική εικόνα που αποδίδει την υψηλόφρονη κατάσταση του μοναχικού ανθρώπου. Ο μοναχικός μοιάζει με το δέντρο που απλώνει τα κλαδιά του και τα αφήνει να κρέμονται πάνω από τη θάλασσα αφουγκραζόμενα τον αέναο ρυθμό των κυμάτων. Η θάλασσα είναι ασφαλώς εκείνη η ευρύτητα και μεγαλοσύνη που δεν συναντάται ποτέ ανάμεσα στους ανθρώπους. Γιατί μόνο στη μοναξιά υπάρχει η αξιοπρέπεια της σιωπής, που ιδιάζει σε όντα όπως είναι το δάσος και ο βράχος.

⁹⁸ Δες Ζα Ι, *Για τη δωρήτρια αρετή 2*: «Χίλια μονοπάτια υπάρχουν, που δεν πατήθηκαν ποτέ ως τώρα, χίλιες υγιείς και κρυφά νησιά της ζωής. Ανεξάντλητοι και ανεύρετοι είναι ακόμα ο άνθρωπος και η γη των ανθρώπων.» [Δικταίος 122, Σαρίκας 77].

Ο Νίτσε παρέχει μια πληθώρα συμβουλών στους μοναχικούς και άρα δημιουργικούς ανθρώπους. Μια βασική συμβουλή είναι να μην αρκεστούν στην καθιερωμένη και παγιωμένη ηθική αξιολόγηση του τι είναι καλό και κακό. Οφείλουν να την απορρίψουν δημιουργώντας – όχι μόνο καλές πράξεις, ιδέες ή θεωρίες – αλλά και κακές. Διότι ποιος άλλος μπορεί να εκτιμήσει με νέο τρόπο το ηθικό και το ανήθικο, από αυτόν που απορρίπτει το έως τώρα θεωρούμενο ανήθικο *διαπράττοντάς το* κι έτσι ανυψώνοντάς το σε υψηλή μελλοντική αξία.

Μια δεύτερη συμβουλή είναι να μη θεωρηθεί ποτέ ότι έχουν περπατηθεί όλοι οι δρόμοι, ότι έχουν εξαντληθεί όλες οι δημιουργικές δυνατότητες, ότι έχουν ανακαλυφθεί όλα όσα αφορούν τον άνθρωπο και τη γη. Ο δημιουργός είναι αυτός που ανακαλύπτει νέους δρόμους και νέες ηπιείρες, εκεί που έως τώρα φαινόταν ότι όλα είναι γνωστά. Ξεκινώντας από την ηθική, την οικεία περιοχή του Νίτσε, η συμβουλή αφορά όλη την ευρύτητα νέων γνώσεων, νέων αξιολογήσεων και νέων συμπεριφορών, έστω και αν αυτές θεωρούνταν έως τώρα ανήθικες, ανίερες ή αδιανόητες.

⁹⁹ Δες Ζα Ι, *Για τις γριές και τις νέες γυναικούλες*: «‘Μίλησε και σε μένα για τη γυναίκα’, είπε εκείνη: ‘είμαι αρκετά γριά, ώστε να το ξεχάσω αμέσως.’ ... Και τώρα πάρε για ανταπόδοση μια μικρή αλήθεια! Είμαι δα αρκετά γριά γι’ αυτήν!» [Δικταίος 107+109, Σαρίκας 66-67].

Ποια πρέπει να είναι η συμπεριφορά μας απέναντι στην αλήθεια; Συνήθως θεωρούμε ότι αν την αποκτήσει, πρέπει κανείς να την διαφυλάξει στα βάθη της ψυχής του με όλη τη δύναμή του. Η γριά που ζητά από τον Ζαρατούστρα την αλήθεια για τη γυναίκα έχει διαφορετική αντίληψη: α) Αφενός υπόσχεται να *ξεχάσει αμέσως* αυτή την αλήθεια, γιατί η ηλικία δεν της επιτρέπει ούτε να θυμάται ούτε να ζήσει πολύ. β) Αφετέρου προσφέρει ως ευγνώμονη ανταπόδοση μια αλήθεια, για την οποία διατηρεί όλη τη φρεσκάδα και την τρέλα της νιότης. Προφανώς η αλήθεια παραείναι καυτή για να την θυμόμαστε στα γεράματά μας, και δεν παρέχει ούτε ωρίμανση ούτε σωφροσύνη, αλλ’ αντίθετα φρεσκάδα και τρέλα.

¹⁰⁰ Δες Ζα Ι, Πρόλογος 5: «Πρέπει να τους σπάσει κανείς πρώτα τα’ αυτιά, για να μάθουν ν’ ακούν με τα μάτια; Πρέπει να βροντοχτυπά κανείς σαν τα τύμπανα και τους ιεροκήρυκες που κηρύσσουν τη μετάνοια; Ή πιστεύουν μόνο όποιον τραυλίζει;» [Δικταίος 46, Σαρίκας 17].

Η πρόταση περιέχει μια αιχμή ενάντια στους ιεροκήρυκες που κηρύσσουν τη μετάνοια βροντοφωνάζοντας μονότονα «σαν το τύμπανο». Η αντίφαση έγκειται στο ότι επιδιώκουν ν’ αλλάξουν την ανθρώπινη νοοτροπία με ηχηρό και βίαιο τρόπο, ενώ για μια πραγματικά

4 [208]: «Σας διδάσκω τον υπεράνθρωπο: τη μεγάλη περιφρόνηση οφείλετε εσείς οι ίδιοι να τη διδάξετε στον εαυτό σας.»

4 [218] 10: «Δέστε, σας διδάσκω την αγάπη για τον υπεράνθρωπο.»

5 [1] 269: «Τι αξία έχει η αρετή σας, αν δεν έχετε βιώσει τη στιγμή που περιφρονήσατε βαθιά τον άνθρωπο μέσα σας, από αγάπη για τον υπεράνθρωπο; Και συνάμα περιφρονήσατε και την αρετή σας;»

5 [8]: «Σας διδάσκω τον υπεράνθρωπο: πού είναι ο αδερφός μου που θα τον διδάξει τη μεγάλη περιφρόνηση;»¹⁰¹

4 [210] 7-11: «Γκρεμίζουν τις εικόνες και λένε: δεν υπάρχει τίποτα υψηλό και άξιο λατρείας – επειδή αυτοί οι ίδιοι δεν μπορούν να δημιουργήσουν καμιά εικόνα και κανένα Θεό.

Ακούστε λοιπόν την περιφρόνηση που βγαίνει από την οργή σας ενάντια στις εικόνες – τη μεγάλη περιφρόνηση ενάντια στον εαυτό σας!»

Ίδιο στο 5 [9].

13 [1] 453: «Εσείς που γκρεμίζετε, ακόμα δεν καταλαβαίνετε τι πετυχαίνει το γκρεμισμό; Μέσα στη λάσπη της περιφρόνησής σας κειτόταν το γκρεμισμένο άγαλμα: – και ακριβώς από την περιφρόνησή σας αφυπνίστηκε ξαφνικά η ζωή του και ζωντανές ομορφιές.

Με θεϊκότερα χαρακτηριστικά και γοητευτικά θλιμμένο ορθώθηκε ξανά το άγαλμα, ω εσείς που γκρεμίσατε – και επιπλέον σας ευγνωμονεί για τη θεοποίησή του!»¹⁰²

ενδόμυχη αλλαγή θα χρειαζόταν εσωτερίκευση, απομόνωση και ησυχία.

¹⁰¹ Δες Ζα I, Πρόλογος 3: «Δέστε, σας διδάσκω τον υπεράνθρωπο: αυτός είναι εκείνη η θάλασσα: μέσα της μπορεί να καταποντιστεί η μεγάλη σας περιφρόνηση.» [Δικταίος 42, Σαρίκας 14].

Η αγάπη για τον υπεράνθρωπο, την οποία κηρύσσει ο Ζαρατούστρα, είναι αλληλένδετη με μια μεγάλη περιφρόνηση για τον άνθρωπο. Τι ακριβώς πρέπει να περιφρονήσουμε; Ο Νίτσε απαντά αμέσως παρακάτω (δες Ζα I, Πρόλογος 3): Οφείλουμε να περιφρονήσουμε την ευτυχία, τη λογική ικανότητα (Vernunft) και την αρετή του ανθρώπου. Ως αρετή αναφέρεται η δικαιοσύνη και η συμπόνια. Όλα αυτά τα θεωρούμενα ως εξαιρετικά επιτεύγματα και ιδεώδη του ανθρώπινου είδους μας καθιστούν υπερήφανους για τον άνθρωπο και δεν επιτρέπουν να αναλάβουμε την υπέρβαση που θα επιφέρει το ανώτερο.

¹⁰² Δες Ζα II, *Για τα μεγάλα γεγονότα*: «Και αυτόν εδώ το λόγο θα πω ακόμα σε όσους γκρεμίζουν αγάλματα. Αυτή είναι η μεγαλύτερη τρέλα, να ρίχνετε αλάτι στη θάλασσα και αγάλματα στη λάσπη.

Μέσα στη λάσπη της περιφρόνησής σας κειτόταν το άγαλμα: αλλά ο νόμος του ήταν ακριβώς από την περιφρόνηση να ξαναπάρει ζωή και ζωντανή ομορφιά!

Με θεϊκότερα χαρακτηριστικά ορθώνεται τώρα, και γοητευτικά θλιμμένο· κι αληθινά, θα σας ευγνωμονεί κι από πάνω που το γκρεμίσατε!» [Δικταίος 189, Σαρίκας 131-132].

Συνεχίζοντας τον στοχασμό σχετικά με την περιφρόνηση του ανθρώπου ο Νίτσε διευκρινίζει ότι δεν απαιτεί να περιφρονήσουν οι άνθρωποι τις εικόνες και τα αγάλματα του Θεού που λατρεύουν. Εάν ο Θεός περιφρονηθεί και σταυρωθεί, εάν τα αγάλματά του γκρεμιστούν και συντριβούν, αυτό αποβαίνει τελικά προς όφελός του. Μέσα στην περιφρόνηση που δέχτηκε, ο Θεός διατηρεί μια θλιμμένη γοητεία που κατορθώνει να τον ανασταίνει και να τον αποκαθιστά στο θεϊκό του βάθος. Ο Νίτσε επισημαίνει ότι όσοι έτσι περιφρονούν και γκρεμίζουν τις εικόνες δεν πετυχαίνουν τίποτα, διότι δεν είναι αρκετά δημιουργικοί: δεν έχουν τη δύναμη να δημιουργήσουν ένα νέο Θεό και νέες εικόνες. Από μόνη της η περιφρόνηση δεν είναι λοιπόν ικανή να καταστρέψει το κατεστημένο, όσο δεν υπάρχει ένας δημιουργός που θα προσφέρει ένα νέο Θεό – ή ακόμα καλύτερα: ένα υπεράνθρωπο.

4 [210] 12-13: «Αγαπώ τις σπάταλες ψυχές: δεν αποδίδουν και δεν ζητούν ευγνωμοσύνη, διότι πάντα χαρίζουν.»

Ίδιο στο 4 [228] και στο 5 [7] και στο 5 [17].¹⁰³

4 [211] 18: «Ο φίλος ως ο καλύτερος περιφρονητής και εχθρός.»¹⁰⁴

4 [211] 25-26: «Και σαν ένα Εγώ από δύο προσεγγίζουν [οι φίλοι] τον υπεράνθρωπο.»¹⁰⁵

4 [212]: «Κάνει ψύχρα, στο λιβάδι έπεσε σκιά, ο ήλιος έδυσε.

Δεν είναι άτοπο να ζούμε; Δεν θα έπρεπε να έχουμε περισσότερη λογική, για να φτιάξουμε μια λογική από τη ζωή;

Αδερφοί μου, συγχωρέστε την ψυχή του Ζαρατούστρα που ήρθε το βράδυ.»

Το ίδιο στο 5 [3].

13 [10] 25-28: «Ο ήλιος έδυσε εδώ και πολλή ώρα, το λιβάδι είναι υγρό, από τα δάση έρχεται ψύχρα: κάτι άγνωστο υπάρχει γύρω μου και με κοιτάζει σκεπτικά. Πώς, ζεις ακόμα! Γιατί ζεις ακόμα;»¹⁰⁶

¹⁰³ Δες Ζα Ι, Πρόλογος 4: «Αγαπώ αυτόν που σπαταλιέται η ψυχή του, που δεν θέλει να τον ευγνωμονούν και δεν αποδίδει τίποτα: διότι πάντα χαρίζει και δεν θέλει να συντηρείται.» [Δικταίος 44, Σαρίκας 16].

Ποιοι είναι οι άνθρωποι που θα επιφέρουν συντομότερα την έλευση του υπεράνθρωπου; Ο Νίτσε απαντά αναμετρούμενος με την αντίστοιχη χριστιανική διδασκαλία. Ενώ ο χριστιανισμός διδάσκει να διαφυλάσσουμε την ψυχή μας προετοιμάζοντάς την για τη μετά θάνατο ζωή, ο Νίτσε διδάσκει να *σπαταλούμε* την ψυχή μας αντί να είμαστε τσιγκούνηδες και υστερόβουλοι. Ενώ ο χριστιανισμός διδάσκει να αποδίδουμε καλό αντί κακού, ο Νίτσε προτείνει να μην αποδίδουμε τίποτα, γιατί το καλό που κάνουμε γίνεται αρετή που περιμένει την ανταμοιβή της. Κι ενώ ο ίδιος ο Ιησούς ζητούσε ευγνωμοσύνη από όσους θεράπευε, ο Νίτσε διδάσκει να μη ζητούμε ευγνωμοσύνη από τους ευεργετημένους, αλλά να χαρίζουμε – ακόμα και τη ζωή μας – εντελώς αφιλοκερδώς.

¹⁰⁴ Δες Ζα Ι, *Για τον φίλο*: «‘Ας είσαι τουλάχιστο εχθρός μου!’ – έτσι μιλά ο αληθινός σεβασμός, που δεν τολμά να ζητιανέψει φιλία.» [Δικταίος 96, Σαρίκας 56].

Με εξαιρετική λεπτότητα ο Νίτσε απαριθμεί τα χαρακτηριστικά της φιλίας. Ένα από τα βασικά συναισθήματα του φίλου είναι ο *σεβασμός*, και όχι η *αγάπη* που ζητά ανταπόδοση, έτσι ώστε να αισθάνεται «προδομένη» όταν ο άλλος δεν ανταποκρίνεται. Ο σεβασμός δεν προσδοκά φιλικά αισθήματα, αλλά έχει το σθένος να υψώνει τον άλλο σε τόσο υψηλό επίπεδο, ώστε να τον βλέπει ως άξιο αντίπαλο και ως εχθρό, ως «περιφρονητή» (Verachter) και κατήγορο των ελαττωμάτων μας, ως νηφάλιο κριτικό και όχι ως μεροληπτικό υποστηρικτή μας.

¹⁰⁵ Δες Ζα Ι, *Για την αγάπη προς τον πλησίον*: «Δεν σας διδάσκω τον πλησίον, αλλά τον φίλο. Ο φίλος ας είναι για εσάς η γιορτή της γης και μια προαίσθηση του υπεράνθρωπου.» [Δικταίος 103, Σαρίκας 62].

Στη θέση της χριστιανικής αγάπης προς τον πλησίον το νιτσεϊκό κήρυγμα βάζει τη φιλία. Είναι τόσο σημαντικό επίτευγμα μια γνήσια φιλία, ώστε ο Νίτσε την περιγράφει με τα λαμπρότερα χρώματα: ως προσέγγιση και προαίσθηση του υπεράνθρωπου, ως «γιορτή της γης» που δεν βουκαλίζεται με ουράνιες ανταμοιβές, ως επίτευξη ενός τόσο ισχυρού Εγώ (αποτελούμενου από τη συνένωση των δύο φίλων), ώστε οδηγεί τους φίλους πλησιέστατα σε ένα υπεράνθρωπο Εγώ.

¹⁰⁶ Δες Ζα ΙΙ, *Το τραγούδι του χορού*: «‘Ο ήλιος έδυσε εδώ και πολλή ώρα’, είπε τελικά: ‘το λιβάδι είναι υγρό, από τα δάση έρχεται ψύχρα.

Κάτι άγνωστο υπάρχει γύρω μου και με κοιτάζει σκεπτικά. Τι! Ζεις ακόμα, Ζαρατούστρα;

Γιατί; Προς τι; Από πού; Προς πού; Πού; Πώς; Δεν είναι τρέλα να ζεις ακόμα;

Αχ, φίλοι μου, είναι το βράδυ που μιλά έτσι μέσα από μένα. Συγχωρέστε τη θλίψη μου!

4 [213] 10-12: «Εγώ σας λέω: έχετε ακόμα χάος και αστρική σύγκρουση μέσα σας, για να μπορέσετε να γεννήσετε ένα αστρικό χορό.»¹⁰⁷

4 [214]: «Η περιφρόνησή μας για τον άνθρωπο μας ώθησε πίσω από τα αστέρια. Θρησκεία, Μεταφυσική, ως σύμπτωμα ενός πόθου να δημιουργήσουμε τον υπεράνθρωπο.»

5 [13]: «Η περιφρόνησή μας για τον άνθρωπο μας ώθησε πίσω από τα αστέρια και μας έκανε να ψάχνουμε για ένα Θεό.»

5 [15]: «Είπαν ‘ας απονεκρωθούμε για τον κόσμο’, αναζήτησαν τη σωτηρία τους πίσω από τα αστέρια, δεν βρήκαν τον λόγο περί υπεράνθρωπου.»

5 [17] 19-21: «Αγαπώ αυτόν, που δεν θέλει ν’ απονεκρωθεί για τον κόσμο και δεν ζητά τη σωτηρία του πίσω από τα’ αστέρια: αυτόν που κατάλαβε τον λόγο περί υπεράνθρωπου.»

26 [233]: «Η ευτυχία των ανώτερων όντων για τ’ αστέρια (κατά τον Dhüring) είναι μια εκλεπτυσμένη υπεκφυγή από το επίγειο ανικανοποίητο! Όμοια με αυτούς που καταφεύγουν σε κρυφούς κόσμους κι επουράνιους κόσμους!»

27 [74]: «Θεωρώ όλους τους μεταφυσικούς και θρησκευτικούς τρόπους σκέψης ως επακόλουθο μιας μη-ικανοποίησης στον *άνθρωπο*, μιας ορμής για ένα ανώτερο, υπεράνθρωπο μέλλον – μόνο που οι άνθρωποι θέλησαν να καταφύγουν στο εκείθεν: αντί να οικοδομήσουν το μέλλον.»¹⁰⁸

Ήταν βράδυ: συγχωρέστε με που ήταν βράδυ!» [Δικταίος 161, Σαρίκας 109].

Ο Νίτσε επεξεργάζεται εδώ τη βραδινή μελαγχολία. Μαζί με τη δύση του ήλιου επέρχεται και μια μελαγχολική ενδοσκόπηση που φτάνει να εικάσει τη ματαιότητα της ζωής, την αμφιβολία για τον προσανατολισμό της, για την προέλευση και τη σκοπιμότητά της, για τον τόπο και τον τρόπο της πραγμάτωσής της. Αυτό που προξενεί τη βραδινή μελαγχολία περιγράφεται σαν μια «άγνωστη» σκιά του θανάτου, μια σκεπτική μορφή που έχει στρέψει στον Ζαρατούστρα το βλέμμα της, ίσως έτοιμη να του αφαιρέσει τη ζωή. Τα αμείλικτα ερωτήματα που του θέτει σχετικά με τη ζωή του, δείχνουν ότι εντούτοις δεν είναι έτοιμος για τον θάνατο, δεν έχει αναπτύξει τόση λογική ικανότητα ώστε να διαθέτει μια λογική της ζωής (!). Η μελαγχολία οδηγεί ακόμα και στην εικασία ότι ο ίδιος ο Ζαρατούστρα είναι υπαίτιος για το βράδιασμα, ότι το βράδιασμα είναι προϊόν ψυχικής ανεπάρκειας.

¹⁰⁷ Δες Ζα Ι, Πρόλογος 5: «Εγώ σας λέω: πρέπει να έχει κανείς ακόμα χάος μέσα του, για να μπορέσει να γεννήσει ένα χορευτικό αστέρι. Εγώ σας λέω: ακόμα έχετε χάος μέσα σας.» [Δικταίος 46, Σαρίκας 17].

Ο Νίτσε συλλαμβάνει τη δημιουργία του υπεράνθρωπου ως τεράστια δημιουργική πράξη. Πώς μπορεί όμως ο άνθρωπος να γίνει ένας τέτοιος δημιουργός; Όχι, βέβαια, επειδή θα αποκτήσει τις θεϊκές ικανότητες ενός αρχέγονου, προϊστορικού Θεού. Ούτε επειδή θα μπορέσει ποτέ να βάλει τάξη σε κάποιο ακόμα υφιστάμενο κοσμικό χάος. Ο άνθρωπος δεν έχει παρά να συλλάβει το *μέσα του* χάος, την ακόμα αδιαμόρφωτη ψυχική και πνευματική του «ύλη», και από αυτήν να παραγάγει κάτι υπεράνθρωπο, όπως ανέκαθεν οι άνθρωποι ήλπιζαν ότι οι απόγονοί τους θα είναι ανώτεροι και καλύτεροι από αυτούς. Ο Νίτσε επισημαίνει ότι ένα τέτοιο υπεράνθρωπο προϊόν δεν θα πρέπει να είναι όμοιο με τον βλοσυρό, αυστηρό, εξουσιαστικό Θεό του παρελθόντος, αλλά θα έχει τα διονυσιακά χαρακτηριστικά ενός χορευτή: ενός «διάττοντος», περιπλανώμενου και απολαμβάνοντος αστεριού.

¹⁰⁸ Δες Ζα Ι, Πρόλογος 4: «Αγαπώ αυτούς που δεν αναζητούν πίσω από τ’ αστέρια μια αιτία για να εξολοθρευτούν και να θυσιαστούν: αλλ’ αυτούς που θυσιάζονται για τη γη, για να γίνει κάποτε η γη του υπεράνθρωπου.» [Δικταίος 44, Σαρίκας 15].

Εδώ διατυπώνεται μια θετική κουβέντα για τη θρησκεία και τη Μεταφυσική. Αυτά τα ανθρώπινα δημιουργήματα προήλθαν από την αυτοπεριφρόνηση του ανθρώπου και από την παραδοχή ότι η σωτηρία μας εναπόκειται σε κάτι ανώτερο από εμάς. Ο Νίτσε καταφάσκει σ’ αυτή την περιφρόνηση, έστω και αν οι έως τώρα ανθρώπινες γενιές δεν είχαν συλλάβει την

4 [223]: «Δεν πρέπει να θέλετε να έχετε πολλές αρετές – δεν είστε αρκετά πλούσιοι προς τούτο. Μια αρετή είναι ήδη πολύ: για να ζήσει αυτή, εσείς οφείλετε ήδη να εξολοθρευτείτε.»

Το ίδιο στο 5 [18].¹⁰⁹

4 [224]: «Ζω για να γνωρίσω: θέλω να γνωρίσω, για να ζήσει ο υπεράνθρωπος.»

5 [17] 17-18: «Αγαπώ αυτόν που ζει για να γνωρίσει και θέλει να γνωρίσει, για να ζήσει ο υπεράνθρωπος.»¹¹⁰

4 [228] 1: «Αγαπώ τους ανθρώπους που στρέφουν την αρετή τους προς τον όλεθρο.»

5 [17] 227, 10-11: «Αγαπώ αυτόν που δεν προσδοκά από την αρετή του αμοιβή, αλλά τιμωρία και όλεθρο.»¹¹¹

4 [228] 2: «δέστε, σας δείχνω τη γέφυρα προς τον υπεράνθρωπο!»

10 [21] 21-22: «Θέλετε να δείτε το ουράνιο τόξο και τη γέφυρα του υπεράνθρωπου; Ακριβώς τώρα είναι ο καιρός.»

ιδέα του υπεράνθρωπου. Το βασικό λάθος της θρησκείας συνίσταται στο ότι η λύτρωση αναζητήθηκε «πίσω από τα αστέρια», στον ουρανό, σε έναν άλλο κόσμο, αντί να αναζητηθεί στον ίδιο τον άνθρωπο και στη δυνατότητά του να γεννήσει κάτι ανώτερο από αυτόν. Ο Νίτσε διαδηλώνει έτσι συνάμα την καταφατική του στάση απέναντι στα γήινα, που με κάποια αναβάθμιση μπορούν να αποβούν «η γη του υπεράνθρωπου».

¹⁰⁹ Δες Ζα Ι, Πρόλογος 4: «Αγαπώ αυτόν που δεν θέλει να έχει πάρα πολλές αρετές. Μια αρετή είναι πιο πολλές αρετές από δύο, διότι έχει περισσότερους κόμπους, απ' όπου πιάνεται η μοίρα.» [Δικταίος 44, Σαρίκας 16].

Πρόκειται ίσως για μια νύξη σχετικά με την παραβολή των ταλάντων που διατύπωσε ο Ιησούς: σύμφωνα με αυτήν (δες Κατά Ματθαίον 25, 14-30) οφείλουμε να επαυξήσουμε τα «τάλαντα», δηλαδή τις ικανότητες και τις αρετές που μας δόθηκαν από Θεού. Ο Νίτσε δεν απαιτεί την αύξηση των αρετών μας, αλλά την ολοκληρωτική αφιέρωσή μας στη μία αρετή που είναι ικανή να δημιουργήσει ένα μεγάλο έργο ή να τείνει προς ένα υψηλό σκοπό: αυτό το έργο και ο σκοπός είναι, βέβαια, η δημιουργία του υπεράνθρωπου. Και μόνο αυτή η αφιέρωση οδηγεί κοντύτερα στη «μοίρα» μας, που έγκειται στο να θυσιαστούμε για να προκύψει κάτι ανώτερο από εμάς.

¹¹⁰ Δες Ζα Ι, Πρόλογος 4: «Αγαπώ αυτόν που ζει για να γνωρίσει, και που θέλει να γνωρίσει, για να ζήσει κάποτε ο υπεράνθρωπος. Γιατί έτσι θέλει τον δικό του όλεθρο.» [Δικταίος 44, Σαρίκας 15].

Για την ίδια την επιστήμη, στην ανθρωπιστική ή στην τεχνολογική της διάσταση, ο Νίτσε δεν έτρεφε μεγάλη εκτίμηση. Γι' αυτό αντιπρότεινε μια λιγότερο σοβαροφανή και καυχολόγα, μια «χαρούμενη» επιστήμη. Εκδηλώνει όμως μια θετική στάση για τον άνθρωπο που αναζητά τη γνώση, που επικεντρώνει τη θέλησή του στη μάθηση: διότι έτσι τείνει προς το μεγάλο κι ενιαίο ανθρώπινο επίτευγμα που είναι η δημιουργία του υπεράνθρωπου. Αυτό δεν σημαίνει ότι ο υπεράνθρωπος θα επιτευχθεί τεχνολογικά ή μέσω περισσότερης αύξησης και συσσώρευσης γνώσεων. Αλλά θα επιτευχθεί χάρη στην προσφορά όλων των δυνάμεων και στην αυτοθυσία των ερευνητών για χάρη του ανώτερου.

¹¹¹ Δες Ζα Ι, Πρόλογος 4: «Αγαπώ αυτόν που αγαπά την αρετή του: γιατί η αρετή είναι θέληση για όλεθρο κι ένα βέλος του πόθου.» [Δικταίος 44, Σαρίκας 16].

Σύμφωνα με τη χριστιανική ηθική η αρετή είναι το μέσον που θα μας παράσχει την ευδαιμονία της μετά θάνατο ζωής. Έτσι όμως η αρετή καλλιεργείται από υστεροβουλία, αφού προσδοκούμε μια μεταθανάτια ανταμοιβή γι' αυτήν. Ο Νίτσε αντιπροτείνει να μην περιμένουμε ανταμοιβή, αλλά να προσανατολίσουμε την αρετή προς τη θυσία μας για χάρη του υπεράνθρωπου. Όπως το «βέλος του πόθου» εκτινάσσεται φλογισμένο για την επίτευξη του στόχου, έτσι κι εμείς οφείλουμε να εκτινάξουμε την αρετή μας προς την αυθυπέμβαση.

12 [43] 430: «Να λυτρωθεί ο άνθρωπος από την εκδίκηση – αυτό, αληθινά, είναι το ουράνιο τόξο του υπεράνθρωπου και μια γέφυρα προς την ανώτατη ελπίδα.»¹¹²

4 [229] 5-10: «Και όποιος είναι συμπονετικός, οφείλει να μεταβάλει τη συμπόνια του σε καθήκον και μοίρα, και όποιος είναι πιστός [treu], οφείλει να κάνει την πιστότητά του καθήκον και μοίρα του – και δεν μπορείς να έχεις αρκετό πνεύμα για την αρετή σου.»

4 [7] 9-10: «Αγαπώ αυτόν που μεταβάλλει την αρετή του σε καθήκον του και σε μοίρα του.»¹¹³

4 [230] 1: «Και ο λόγιός του οφείλει να είναι *εξιλεωτής του πνεύματος*.»

4 [275] 9-10: «Πρώτα θέλω να σας δώσω την αξιοπρέπειά σας: *εξιλεωτές του πνεύματος* πρέπει να είστε!»

5 [14]: «Ο λόγιος οφείλει να είναι *εξιλεωτής του πνεύματος*.»

5 [21]: «Υπάρχουν φιλήδονοι του πνεύματος: υπάρχουν *εξιλεωτές του πνεύματος*.»

¹¹² Δες Ζα I, *Για τους περιφρονητές του σώματος*: «Δεν βαδίζω στο δρόμο σας, ω περιφρονητές του σώματος! Δεν είστε για μένα γέφυρες προς τον υπεράνθρωπο!» [Δικταίος 71, Σαρίκας 34].

Δες επίσης Ζα I, *Για το νέο είδωλο*: «Εκεί όπου το κράτος *τελειώνει* – κοιτάξτε, αδερφοί μου! Δεν βλέπετε το ουράνιο τόξο και τις γέφυρες του υπεράνθρωπου;» [Δικταίος 90, Σαρίκας 50].

Δες επίσης Ζα II, *Για τις αράχνες*: «Να λυτρωθεί ο άνθρωπος από την εκδίκηση: αυτό είναι για μένα η γέφυρα προς την ανώτατη ελπίδα κι ένα ουράνιο τόξο μετά από πολύχρονες καταγίδες.» [Δικταίος 148-149, Σαρίκας 99].

Δες επίσης Ζα III, *Για τις παλιές και τις νέες πλάκες 3*: «– πως ο άνθρωπος είναι γέφυρα και όχι σκοπός.» [Δικταίος 272, Σαρίκας 194].

Ο Νίτσε αρέσκειται να βάζει στο στόμα του Ζαρατούστρα κάποια σύμβολα. Εδώ εκθέτει τη «γέφυρα προς τον υπεράνθρωπο» και το «ουράνιο τόξο». Τα δυο αυτά σύμβολα απαντούν στο ερώτημα: Πώς μπορεί να *γεφυρωθεί* το χάσμα που μας χωρίζει από τον υπεράνθρωπο και πώς μπορεί να φανεί το *ουράνιο τόξο* ως αγγελία μιας καλύτερης μέρας, όχι πια βροχερής και συννεφιασμένης; Ο Νίτσε απαντά περιστασιακά, σύμφωνα με το θέμα που θίγει εκάστοτε: α) Ένα τέτοιο γεφύρωμα δεν θα επιτευχθεί χάρη στους ανθρώπους που περιφρόνησαν το κορμί τους, όπως δίδαξε η χριστιανική ηθική. β) Ούτε η παντοδυναμία του κράτους θα επιφέρει γεφύρωμα: αυτή η *χεγκελιανή* διδασκαλία αντικρούεται. Ο Νίτσε κηρύσσει αναρχικά τη διάλυση της κρατικής μηχανής. γ) Ούτε η δικαιοσύνη, που αποτέλεσε επί αιώνες ανώτατη κοινωνική αρετή, θα μας οδηγήσει στον υπεράνθρωπο: ο Νίτσε *ξεμασκάρει* την ανάγκη για *εκδίκηση* που κρύβεται πίσω από την απονομή δικαιοσύνης, και προτείνει τη λύτρωσή μας από αυτήν. δ) Ούτε εγκαθιδρύοντας τον άνθρωπο ως αυτοσκοπό και χρησιμοποιώντας κάθε τι άλλο ως μέσο για την ευδαιμονία του, *πετυχαίνουμε* το γεφύρωμα με τον υπεράνθρωπο: ο άνθρωπος είναι μέσο, είναι ο ίδιος μια «γέφυρα», και μόνο αν εξολοθρευτεί θα πετύχουμε το ανώτερο.

¹¹³ Δες Ζα I, Πρόλογος 4: «Αγαπώ αυτόν που μεταβάλλει την αρετή του σε κλίση [Hang] του και σε μοίρα [Verhängnis] του: έτσι θέλει για χάρη της αρετής του να ζει ακόμα και να μη ζει πια.» [Δικταίος 44, Σαρίκας 16].

Οι αρετές ενός ανθρώπου είναι εξακολουθητικό αντικείμενο του νιτσεϊκού στοχασμού. Πώς μπορούν να χρησιμοποιηθούν καλύτερα για να προετοιμαστεί το ανώτερο; Ο Νίτσε απαντά εδώ διττά: α) Οι αρετές *σημαδεύουν* (όπως και για τον χριστιανισμό) ένα καθήκον· οφείλουμε να τις αναπτύσσουμε και να τις καλλιεργούμε επικεντρώνοντας τη ζωή μας γύρω από αυτές και θέλοντας να ζούμε χάρη σ' αυτές. β) Οι αρετές προετοιμάζουν (ενάντια στον χριστιανισμό) όχι τη σωτηρία μας και τη μετά θάνατο ζωή, αλλά την ολέθρια μοίρα μας να φθαρούμε τάχιιστα εξαιτίας τους. Κάθε αρετή που διαθέτουμε είναι κάτι που νοσηματοδοτεί τη ζωή μας, την καθιστά σίγουρα πνευματική, αλλά δεν της παρέχει αθανασία ή αφθαρσία.

Το ίδιο στο 13 [8] 478, 15-16.¹¹⁴

4 [232] 9-10: «Νόημα του γάμου: ένα παιδί, που παριστάνει έναν ανώτερο τύπο από ό,τι οι γονείς.»¹¹⁵

4 [234] 4-6: «Ενίοτε θέλω από σένα: να είσαι έξυπνος εκ βαθέων και να είσαι περήφανος εκ βαθέων: τότε η περηφάνια σου θα στέκεται πάντα στο πλευρό της εξυπνάδας σου.»

18 [52] 5-6: «Η εξυπνάδα μου έφυγε από μένα, αυτή η εύθραυστη γάτα: η περηφάνια μου όρμηξε στον αέρα! Ψάχνει για περιπέτειες.»¹¹⁶

¹¹⁴ Δες Ζα II, *Για τους μεγαλοπρεπείς*: «Ένα μεγαλοπρεπή είδα σήμερα, ένα επίσημο, ένα εξιλεωτή του πνεύματος: ω, πόσο γέλασε η ψυχή μου με την ασχήμια του!» [Δικταίος 170, Σαρίκας 116].

Δες επίσης Ζα II, *Για τους ποιητές*: «Εξιλεωτές του πνεύματος είδα να έρχονται: από τους ποιητές προέκυψαν.» [Δικταίος 186, Σαρίκας 129].

Δες επίσης Ζα IV, *Ο μάγος 2*: «'Τον εξιλεωτή του πνεύματος' είπε ο γέρος, 'αυτόν παράστανα: εσύ ο ίδιος επινόησες κάποτε αυτή την έκφραση →» [Δικταίος 343, Σαρίκας 246].

Δες επίσης Ζα IV, *Το τραγούδι της μελαγχολίας 2*: «Απέναντι σε όλους σας, όποιους τίτλους και αν δίνετε στον εαυτό σας, είτε αυτοονομάζεστε 'ελεύθερα πνεύματα' είτε 'φιλαλήθεις' ή 'εξιλεωτές του πνεύματος' ή 'αχαλίνωτοι' ή 'μεγάλοι ποθούντες' ...» [Δικταίος 397, Σαρίκας 285].

Ο Νίτσε αρέσκει να χαρακτηρίζει κάποια είδη ανθρώπων με οξύτατες εκφράσεις. Έτσι πλάθει για τους λόγιους τον χαρακτηρισμό: «εξιλεωτές του πνεύματος». Θέλει να πει ότι αυτοί έχουν προορισμό να μετανοούν και να ζητούν εξιλέωση – όχι για τις αμαρτίες τους, όπως απαιτεί ο χριστιανισμός, αλλά για την αφιέρωσή τους στο πνεύμα. Αλλά είναι τόσο μεγάλο αμάρτημα η ενασχόληση με το πνεύμα; Πράγματι ο Νίτσε μέμφεται τους λόγιους α) για το γεγονός ότι ηδονίζονται με το πνεύμα (δες την έκφραση: «φιλήδονοι του πνεύματος»), όπως άλλοι άνθρωποι ηδονίζονται με το φαγητό ή το σεξ, και β) για το ότι καλλιεργώντας το πνεύμα παραμελούν τις αισθήσεις, δεν φροντίζουν την ομορφιά και τη ρωμαλεότητα του κορμιού, κι έτσι καταντούν *άσχημοι*, ατημέλητοι, σωματικά ράκη.

¹¹⁵ Δες Ζα I, *Για το παιδί και το γάμο*: «Δεν πρέπει μόνο να πολλαπλασιάζεσαι, αλλά και να φυτεύεις κάτι ανώτερο! Ο κήπος του γάμου ας σε βοηθήσει σ' αυτό!» [Δικταίος 112, Σαρίκας 70].

Ο Νίτσε δεν ικανοποιείται με την τάση των ανθρώπων να πολλαπλασιάζονται και να γαλουχούν τα παιδιά τους για μια ευτυχημένη ζωή, αλλά προτείνει να στοχεύουν στη δημιουργία ενός ανώτερου τύπου ανθρώπου, στη δημιουργία ενός ανθρώπου που θα υπερβεί αυτούς που υπήρξαν έως τώρα – είτε με τη φυσική του υπόσταση είτε με την πνευματική και τη δημιουργική του ρώμη. Και μόνο ως κατάλληλο φυτώριο για μια τέτοια υπέρβαση δικαιώνεται το θερμοκήπιο της οικογένειας.

¹¹⁶ Δες Ζα I, Πρόλογος 10: «'Μακάρι να ήμουν πιο έξυπνος! Μακάρι να ήμουν έξυπνος εκ βαθέων, όπως το φίδι μου!

Αλλ' αυτό που ζητώ είναι αδύνατο: γι' αυτό παρακαλώ την περηφάνια μου να πηγαίνει πάντα μαζί με την εξυπνάδα μου!» [Δικταίος 56, Σαρίκας 23-24].

Τα δύο «ζώα» που συντροφεύουν τον Ζαρατούστρα επί δέκα χρόνια πάνω στο βουνό της άσκησης, είναι ο αετός και το φίδι (δες Ζα I, Πρόλογος 1), σύμβολα της περηφάνιας και της εξυπνάδας αντίστοιχα. Ο Νίτσε θεωρεί ότι αυτές οι δύο αρετές οφείλουν να συντροφεύουν τον ερημίτη εις πείσμα της χριστιανικής διδασκαλίας, η οποία απαιτεί να είμαστε ταπεινόφρονες και «πτωχοί τω πνεύματι». Η περηφάνια και η εξυπνάδα επιλέγονται ως αλληλοσυμπληρωνόμενες αρετές, επειδή πρέπει κανείς να είναι όχι απλά έξυπνος αλλά και περήφανος για την εξυπνάδα του, όχι περήφανος με τον βλακώδη τρόπο του παραφουσκωμένου καυχηματία, αλλά έχοντας βαθιά συνείδηση της ανωτερότητάς του.

4 [234] 10-11: «Σας συμβουλευώ την αγάπη προς τον πλησίον; Προτιμότερος ο φόβος για τον πλησίον και η αγάπη για τον μακρινότερο.»¹¹⁷

4 [234] 18-19: «Αποφεύγετε τον εαυτό σας: και πάντα αποφεύγοντας τη βροχή της αυτοπεριφρόνησης καταφεύγετε στην υδρορροή της αγάπης προς τον πλησίον.»¹¹⁸

4 [235] 6-8: «Ω αυτές οι άθλιες φιλίες! Όσα παρέχουν στους φίλους τους, τόσα υπόσχομαι να παρέχω στους εχθρούς μου – και δεν θα έχω γίνει φτωχότερος.»¹¹⁹

Όταν ο Ζαρατούστρα αποφασίζει να κατέβει από το βουνό της άσκησης και να συγχρωτισθεί ξανά με τους ανθρώπους, αυτό σημαδεύει μια κατάπτωση (γερμανικά Untergang, με το διπλό νόημα της καθόδου και της καταστροφικής πτώσης). Είναι λοιπόν μια σημαντική ανακούφιση γι' αυτόν, όταν κατά την ώρα του μεσημεριού διαπιστώνει ότι τα δύο του ζώα δεν τον εγκατέλειψαν, αλλά εξακολουθούν να ενδιαφέρονται γι' αυτόν (Δες Ζα Ι, Πρόλογος 10). Σ' αυτή την κρίσιμη στιγμή ο Ζαρατούστρα συνειδητοποιεί ότι σ' αυτές τις δύο αρετές είναι απαραίτητη η διάσταση του *βάθους*: όχι περηφάνια με το νόημα της κομπορημοσύνης και όχι εξυπνάδα με το νόημα της επιπόλαιης οξυδέρκειας. Εάν η περηφάνια και η εξυπνάδα είναι *βαθείς*, τότε αλληλεξαρτώνται και αλληλοσυμπληρώνονται.

¹¹⁷ Δες Ζα Ι, *Για την αγάπη προς τον πλησίον*: «Σας συμβουλευώ την αγάπη προς τον πλησίον; Προτιμότερο να σας συμβουλευσω τη φυγή από τον πλησίον και την αγάπη για τον μακρινότερο!» [Δικταίος 102, Σαρίκας 61].

Ο Νίτσε παραθέτει μια σειρά από επιχειρήματα, για ν' αντικρούσει τη χριστιανική προτροπή για αγάπη προς τον πλησίον. Θεωρεί π.χ. ότι ο συγχρωτισμός με τον κοντινό άνθρωπο μας αποστερεί την αναγκαία απόσταση, η οποία μας καθιστά κριτικούς και δημιουργικούς, και ότι η φιλεύσπλαχη προσέγγιση στους άλλους είναι μια συνηθέστατη δικαιολογία για να αποφεύγουμε τον εαυτό μας (δες αμέσως παρακάτω, 4 [234] 18-19). Ο Νίτσε αντιπροτείνει την αγάπη προς τον «μακρινότερο», ο οποίος είναι το ιδεώδες ενός ανώτερου ανθρώπου: ένα ιδεώδες απλησίαστο για τον σημερινό άνθρωπο, γι' αυτό ακόμα κείμενο στο *μακρινό* μέλλον. Το νιτσεικό κήρυγμα περί ανώτερου ανθρώπου συμπεριλαμβάνει αφενός την κριτική απόσταση από τους έως τώρα ανθρώπους και τη δημιουργική εγκαθίδρυση νέων αξιών, αφετέρου την προσέγγιση στον εαυτό μας όχι μόνο με το νόημα μιας θεωρητικής αυτογνωσίας αλλά και μιας έμπρακτης αυθυπέμβασης.

¹¹⁸ Δες Ζα Ι, *Για την αγάπη προς τον πλησίον*: «η αγάπη προς τον πλησίον σας είναι η κακή αγάπη σας για τον εαυτό σας.

Καταφεύγετε στον πλησίον για ν' αποφύγετε τον εαυτό σας κι αυτό θέλετε να το εκλάβετε ως αρετή: αλλά εγώ βλέπω διαμέσου της 'αυταπάρνησής' σας.» [Δικταίος 101-102, Σαρίκας 61].

Το χριστιανικό κήρυγμα για αγάπη προς τον πλησίον ήταν κατά τον Νίτσε ένα τραγικό σφάλμα στην ιστορία της ανθρωπότητας κι ένα δείγμα ριζικής κατάπτωσης. Οδήγησε τους ανθρώπους μακριά από τον εαυτό τους, ενώ η αρχαία Ελλάδα είχε βάλει ως οδηγικό της έμβλημα το «γνώθι σαυτόν». Επειδή δεν κατορθώνουμε να αγαπήσουμε τον εαυτό μας, επειδή κατά βάθος *περιφρονούμε* τον εαυτό μας, στρεφόμαστε στους άλλους με την ελπίδα να παρηγορηθούμε ή ν' αυτολησμονηθούμε. Ο χριστιανισμός ανύψωσε την αγάπη προς τον πλησίον σε κορυφαία αρετή, εκτιμώντας την ως επίτευγμα «αυταπάρνησης», αντί να την στιγματίσει ως αποτέλεσμα κακής σχέσης με τον εαυτό μας και αντί να την υποτιμήσει ως *καταφύγιο* όσων δεν αναλαμβάνουν έναν υψηλόφρονα αυτοσχετισμό.

¹¹⁹ Δες Ζα Ι, *Για τον φίλο*: «Αλίμονο στη φτώχεια σας, άντρες, και στην τσιγκουνιά της ψυχής σας! Όσα δίνετε στον φίλο σας, εγώ θα τα δώσω στον εχθρό μου και πάλι δεν θα έχω γίνει φτωχότερος.» [Δικταίος 98, Σαρίκας 57].

Στη θέση της χριστιανικής αγάπης προς τον πλησίον ο Νίτσε αντιπροτείνει τη φιλία: αυτή είναι που οφείλει να προσφέρει γενναιόδωρα, παρ' όλη τη διακριτική απόσταση που διατηρεί

4 [237] 19-20: «Αυτό το πιο βαρύ – έγινε για μένα το πιο αγαπητό, ίδια με ένα Θεό έμαθα να τιμώ το πιο βαρύ μου φορτίο.»¹²⁰

4 [238]: «Και αν κάποιος σας κάνει μια μεγάλη αδικία, φροντίστε μόνο για το εξής: εσείς να του κάνετε και μια μικρή, αυτό είναι το φιλότιμο.»¹²¹

4 [239]: «Και πιστεύεις ότι η δικαιοσύνη θα έρθει κουτσαίνοντας πίσω σου;»¹²²

4 [240]: Υπάρχει περισσότερη λογική μέσα στο σώμα σου παρά μέσα στη λογική σου ικανότητα. Και αυτό που ονομάζεις δική σου σοφία – ποιος ξέρει για ποιο σκοπό το σώμα σου έχει ανάγκη ακριβώς αυτή τη σοφία.»¹²³

απέναντι στον φίλο. Η διαφορά της χριστιανικής από τη νιτσεική προσφορά συνίσταται στο ότι ο φίλος που δέχεται τη δωρεά μας δεν την έχει ανάγκη και δεν είναι αξιολύπητος, αλλά μας κάνει χάρη αποδεχόμενος την προσφορά. Κι αυτός πάλι που προσφέρει στον φίλο δεν είναι δυνατό να γίνει φτωχότερος, γιατί η φιλία που εδραιώνεται είναι ανεξάντλητος πλούτος.
¹²⁰ Δες Ζα Ι, *Για τους χίλιους και τον ένα σκοπούς*: «Αξιέπαινο είναι ό,τι [κάθε λαός] θεωρεί βαρύ· ό,τι είναι απαραίτητο και βαρύ, το ονομάζει καλό· και ό,τι απελευθερώνει από την πιο μεγάλη ανάγκη, το σπάνιο, το πιο βαρύ – αυτό το λατρεύει σαν άγιο.» [Δικταίος 99, Σαρίκας 58].

Ο Νίτσε διαπιστώνει ότι ο πίνακας των ηθικών και θρησκευτικών αξιών, τον οποίο αναρτά κάθε λαός προκειμένου να χαράξει την πορεία του, περιέχει εκείνα τα ιδεώδη, που θεωρούνται *απαραίτητα* για να καταξιωθεί ο λαός στα ίδια του τα μάτια και στα μάτια των άλλων. Ωστόσο αυτά τα ιδεώδη δεν είναι διόλου εύκολα στο να επιτευχθούν: είναι υψηλοί στόχοι, που μόνο σπάνια και με πολύ μόχθο κατορθώνονται. Σ' αυτή την αυτοπειθαρχία των λαών πιστεύει ο Νίτσε ότι μπορεί να βασιστεί, όταν κηρύσσει τον ενιαίο στόχο, τον πιο δύσκολο και απαραίτητο, που φιλοδοξεί να εγκαθιδρύσει πάνω από όλη την ανθρωπότητα: τη δημιουργία του υπεράνθρωπου.

¹²¹ Δες Ζα Ι, *Για το δάγκωμα της οχιάς*: «Και αν σας έγινε μια μεγάλη αδικία, τότε εσείς προσθέστε κι άλλες πέντε μικρές! Άσχημος είναι εκείνος, που τον καταπιέζει η αδικία.» [Δικταίος 110, Σαρίκας 68].

Είναι δυνατό να ξεπεράσει κανείς την αδικία που του έγινε και ν' αποδώσει καλό αντί του κακού; Ο Νίτσε φαίνεται να παραδέχεται ότι κάτι τέτοιο δεν μπορούν ν' αντέξουν οι ανθρώπινοι ώμοι. Αν όμως κινδυνεύει να λυγίσει κάποιος κάτω από το βάρος της αδικίας, είναι προτιμότερο ν' ανταδικήσει παρά να μνησικακεί. Ο μνησικακος γίνεται άσχημος, γιατί δεν μπορεί να αποκαθάρει την ψυχή και τη συνείδησή του. Και μόνο όποιος είναι αρκετά ανθεκτικός, μπορεί να πάρει στους ώμους του την αδικία, χωρίς να την ανταποδώσει και χωρίς να μνησικακεί.

¹²² Δες Ζα Ι, *Για τον δρόμο του δημιουργού*: «Πήγαινε στην απομόνωσή σου με την αγάπη σου και τη δημιουργικότητά σου, αδερφέ μου· αργότερα θα σε ακολουθήσει κουτσαίνοντας και η δικαιοσύνη.» [Δικταίος 107, Σαρίκας 65].

Το κήρυγμα του Ζαρατούστρα δεν απορρίπτει εντελώς την αγάπη προς τους ανθρώπους, προτείνει όμως να την καλλιεργούμε μέσα σε απομόνωση, διότι μόνο τότε γινόμαστε αρκετά δημιουργικοί για τους άλλους. Αλλά βοηθούμε έτσι τους συνανθρώπους που μας χρειάζονται; Ο Νίτσε δεν θεωρεί κάτι τέτοιο απαραίτητο· ισχυρίζεται ότι έστω κι εκ των υστέρων, ίσως με τη μορφή της υστεροφημίας, έστω «κουτσαίνοντας», δηλαδή με τη λειπή μορφή της προσφοράς σε όσους δεν τον έχουν ανάγκη, θα απονεμηθεί ο τίτλος του δίκαιου, εκείνου που ήξερε να προσφέρει σε όλους εξίσου και από μακριά.

¹²³ Δες Ζα Ι, *Για τους περιφρονητές του σώματος*: «Το σώμα είναι μια μεγάλη λογική, μια πληθώρα με ένα νόημα, ένας πόλεμος με μία ειρήνη, ένα κοπάδι με ένα βοσκό.

Όργανο του σώματός σου είναι και η μικρή λογική σου, αδελφέ μου, την οποία ονομάζεις 'πνεύμα', ένα μικρό εργαλείο και παιχνίδι της μεγάλης σου λογικής.» [Δικταίος 69, Σαρίκας 33].

4 [242] 12-13: «Ο πρώτος ήταν ο δράκος και είπε: ‘Ανάξια είναι η αξία όλων των πραγμάτων’, ‘Αντίφαση υπάρχει στην καρδιά όλων των αξιών’».¹²⁴

4 [242] 19-20: «Με τις *ανώτερες αξίες* να συντρίψω τις πλάκες των αξιών»¹²⁵

4 [243]: «είστε οι περιφρονητές του σώματος»¹²⁶

4 [252]: «Κάτω στη γη και μέσα στις καλύβες τους οδήγησα τους ξεστρατισμένους: πάνω στα ύψη δίδαξα να είναι βαθείς.»¹²⁷

Ο Νίτσε απαιτεί να αλλάξει ολωσδιόλου η στάση μας απέναντι στο κορμί μας. Δεν πρέπει να θεωρούμε το σώμα ως όργανο του πνεύματος, που υπακούει στις εντολές της λογικής μας ικανότητας. Το κορμί διαθέτει μια δική του λογική, μια λογική κομμένη στα μέτρα του (δηλαδή στις ανάγκες και στις ορμές του), που δεν χρειάζεται να υπακούει σε ξένο αφέντη και μάλιστα η λογική του κορμιού είναι πολύ πιο *μεγάλη* από αυτήν που εσφαλμένα θεωρήσαμε κυρίαρχη. Ο Νίτσε φτιάχνει έναν παιάνα για να υμνήσει αυτή τη μεγαλοσύνη. Στο ανθρώπινο σώμα δεν υπάρχουν πολλές ισοδύναμες σκέψεις, συχνά αντιφατικές, που επιχειρηματολογούν οι μεν κατά των δε δημιουργώντας σύγχυση. Στο σώμα υπάρχει ομοφωνία και απόλυτη πειθαρχία. Σίγουρα υπάρχει εδώ μια πληθώρα αισθημάτων – αλλά όλα καταλήγουν σε ένα ενιαίο νόημα, σε μια κοινή ορμή και ανάγκη: π.χ. στην πείνα, στη δίψα, στη νύστα ή στην ανάγκη για σεξουαλική εκτόνωση. Σίγουρα υπάρχει κι εδώ ταραχή και πόλεμος, αλλά όλες οι διαμάχες κοπάζουν όταν διατάζει το ένστικτο. Και τα μέλη του κορμιού ξέρουν να υπακούουν στις εντολές του, χωρίς να χρειάζονται λόγια για να πεισθούν ή εναλλακτικές δυνατότητες για να επιλέξουν. Η παρορμητική κι ενστικτώδης, «μεγάλη λογική» του κορμιού είναι μια παντοδύναμη εξουσία.

¹²⁴ Δες Ζα I, *Για τις τρεις μεταμορφώσεις*: «Χιλιόχρονες αξίες λαμποκοπούν πάνω σ’ αυτά τα λέπια, και έτσι μιλά αυτός ο πιο δυνατός από όλους τους δράκους: ‘Κάθε αξία των πραγμάτων – λαμποκοπά επάνω μου’.

‘Κάθε αξία δημιουργήθηκε ήδη, και κάθε δημιουργημένη αξία – αυτή είμαι εγώ. Στ’ αλήθεια, κανένα ‘θέλω’ δεν πρέπει να υπάρχει πια!’ Έτσι μιλά ο δράκος.» [Δικταίος 60, Σαρίκας 26].

Ο Νίτσε αναπαριστάνει τη χριστιανική ηθική σαν ένα μεγάλο δράκο, που διατυπώνει μια απόλυτη απαίτηση: «οφείλεις». Αυτός ο δράκος ισχυρίζεται χαρακτηριστικά ότι οι ηθικοθησκευτικές αξίες έχουν δημιουργηθεί από αυτόν μια για πάντα, και καμιά άλλη δύναμη δεν μπορεί να αξιοθετήσει. Αυτό που κυρίως αποκλείει ο δράκος, είναι η ξένη θέληση: απέναντι στο δικό του «πρέπει» δεν μπορεί κανείς ν’ αντιπαρατάξει ένα «εγώ θέλω». Να γιατί η δεύτερη από τις τρεις μεταμορφώσεις του δημιουργικού πνεύματος είναι, κατά τον Νίτσε, η μεταμόρφωση σε ένα λιοντάρι που ορθώνει τη δική του θέληση και απορρίπτει τον δράκο.

¹²⁵ Δες Ζα I, Πρόλογος 9: «Δες τους καλούς και τους δίκαιους! Ποιον μισούν περισσότερο; Αυτόν που συντρίβει τις πλάκες των αξιών τους, τον καταστροφέα [Brecher], τον εγκληματία [Verbrecher] – αυτός όμως είναι ο δημιουργός.» [Δικταίος 54, Σαρίκας 22].

Δες επίσης Ζα III, *Για τις παλιές και τις νέες πλάκες I*: «Εδώ κάθομαι και περιμένω, με παλιές σπασμένες πλάκες γύρω μου, καθώς και με καινούριες, μισογραμμένες πλάκες. Πότε θα έρθει η ώρα μου;» [Δικταίος 269, Σαρίκας 192].

Δες επίσης Ζα III, *Οι επτά σφραγίδες 2*: «Αν η οργή μου κάποτε κατέστρεψε τάφους, παραμέρισε τα ορόσημα και κύλησε σε απότομους γκρεμούς συντριμμένες τις παλιές πλάκες: ...» [Δικταίος 312, Σαρίκας 224].

Η ιδέα είναι παρμένη από την Παλαιά Διαθήκη (*Εξοδος* 32, 15-20), όπου ο Μωυσής εμφανίζεται να συντρίβει τα είδωλα των Ισραηλιτών και να τους φέρνει τις πλάκες με τις Δέκα Εντολές. Αυτός που δημιουργεί νέες αξίες είναι λοιπόν αναγκαστικά καταστροφέας των παλιών αξιών. Ο Νίτσε θεωρεί αναπόφευκτο τον διωγμό και την κατασυκοφάντηση ενός

4 [253]: «Πέστε, πού πήγαν αυτοί οι αγαπητοί σοφοί; Μήπως έκλεισαν τα μάτια τους; - Εδώ-εκεί υπάρχουν ακόμα τέτοιοι γύρω σου: κηρύσσουν με ήπια φωνή για το καλό και το κακό.

Μακάριοι είναι αυτοί οι νυσταλέοι.»¹²⁸

4 [254]: «Υπήρξαν ήδη υπεράνθρωποι; Η αξία του πολιτισμού μας.»

5 [32] 231, 23: «μήπως υπήρξαν ήδη υπεράνθρωποι;»

10 [37]: «Ακόμα δεν υπήρξαν υπεράνθρωποι. Γυμνούς είδα και τους δύο, τον πιο μεγάλο και τον πιο μικρό άνθρωπο: και τους δύο τους βρήκα ακόμα – πάρα πολύ ανθρώπινους!»

10 [41]: «Ακόμα δεν υπήρξαν υπεράνθρωποι.»

13 [1] 442: «‘ο μεγαλοφυής’. Έζησε ποτέ κανείς υπεράνθρωπος;»

13 [26]: «Ακόμα δεν υπήρξαν υπεράνθρωποι!»¹²⁹

τέτοιου καταστροφέα ως εγκληματία, διότι αυτός φθείρει όσα καθιστούσαν «καλούς και δίκαιους» όσους έως τώρα συμβιβάζονταν με τις κατεστημένες αξίες. Αλλ’ αυτός είναι που ίσα-ίσα ανοίγει σε ένα λαό νέους δρόμους.

¹²⁶ Δες Ζα Ι, *Για τους περιφρονητές του σώματος*: «Στους περιφρονητές του σώματος θέλω να πω τον λόγο μου. Δεν πρέπει να μάθουν αλλιώς ή να διδάξουν αλλιώς, αλλά μόνο ν’ αποχαιρετήσουν το σώμα τους – κι έτσι να βουβαθούν.» [Δικταίος 69, Σαρίκας 33].

Πρόκειται για μια έντονη αποστροφή προς τους χριστιανούς ιεροκήρυκες και θεολόγους, που υποστηρίζουν ότι πρέπει να περιφρονούμε το σώμα μας για ν’ αποκαθαίρουμε την ψυχή μας. Ο Νίτσε δεν πιστεύει ότι αυτοί οι άνθρωποι μπορούν πια να «μάθουν αλλιώς». Η μόνη λύση είναι ν’ αποσπασθούν το ταχύτερο από το περιφρονημένο τους κορμί κι έτσι να βουβαθούν μια για πάντα.

¹²⁷ Δες Ζα Ι, *Για τη δωρήτρια αρετή 2*: «Ξαναφέρετε, όπως εγώ, την ξεστρατισμένη αρετή πίσω στη γη – και μάλιστα πίσω στο σώμα και στη ζωή: για να δώσει στη γη το νόημά της, ένα ανθρώπινο νόημα!» [Δικταίος 121, Σαρίκας 77].

Σε αντιπαραβολή προς τον «καλό ποιμένα» της Βίβλου (Κατά Ματθαίον 9, 36· Κατά Μάρκον 6, 34· Κατά Ιωάννην 10, 11-14 και 21, 15-18) που επαναφέρει στο μαντρί τα ξεστρατισμένα πρόβατα, ο Νίτσε θεωρεί ότι ο ρόλος του συνίσταται στο να επαναφέρει τους ανθρώπους πίσω στη γη, μιας και ο Χριστιανισμός τους έχει παραπλανήσει με τις υποσχέσεις για επουράνιες απολαύσεις. Μόνο μέσω μιας τέτοιας επαναφοράς μπορεί ξανά η γη να αποκτήσει ένα «ανθρώπινο νόημα» κι έτσι να αποκατασταθεί μέσα στην αξιοπρέπειά της.

¹²⁸ Δες Ζα Ι, *Για τις έδρες της αρετής*: «Ακόμα και σήμερα υπάρχουν μερικοί σαν αυτόν εδώ τον κήρυκα της αρετής, και όχι πάντα εξίσου τίμιοι: αλλά η εποχή τους έχει περάσει. Και δεν θα σταθούν για πολύ ακόμα στα πόδια τους: πλαγιάζουν κιόλας.

Μακάριοι είναι αυτοί οι νυσταλέοι: γιατί σε λίγο θα αποκοιμηθούν.» [Δικταίος 64-65, Σαρίκας 29].

Ο Νίτσε διεκτραγωδεί τον αποχαυνωτικό χαρακτήρα όλων των ηθικο-χριστιανικών κηρυγμάτων, που ενδιαφέρονται να οδηγήσουν τους ανθρώπους σε μια υπναλέα καθησύχαση σχετικά με την παρούσα και τη μετά θάνατο ζωή. Αφού οι «σοφοί» ηθικοδιδάσκαλοι διδάσκουν τον ήσυχο ύπνο, δεν μένει παρά ν’ αποκοιμηθούν και οι ίδιοι ήσυχα και οριστικά, γιατί «η εποχή τους έχει περάσει». Αντίθετα ο Νίτσε προτείνει μια αφυπνισμένη ζωή, που θα τείνει προς αρετές που βρίσκονται πέρα από το καλό και το κακό.

¹²⁹ Δες Ζα ΙΙ, *Για τους ιερείς*: «Ποτέ ως τώρα δεν υπήρξε ένας υπεράνθρωπος. Γυμνούς τους είδα και τους δύο, τον πιο μεγάλο και τον πιο μικρό άνθρωπο:

Πάρα πολύ μοιάζουν ακόμα μεταξύ τους. Στ’ αλήθεια, ακόμα και τον πιο μεγάλο τον βρήκα – πάρα πολύ ανθρώπινο!» [Δικταίος 140, Σαρίκας 92].

Εδώ τίθεται το ερώτημα, μήπως κατόρθωσε έως τώρα κάποιος να υπερβεί τα ανθρώπινα μέτρα. Ο Νίτσε δίνει αρνητική απάντηση: Ούτε ο πιο μεγάλος ούτε ο πιο μικρός, ούτε ο πιο σοφός ή γενναίος ούτε ο πιο αδίστακτος εγκληματίας κατόρθωσε έως τώρα να φτάσει σε υπεράνθρωπο ύψος. Ακόμα και ο μεγαλοφυής, που από τη φύση του διαθέτει αυξημένες ικανότητες και δυνάμεις, δεν μπορεί να υπερβεί τον άνθρωπο. Εάν τους δει κανείς

4 [259]: «Την κυρίαρχη σκέψη σας θέλω ν' ακούσω και όχι μόνο ότι ξεφύγατε από την παραφροσύνη.

Είσαστε τέτοιοι, που να τους επιτρέπεται να ξεφύγουν από την παραφροσύνη; Ή μήπως απορρίψατε την τελευταία σας αξία, όταν απαλλαχθήκατε από τη σκλαβιά σας; ...

Ελεύθεροι από τι; – τι τον νοιάζει τον Ζαρατούστρα, αν το μάτι σας δεν αλληθωρίζει προς το ερώτημα: ελεύθεροι προς τι;

Την κυρίαρχη σκέψη σας θέλω ν' ακούσω, για να σας αθώσω ενώπιόν μου – ειδάλλως θα σας χτυπήσω στ' αυτιά τις σκέψεις μου σαν μαστίγια.»¹³⁰

4 [260]: «Ένας ήλιος, γύρω από τον οποίο τυλίγεται το φίδι της γνώσης.»¹³¹

4 [272]: «Κράτος κι εκκλησία και όλα, όσα στηρίζονται πάνω σε ψέματα, χρησιμεύουν στους ιεροκήρυκες του θανάτου.»¹³²

«γυμνούς», δηλαδή στερημένους από τα επιπρόσθετα ταλέντα τους, όλοι αποκαλύπτονται εξίσου ανθρώπινοι. Και ήδη αυτή η ανυπέμβλητη ομοιομορφία είναι αρκετός λόγος για να στραφούμε προς το ιδεώδες της υπέρβασης.

¹³⁰ Δες Ζα Ι, *Για τον δρόμο του δημιουργού*: «Ονομάζεις τον εαυτό σου ελεύθερο; Την κυρίαρχη σκέψη σου θέλω ν' ακούσω και όχι ότι ξεφυγες από ένα ζυγό.

Είσαι τέτοιος που να του *επιτρέπη* να ξεφύγει από ένα ζυγό; Υπάρχουν μερικοί που απέρριψαν την τελευταία τους αξία, όταν απαλλάχθηκαν από τη σκλαβιά τους.

Ελεύθερος από τι; Τι τον νοιάζει τον Ζαρατούστρα! Φωτεινό το μάτι σου πρέπει να μου γνωστοποιήσει: ελεύθερος προς τι;» [Δικταίος 104, Σαρίκας 63].

Ο Νίτσε στοχάζεται εδώ τη διαφορά ανάμεσα στην ελευθερία-από-κάτι και στην ελευθερία-προς-κάτι. Καθιστά σαφές ότι δεν του αρκεί η πρώτη από αυτές. Ακόμα και αν κάποιος μπόρεσε ν' απελευθερωθεί από ένα τεράστιο ζυγό, όπως είναι οι παραδοσιακές ηθικές ή θρησκευτικές αξίες, αυτό δεν σημαίνει ότι είναι ελεύθερος για κάτι καινούριο: προς τούτο απαιτείται ανώτατη δημιουργικότητα. Η «κυρίαρχη σκέψη» ενός ανθρώπου πρέπει να στρέφεται όχι σ' αυτό από το οποίο απαλλάχτηκε, αλλά σ' αυτό προς το οποίο μπορεί να τείνει.

¹³¹ Δες Ζα Ι, *Για τη δωρήτρια αρετή Ι*: «Οι μαθητές του [= του Ζαρατούστρα] του πρόσφεραν σε αποχαιρετισμό ένα μπαστούνι, που η χρυσή λαβή του παρίστανε ένα φίδι τυλιγμένο γύρω από τον ήλιο. Ο Ζαρατούστρα χάρηκε για το μπαστούνι και ακούμπησε πάνω του.» [Δικταίος 118, Σαρίκας 75].

Ο Νίτσε εμφανίζει σποραδικά κάποια εικαστικά σύμβολα των ιδεών του, σαν κι αυτά που διέθεταν ή αντάλλασαν οι αρχαίοι ηγέτες. Έτσι εμφανίζεται στην αρχή του βιβλίου του (δες Ζα Ι, Πρόλογος 10) ένας αετός και γύρω από τον λαιμό του τυλιγμένο ένα φίδι, ενώ στο τέλος του α' βιβλίου εμφανίζεται η παράσταση ενός φιδιού τυλιγμένου γύρω από τον ήλιο. Και στα δυο σύμβολα το φίδι σημαίνει την ευφυΐα και τη σοφία του Ζαρατούστρα, τυλιγμένη ωστόσο γύρω από κάτι ανώτερο και τελειότερο – γιατί ο Ζαρατούστρα δεν καυχιέται ότι είναι «έξυπνος εκ βαθέων» (όπ. π.).

Σχετικά με το μπαστούνι που προσφέρουν εδώ οι μαθητές στον Ζαρατούστρα, γράφει ο L. Lampert 1986, σελ. 74: «Το μπαστούνι μοιάζει με εκείνο του Ασκληπιού, θεού της Ιατρικής, που το έλαβε από τον πατέρα του, τον Απόλλωνα, ως σύμβολο της θεραπευτικής τέχνης. Ο Απόλλωνας έδωσε το μπαστούνι στον Ερμή, όταν ο Δίας σκότωσε τον Ασκληπιό, και μέσω του Ερμή, κήρυκα των θεών και οδηγού των ψυχών, αυτό το μπαστούνι έγινε το σύμβολο του αγγελιοφόρου ή κήρυκα.»

¹³² Δες Ζα Ι, *Για το νέο είδωλο*: «Κράτος λέγεται το πιο ψυχρό από όλα τα ψυχρά τέρατα. Και ψυχρά ψεύδεται· και το εξής ψέμα σέρνεται έξω από το στόμα του: 'Εγώ, το κράτος, είμαι ο λαός.'» [Δικταίος 87, Σαρίκας 48].

Ο Νίτσε στράφηκε με οξύτητα ενάντια στο κράτος. Είναι, μάλιστα, ενδιαφέρον, όπως φανερώνεται σ' αυτή τη Σημείωση, ότι αρχικά η πολεμική αφορούσε επίσης την εκκλησία. Ο

4 [275] 17: «Η κοιλιά του Είναι δεν θα μιλήσει ποτέ στους ανθρώπους!»

4 [279]: «Παραιτηθείτε λοιπόν από αυτό το κίβδηλο κοίταγμα των άστρων!

Η κοιλιά του Είναι δεν θα σας μιλήσει ποτέ.»¹³³

4 [277]: «Ακόμα και η πιο γλυκιά γυναίκα είναι πικρή στη γεύση και στο γούστο [Geschmack = γεύση, μεταφορικά: γούστο].»¹³⁴

Νίτσε μέμφεται το κράτος για το ότι στηρίζει την εξουσία του σε ψεύδη και μάλιστα στο ψεύδος ότι κράτος και λαός ταυτίζονται – ενώ το κράτος είναι η καθυπόταξη και η στέρηση της κυριαρχίας του λαού.

¹³³ Δες Ζα Ι, *Για τους οραματιστές του άλλου κόσμου*: «Αλλά ο ‘άλλος κόσμος’ κρύβεται καλά από τον άνθρωπο, εκείνος ο ανάνθρωπος απάνθρωπος [entmenschte unmenschliche] κόσμος, που δεν είναι παρά ένα ουράνιο τίποτα· και η κοιλιά του Είναι δεν μιλά στον άνθρωπο, παρά μόνο σαν άνθρωπος.» [Δικταίος 66-67, Σαρίκας 31].

Η πολεμική του Νίτσε στρέφεται αμείλικτα ενάντια στη χριστιανική υπόσχεση ενός ουράνιου βασιλείου και μιας μετά θάνατο ζωής. Ο Νίτσε ψέγει αυτή τη διδασκαλία για το ότι έχει πλάσει ένα φανταστικό κόσμο γυμνωμένο από ανθρώπους (entmenschlich) και γι’ αυτό χωρίς ίχνος ανθρωπιάς (unmenschlich). Εάν όμως περιμένουμε να μας αποκαλυφθεί αυτό το υποτιθέμενο επίκεντρο («η κοιλιά») του Είναι, ματαιοπονούμε. Διότι σαν τους εγγαστρίμυθους που μιλούν από την κοιλιά αλλά με διόλου διαφορετική από τη δική τους ομιλία, έτσι και αυτή η θεϊκή κοιλιά δεν θα μιλήσει παρά ανθρώπινα, όπως ανθρώπινα μίλησε ο Ιησούς υποσχόμενος τα ουράνια βασίλεια.

¹³⁴ Δες Ζα Ι, *Για τις γριές και τις νέες γυναικούλες*: «Πολύ γλυκά φρούτα – δεν αρέσουν στον πολεμιστή. Γι’ αυτό θέλει τη γυναίκα· διότι ακόμα και η πιο γλυκιά γυναίκα είναι πικρή.» [Δικταίος 108, Σαρίκας 66].

Ο Νίτσε υπαινίσσεται ίσως εδώ το προπατορικό αμάρτημα, το οποίο αποκάλυψε στους πρωτόπλαστους ότι και το πιο γλυκό φρούτο του παραδείσου επιφέρει πίκρες. Αντίστοιχα η γυναίκα, αυτό το «γλυκό φρούτο» για τη γεύση του άντρα, επιφυλάσσει πόνους και πίκρες ακόμα και στον πιο σκληροτράχηλο πολεμιστή. Με το ίδιο πνεύμα σε γειτονικό αφορισμό η γυναίκα χαρακτηρίζεται από τον Νίτσε ως «το πιο επικίνδυνο παιχνίδι». Αξίζει να προσεχτεί ότι σ’ αυτούς τους αφορισμούς ο Νίτσε τάσσεται υπέρ της οξύτερης διαφοράς των φύλων και κατά κανένα τρόπο υπέρ μιας εξομοίωσης των ρόλων τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο: ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 1882 – ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 1883

5 [1] 1: «Θέληση για ζωή; Στη θέση της βρήκα πάντα μόνο θέληση για δύναμη.»

13 [10] 7-8: «Όπου είδα ζωή, εκεί βρήκα θέληση για δύναμη: ακόμα και στη θέληση του υπηρέτη βρήκα θέληση για δύναμη.»¹³⁵

5 [1] 6: «Με τις προθέσεις μας εκλογικεύουμε τις ακατανόητες ορμές μας: όπως π.χ. κάνει ο δολοφόνος, που δικαιολογεί στη λογική του την αληθινή του τάση, δηλ. να σκοτώνει, με το ότι αποφασίζει να κάνει μια ληστεία ή να πάρει μια εκδίκηση.»¹³⁶

5 [1] 12: «Όχι απέναντι σ' αυτό που μας είναι αντιπαθητικό, αλλ' απέναντι σ' αυτό που μας είναι εντελώς αδιάφορο, είμαστε περισσότερο άδικοι.»

Το ίδιο στο 12 [1] 155.¹³⁷

¹³⁵ Δες Ζα ΙΙ, *Για την αυθυπέμβαση*: «Όπου βρήκα κάτι ζωντανό, εκεί βρήκα και θέληση για δύναμη: ακόμα και στη θέληση του υπηρέτη βρήκα τη θέληση να γίνει αφεντικό...»

Μόνο εκεί που υπάρχει ζωή, υπάρχει και θέληση: όχι όμως θέληση για ζωή, αλλά – αυτό σε διδάσκω – θέληση για δύναμη!» [Δικταίος 167-169, Σαρίκας 114-115].

Η «θέληση για δύναμη», μια από τις πιο προσφιλείς έννοιες του ύστερου Νίτσε, παίρνει με αυτά τα λόγια μια ουσιαστική διασάφηση. Αυτή η θέληση δεν είναι ένα στοιχείο που περιορίζεται μόνο στο ανθρώπινο γένος ή μόνο στην ισχυρή αντρική προσωπικότητα, αλλά εκτείνεται σε κάθε μορφή επίγειας ζωής. Ακόμα εντονότερα: είναι το πιο χαρακτηριστικό στοιχείο κάθε ζωντανού οργανισμού. Δεν προϋποθέτει λοιπόν μια υψηλή νοημοσύνη, αλλά είναι μάλλον μια ενστικτώδης τάση που σπρώχνει τα ζωντανά όντα να πραγματώσουν την ύπαρξή τους επιτυγχάνοντας όλο και περισσότερη εξουσία. Ο Νίτσε διασαφηνίζει ότι μολονότι εκτείνεται σε όλα τα ζωντανά, αυτή η θέληση δεν ενδιαφέρεται οπωσδήποτε για τη ζωή και τη διατήρησή της: πολλές φορές θεωρεί ορθό να την θυσιάσει ή να την υποσκάψει, αρκεί να πετύχει τον στόχο της. Εγκαθιδρύοντας στο επίκεντρο της ζωής αυτή τη θέληση ο Νίτσε κατορθώνει να δείξει ότι χριστιανικές αρετές όπως η ταπεινοφροσύνη ή η συμπόνια είναι επίκτητα ιδεώδη που διαστρεβλώνουν αυτόν τον βασικό νόμο κάθε ζωής. Δες ήδη το νιτσεικό *Πέρα από το καλό και το κακό*, § 259.

¹³⁶ Δες Ζα Ι, *Για τον χλωμό εγκληματία*: «Έτσι μιλά ο κόκκινος δικαστής: 'Μα γιατί σκότωσε αυτός ο εγκληματίας; Ήθελε να ληστέψει'. Αλλά εγώ σας λέω: η ψυχή του ήθελε αίμα, όχι ληστεία: διψούσε για την ευτυχία του μαχαιριού!»

Η φτωχή λογική του όμως δεν κατάλαβε αυτή την τρέλα και τον έπεισε. 'Τι αξία έχει το αίμα!' του είπε: 'δεν θέλεις τουλάχιστο να κάνεις μια ληστεία; Να πάρεις μια εκδίκηση;» [Δικταίος 75, Σαρίκας 38].

Εισδύοντας στην ψυχοσύνθεση του εγκληματία ο Νίτσε αρνείται να παραδεχτεί ότι ένας δολοφόνος έχει ως κίνητρο να ληστέψει ή να εκδικηθεί. Το βαθύτερο κίνητρο είναι το πρωτόγονο ένστικτο της αιμοβορίας. Μόνο μετά από στενόμυαλη ορθολογικοποίηση αυτής της θεμελιώδους ορμής στρέφει ο ίδιος ο δολοφόνος το ενδιαφέρον του προς ηπιότερους στόχους. Μέσα στη φονική πράξη ο Νίτσε κατορθώνει έτσι να ιδεί κάτι πολύ ευρύτερο από τα ταπεινά κίνητρα που προσάπτει συνήθως ακόμα και ο πιο αιματοβαμμένος («κόκκινος») δικαστής: τα κίνητρα πηγάζουν από τον βαθύτερο, πρωτόγονο ψυχισμό που εκτινάσσεται διονυσιακά πέρα από τα στενά όρια του ατόμου και της περιορισμένης του λογικής.

¹³⁷ Δες Ζα ΙΙ, *Για τους συμπονετικούς*: «Και δεν είμαστε τόσο άδικοι απέναντι σ' αυτόν που μας είναι αντιπαθητικός, όσο είμαστε απέναντι σ' αυτόν που μας είναι εντελώς αδιάφορος.»

5 [1] 15: «Από όλα όσα γράφονται, αγαπώ μόνο εκείνα που γράφει κανείς με το αίμα του. Ως προς τούτο αγαπώ το βιβλίο.»¹³⁸

5 [1] 20: «Είναι αδύνατο να υποφέρεις, χωρίς να το ανταποδώσεις σε κάποιον· ακόμα και κάθε παράπονο περιέχει εκδίκηση.»

7 [82]: «Ο παραπονούμενος δεν θέλει να παραδεχθεί πόσο *χρήσιμος* του ήταν ο πόνος. Μ' ετούτο φανερώνεται η εκδικητική του ορμή: θέλει με τα λόγια να κάνει αυτόν που τον πλήγωσε να πονέσει και να του μειωθεί η δύναμη.»

12 [1] 141: «Μέσα σε κάθε παράπονο υπάρχει εκδίκηση.»

Το ίδιο στο 13 [6] 15.¹³⁹

[Δικταίος 136, Σαρίκας 88].

Είμαστε άραγε τόσο άδικοι απέναντι στον εχθρό μας, ώστε να κηρύσσει ο χριστιανισμός τη συγχωρητικότητα και την ηπιότητα προς αυτόν; Ο Νίτσε διαβλέπει ότι μάλλον το αντίθετο συμβαίνει: συνήθως αδικούμε αυτούς που μας είναι αδιάφοροι, αφού απέναντί τους δεν δείχνουμε ούτε την παραμικρή κατανόηση, ούτε ένα ελάχιστο ενδιαφέρον, ούτε μια στοιχειώδη ανοιχτότητα. Συνήθως τιμούμε τον εχθρό μας ακόμα και με την εκδίκηση ή την επίθεση εναντίον του, ενώ προσπερνούμε αδιάφοροι αυτόν που ούτε μας έθιξε.

¹³⁸ Δες Ζα I, *Για την ανάγνωση και τη γραφή*: «Από όλα όσα γράφονται, αγαπώ μόνο εκείνα που γράφει κανείς με το αίμα του. Γράφε με το αίμα σου: και θα μάθεις ότι το αίμα είναι πνεύμα.» [Δικταίος 77, Σαρίκας 39].

Αυτός ο συγκλονιστικός αφορισμός πάει πολύ βαθύτερα από μια υποκειμενική προτίμηση ενός υπαρξιακά ενδιαφερόμενου συγγραφέα. Αφορά όλους τους τόνους τυπωμένου χαρτιού που κατακλύζουν σήμερα τον πολιτισμένο κόσμο, οι οποίοι όχι μόνο δεν γράφονται «με αίμα» αλλά ούτε φιλοδοξούν να διατηρηθούν πάνω από λίγες ώρες της ημέρας στην επικαιρότητα, προτού ξεπεραστούν από τα αμέσως επόμενα επίκαιρα. Με όλο το ημερήσιο παραγόμενο τυπωμένο χαρτί η γραφή καταντά κάτι τετριμμένο, που έχει ως αποτέλεσμα την εύλογη αδιαφορία και περιφρόνηση. Ο Νίτσε είχε τον «ρομαντισμό» να διαμαρτυρηθεί γι' αυτό το κατάντημα μιας υψηλότατης τέχνης, συνδέοντάς την με ό,τι ζωτικότερο κυλά στις ανθρώπινες φλέβες.

¹³⁹ Δες Ζα II, *Για τις αράχνες*: «Σε κάθε τους παράπονο ηχεί εκδίκηση, σε κάθε έπαινό τους υπάρχει η πρόθεση να σε πονέσουν· και το να είναι δικαστές τους φαίνεται η μεγαλύτερη ευδαιμονία.» [Δικταίος 149, Σαρίκας 100].

Δες επίσης Ζα III, *Ο αναρρωνύων 2*: «Ο άνθρωπος είναι απέναντι στον εαυτό του το πιο φριχτό ζώο· και σε όλους εκείνους που αυτοονομάζονται 'αμαρτωλοί' και 'σταυροφόροι' και 'μετανοούντες', μην παραλείψετε ν' ακούσετε την ηδονή που υπάρχει σ' αυτά τα παράπονα και στην κατηγορία τους!» [Δικταίος 299, Σαρίκας 214].

Δες επίσης Ζα III, *Για τη μεγάλη επιθυμία*: «'Μήπως κάθε κλάμα δεν είναι ένα παράπονο; Και κάθε παράπονο [Klagen] δεν είναι μια κατηγορία; [Anklagen]' Έτσι είπες στον ίδιο τον εαυτό σου, και γι' αυτό προτιμάς, ψυχή μου, να χαμογελάς, παρά να ξεχύνεις τον πόνο σου.» [Δικταίος 305, Σαρίκας 218].

Η ανθρώπινη συμπεριφορά κρύβει συνήθως πολλή μικροπρέπεια. Ο Νίτσε διαπιστώνει ότι παραπονούμενοι ζητάμε να καταγγείλουμε και να εκδικηθούμε· επαινώντας επιδιώκουμε να κολακέσουμε τον εγωισμό κι έτσι να βλάψουμε. Ειδικά όσοι ολοφύρονται επειδή αμάρτησαν και τώρα μετανοούν, με τα κλάματά τους ηδονίζονται και ζητούν να εκδικηθούν τις κακές παρέες, συνθήκες κι αφορμές που τους έσπρωξαν στο αμάρτημα. Με όλες αυτές τις συμπεριφορές οι άνθρωποι έχουν μάθει να *διασπρεβλώνουν* τον πόνο που γέονται και να τον στρέφουν ενάντια στους άλλους, αντί να τον αφήνουν να διαχυθεί σαν πλούσιο, ανακουφιστικό, άμεσο κλάμα. Αντί να *αναλάβουν* τον πόνο ως μοίρα που τους ανήκει και να *συλλάβουν* έτσι ένα από τα βαθύτερα χαρακτηριστικά του εαυτού τους, οι άνθρωποι επιχειρούν να ανταποδώσουν κακό, ακόμα και όταν δεν είναι εμφανές ποιος ακριβώς τους έβλαψε. Ο Νίτσε αποκαλύπτει έτσι ότι πάμπολλες ενδείξεις οικειότητας ανάμεσα στους ανθρώπους είναι φριχτές ανταποδώσεις πόνου και όχι μεγαλόψυχα ανοίγματα.

5 [1] 49: «Να πλησιάζεις πολύ τον φίλο σου, αλλά να μην παραβιάζεις τα όριά του! Στον φίλο σου οφείλεις να τιμάς και τον εχθρό.»¹⁴⁰

5 [1] 51: «Η λεπτότητα της συμπόνιας συνίσταται στο να μαντεύει, αν αυτός που υποφέρει θέλει συμπόνια.»¹⁴¹

5 [1] 162: «Τι είναι το πιο βαρύ για να κάνει ο άνθρωπος; Να αγαπάς αυτούς που μας περιφρονούν: να εγκαταλείπεις τον αγώνα, όταν γιορτάζει τη νίκη του: για χάρη της αλήθειας να αντιλέγεις στον σεβασμό: να είσαι άρρωστος και να διώχνεις αυτόν που σε παρηγορεί: να μπαίνεις σε κρύο και βρώμικο νερό: να γίνεσαι φίλος με κουφούς: να δίνεις το χέρι στο φάντασμα, όταν σε κάνει να φοβάσαι: – όλα αυτά, είπε ο Ζαρατούστρα, τα έχω κάνει και τα κουβαλώ επάνω μου: και όλα αυτά τα ανταλλάσσω σήμερα με κάτι λιγοστό – με το χαμόγελο ενός παιδιού.»¹⁴²

¹⁴⁰ Δες Ζα Ι, *Για τον φίλο*: «Στον φίλο σου οφείλεις να τιμάς και τον εχθρό. Μπορείς να πλησιάσεις πολύ τον φίλο σου, χωρίς να παραβιάσεις τα όριά του;» [Δικταίος 96-97, Σαρίκας 56].

Με αυτή τη σκέψη ο Νίτσε συμπληρώνει την άποψή του ότι ο φίλος δεν πολυαπέχει από τον εχθρό. Όπως δεν επιτρέπει ατιμώρητα ο εχθρός να παραβιάζουμε τα όριά του, όμοια οφείλουμε να στεκόμαστε σε εύλογη απόσταση και από τον φίλο, όσο «στενή» και αν είναι η φιλία μας. Αποδίδουμε τιμή στον φίλο όχι όταν του φανερωνόμαστε ολόγυμνοι, όχι όταν γινόμαστε ευάλωτοι ή κολακεύουμε τα πάθη του και τις αδυναμίες του. Απαιτείται κριτική και διακριτική απόσταση, όχι ακρισία και αδιακρισία. Προσφέρουμε τα μέγιστα στον φίλο όταν αντιστεκόμαστε σε παράλογες απαιτήσεις του, όταν περιορίζουμε τις αυθαιρεσίες του, όταν χαράζουμε επακριβώς τα όριά του. Διότι η φιλία όπως και η έχθρα είναι αναμέτρηση με τα όριά μας, τα οποία απαιτούν προπάντων σεβασμό.

Αυτή η σκέψη έχει ίσως την προέλευσή της στον Έμερσον (*Δοκίμια* 157): «Ας επιτρέπεις στον φίλο σου να είναι για σένα πάντα ένας ωραίος εχθρός, ακατανίκητος, που λατρεύεται ανώτατα από σένα... Το μάτι δεν μπορεί να ιδεί τα χρώματα του οπάλιου λίθου ή το φως του διαμαντιού, όταν βρίσκεται πάρα πολύ κοντά τους.»

¹⁴¹ Δες Ζα Ι, *Για τον φίλο*: «Ένα μάντεμα ας είναι η συμπόνια σου: ώστε να μάθεις πρώτα, αν ο φίλος σου θέλει συμπόνια. Ίσως αγαπά σ' εσένα το άθραυστο μάτι και τη θέαση της αιωνιότητας.» [Δικταίος 97, Σαρίκας 57].

Μήπως πρέπει να συμπονούμε τον φίλο, όπως προέτρεψε ο Ιησούς να κάνουμε για τον «πλησίον»; Ο Νίτσε αρνείται τη συμπόνια γενικά απέναντι στον συνάνθρωπο κι ακόμα περισσότερο απέναντι στον φίλο. Συμπονώντας δεν ανεβάζουμε τον συνάνθρωπο στο επίπεδο μιας ισότιμης φιλίας, αλλά τον υποβιβάζουμε αποτιμώντας τον ως αξιολύπητο. Ακόμα και αν έχει την ανάγκη μας, ίσως ο φίλος δεν περιμένει από εμάς βοήθεια ή συμπαράσταση – κι αυτό οφείλουμε να το μαντέψουμε μέσω προσεκτικής αντίχνευσης. Ακόμα και αν ο φίλος είναι πληγωμένος, τσακισμένος ή μπλοκαρισμένος από εμπόδια που του δυσχεραίνουν την προοπτική για ευρύτερους ορίζοντες, ίσως αυτό που τον ελκύει στον φίλο δεν είναι μια προσωρινή στήριξη ή παρηγοριά, αλλά το γεγονός ότι ο φίλος διαθέτει μια αρραγή θέαση για το μακρινό και το αιώνιο, διαθέτει ένα μάτι για τον ευρύ ορίζοντα που παραβλέπει τις προσωρινές δυσκολίες.

¹⁴² Δες Ζα Ι, *Για τις τρεις μεταμορφώσεις*: «Τι είναι το πιο βαρύ, ω ήρωες; Έτσι ρωτά το υπομονετικό πνεύμα, – για να το πάρω επάνω μου και να χαρώ τη δύναμή μου.

Δεν είναι αυτό εδώ: να ταπεινώνεσαι για να πονά η περηφάνια σου; ...

Ή μήπως είναι αυτό εδώ: να εγκαταλείπεις τον αγώνα, όταν γιορτάζει τη νίκη του; ...

Ή μήπως είναι αυτό εδώ: να είσαι άρρωστος και να διώχνεις αυτούς που σε παρηγορούν και να γίνεσαι φίλος με κουφούς, που ποτέ δεν ακούν αυτό που θέλεις;

Ή μήπως είναι αυτό εδώ: να μπαίνεις σε βρώμικο νερό, αν αυτό είναι το νερό της αλήθειας, και να μη διώχνεις από πάνω σου τους ψυχρούς βάτραχους και τους θερμούς φρύνους;

5 [1] 187: «Να που τους βαραίνει το μολύβι της ενοχής τους: είναι τόσο αργοί, τόσο αλύγιστοι: ας μπορούσαν μόνο το κεφάλι να κουνήσουν, κι αυτό το βάρος θα έπεφτε κάτω. Αλλά ποιος θα κουνήσει αυτά τα κεφάλια;»¹⁴³

5 [1] 196: «Απόφυγε να ξυπνήσεις νεκρούς, για να μη σε βαρέσει ο κεραυνός.»

5 [1] 199: «Αποφύγετε να ατιμάζετε τα φέρετρα των ζωντανών.»¹⁴⁴

5 [1] 197: «Το μεγαλύτερο αμάρτημα είναι το αμάρτημα που αφορά άνθρωπο, αφότου δεν υπάρχουν πια θεοί: και το να περιφρονείς τα ανθρώπινα για να αναζητάς τα έγκατα των ανεξιχνίαστων πραγμάτων.»

5 [19]: «Κάποτε το αμάρτημα κατά του Θεού ήταν το πιο μεγάλο αμάρτημα: αλλά ο Θεός πέθανε και μαζί πέθαναν κι αυτοί που αμάρταναν έτσι. Το να αμαρτάνεις κατά της γης είναι τώρα το πιο φοβερό, και να εκτιμάς περισσότερο τα έγκατα των ανεξιχνίαστων πραγμάτων από το νόημα της γης.»

Η μήπως είναι αυτό εδώ: να αγαπούμε αυτούς που μας περιφρονούν, και να δίνουμε το χέρι στο φάντασμα, όταν θέλει να μας τρομάξει;

Όλα αυτά τα πιο βαριά φορτία παίρνει επάνω του το υπομονετικό πνεύμα.» [Δικταίος 59-60, Σαρίκας 25].

Εδώ ο Νίτσε καταγράφει ένα προσχέδιο για τις θεμελιώδεις «τρεις μεταμορφώσεις», με τις οποίες ξεκινά ο Ζαρατούστρα τις ομιλίες του. Είναι ενδιαφέρον ότι ο Νίτσε συσσωρεύει κάποια «βαριά» έργα, τα οποία στο τελικό κείμενο αναπτύσσει ένα προς ένα ως καθήκοντα της καμήλας, η οποία πρόκειται να τα φορτωθεί. Το ότι όλα αυτά τελικά «ανταλλάσσονται» με το χαμόγελο ενός παιδιού, ήταν ίσως το έναυσμα για να προκύψει η ιδέα για μια τρίτη μεταμόρφωση του πνεύματος: σε ένα δημιουργικό παιδί που χαρακτηρίζεται από αθωότητα, λησμονιά και παιχνίδι. Αξίζει να γίνει μια αντιπαράθεση με όσα κήρυξε ο Ιησούς, όταν μακάριζε τους ταπεινούς και αγαπώντας. Ο Νίτσε εγκρίνει την ταπεινοφροσύνη μόνο ως άσκηση, κατά την οποία δοκιμάζεται η αντοχή της περηφάνιας – διότι κυρίως η περηφάνια ως υψηλό πνεύμα (γερμανικά: Hochmut) πρέπει να καλλιεργείται. Και όσο για την αγάπη, ο Νίτσε προτείνει να αποδίδεται όχι σε όσους μας εχθρεύονται ή έχουν την ανάγκη μας, αλλά σε όσους μας περιφρονούν: διότι έτσι ασκείται η αυτοεκτίμησή μας, που βέβαια κατά κανένα τρόπο δεν πρέπει να εξαρτάται από τη χαμηλή αποτίμηση της αξίας μας που κάνουν οι άλλοι.

¹⁴³ Δες Ζα Ι, *Για τον χλωμό εγκληματία*, ειδικά: «Και τώρα τον βαραίνει το μολύβι της ενοχής του, και η φτωχή του λογική είναι πάλι αλύγιστη, παράλυτη, βαριά.

Αν μπορούσε μόνο το κεφάλι του να κουνήσει, και αυτό το βάρος θα έπεφτε κάτω: αλλά ποιος θα κουνήσει αυτό το κεφάλι;» [Δικταίος 75, Σαρίκας 38].

Ο Νίτσε στρέφεται με πικρόχολη ειρωνεία ενάντια στους χριστιανούς που αισθάνονται ένοχοι, χλωμάζουν σαν εγκληματίες και δεν μπορούν να μεταστρέψουν το μυαλό τους από το γεγονός ότι είναι υπόλογοι ενώπιον του Θεού. Ο Νίτσε διαβεβαιώνει ότι δεν υπάρχει κανένα πραγματικό βάρος ενοχής σ' αυτούς τους ανθρώπους, παρά μόνο αυτό που τους προσάπτει η αλύγιστη διανοητική τους στάση απέναντι σε όσα έχουν διαπράξει. Ας μπορούσε να μετακινηθεί λίγο «το κεφάλι» τους και θα κυλούσε κατάχαμα η ενοχή που τους βαραίνει.

¹⁴⁴ Δες Ζα Ι, *Για τους κήρυκες του θανάτου*: «[Οι κήρυκες του θανάτου] ευχαρίστως θα ήθελαν να είναι νεκροί, κι εμείς πρέπει να σεβαστούμε τη θέλησή τους. Ας αποφύγουμε να ξυπνήσουμε αυτούς τους νεκρούς ή να ενοχλήσουμε αυτά τα ζωντανά φέρετρα!» [Δικταίος 83, Σαρίκας 44].

Οι χριστιανοί ιεροκήρυκες που μιλούν θετικά για τη μετά θάνατο ζωή, μιλούν έτσι επειδή είναι ήδη πεθαμένοι: έχουν καταρακώσει τις γήινες αισθήσεις τους, τη χαρά της εδώ ζωής και τη δύναμη να αναλάβουν μια βελτίωση των γήινων πραγμάτων. Ο Νίτσε δεν βλέπει κανένα λόγο να μεταπεισθούν αυτοί «οι νεκροί», ώστε να αγαπήσουν τα γήινα. Κι αφού οι ίδιοι θέλουν να παραμείνουν νεκροί, οφείλουμε να σεβαστούμε τη θέλησή τους και να μην ταρακουνούμε τα φέρετρα, όπου αυτοί έχουν ήδη κατατεθεί.

5 [30] 18-20: «Το να αμαρτάνεις στο σώμα ισχύει για μένα σαν ένα αμάρτημα ενάντια στη γη και στο νόημα της γης. Αλίμονο στον δυστυχισμένο, που θεωρεί το σώμα κακό και την ομορφιά διαβολική!»¹⁴⁵

5 [1] 203: «Το να δημιουργήσουμε ένα ον ανώτερο από εμάς τους ίδιους, αυτή είναι η δική μας ουσία. Να δημιουργήσουμε πάνω από εμάς! Αυτή είναι η ορμή της γέννας, αυτή είναι η ορμή της πράξης και του έργου. – Όπως κάθε θέληση προϋποθέτει ένα σκοπό, έτσι και ο άνθρωπος προϋποθέτει ένα ον που δεν υπάρχει, αλλά σημαίνει τον σκοπό της ύπαρξής του. Αυτό είναι η ελευθερία κάθε θέλησης! Μέσα στον σκοπό υπάρχει η αγάπη, η λατρεία, το να θεωρείς κάτι τέλει, ο πόθος.»

12 [19]: «Η ορμή προς τη γέννα, προς το σκοπό, προς το μέλλον, για το ανώτερο – αυτό είναι η ελευθερία μέσα σε κάθε θέληση. Μόνο μέσα στη δημιουργία υπάρχει ελευθερία.»¹⁴⁶

5 [1] 203, 4: «δεν πρέπει να σκοτώνετε, προτού το ζώο γνέψει.»¹⁴⁷

¹⁴⁵ Δες Ζα I, Πρόλογος 3, ίδιο με το 5 [19]. [Δικταίος 41, Σαρίκας 14].

Αυτοί οι αφορισμοί εντάσσονται στο νιτσεικό κήρυγμα περί υπεράνθρωπου κι επεξηγούν τη σημασία και την επικαιρότητά του. Σύμφωνα με τη διαβεβαίωση του Νίτσε «ο υπεράνθρωπος είναι το νόημα της γης», και όπως παλαιότερα κάθε εγκληματική πράξη ήταν βλασφημία κατά του Θεού, τώρα το έγκλημα στρέφεται κατά του υπεράνθρωπου. Δεν χρειάζεται (και ούτε μπορεί) να γίνει κανείς υπεράνθρωπος, αλλά οφείλει να σέβεται τη γη και το γήινο σώμα του, να εκτιμά και να μην περιφρονεί τα ανθρώπινα, να καλλιεργεί τα χειροπιαστά και να μην τα εγκαταλείπει για χάρη των ανεξιχνίαστων πραγμάτων. Το ασκητικό ιδεώδες που είχε καταρρακώσει το γυμνό ανθρώπινο σώμα σαν υποτιθέμενη πηγή κακού, που έβλεπε τον ίδιο τον διάβολο στην επίγεια ομορφιά, πρέπει κατά τον Νίτσε να ισχύσει ως κατ' εξοχήν αμάρτημα.

¹⁴⁶ Δες Ζα II, *Για την αυθυπέμβαση*: «Κι αυτό το μυστικό μου είπε η ίδια η ζωή: 'Δες, είμαι αυτό που πρέπει πάντα να υπερβαίνει τον εαυτό του.

Αυτό, βέβαια, εσείς το ονομάζετε θέληση για γέννα ή ορμή προς το σκοπό, προς το ανώτερο, προς το μακρινότερο, προς το πολλαπλότερο: αλλά όλα αυτά είναι ένα και ένα μυστικό...» [Δικταίος 168, Σαρίκας 114].

Εδώ συναρτώνται βασικά νοητικά επιτεύγματα του Νίτσε. Κάθε μορφή ζωής είναι κατά τον Νίτσε μια θέληση για δύναμη· αλλά για να θέλουμε, πρέπει να έχουμε ένα υψηλό σκοπό, κάτι που στέκεται πάνω από εμάς· αυτός ο ένας σκοπός, το «ένα μυστικό», είναι σήμερα ο υπεράνθρωπος. Ο Νίτσε κατοχυρώνει αυτή την πεποίθησή του από το γεγονός ότι η ίδια η ζωή είναι κατ' ουσίαν αυθυπέμβαση: αφού η ανθρώπινη ζωή οδηγήθηκε έως τη δημιουργία του σύγχρονου ανθρώπου, οφείλει τώρα να τον υπερβεί βάζοντας ως στόχο τη δημιουργία του υπεράνθρωπου. Έτσι ο Νίτσε μπορεί δίκαια να καυχείται ότι κατέστησε σαφή στην ανθρωπότητα τον μοναδικό σκοπό της, που είναι σύμμετρος προς τη βαθύτερή της ουσία.

¹⁴⁷ Δες Ζα I, *Για τον χλωμό εγκληματία*: «Δεν θέλετε να σκοτώσετε, ω δικαστές και θυσιαστές, προτού το ζώο γνέψει; Δέστε, ο χλωμός εγκληματίας έγενε: από το μάτι του μιλά η μεγάλη περιφρόνηση.» [Δικταίος 74, Σαρίκας 37].

Με αυτά τα λόγια ξεκινά ο Νίτσε το κεφάλαιο που στηλιτεύει τη χριστιανική τάση να θεωρούμαστε ένοχοι ενώπιον του Θεού, να χλωμιάζουμε για τα υποτιθέμενα εγκλήματά μας και να ζητούμε την κάθαρση στη μετά θάνατο ζωή. Ήδη με αυτή την περιφρόνηση της επίγεια ζωής έχουμε εμείς οι ίδιοι γνέψει στον δήμιο να μας πάρει το κεφάλι. Είναι σαν να λέει ο Νίτσε: οι δήμιοι δεν φέρουν καμιά ευθύνη, εάν εκτελούν τους χριστιανούς που έχουν καταρρακώσει τη ζωή τους περιφρονώντας την.

Η πηγή της ιδέας βρίσκεται σε ένα βιβλίο του Paul Deussen, που βρισκόταν στη βιβλιοθήκη του Νίτσε (*Das System des Vedānta*, Leipzig 1882, S. 324): «Οφείλει κανείς να παρακαλά το ζώο που πρόκειται να σφαγιασθεί, για να πάρει τη συγκατάθεσή του.»

5 [1] 207: «Δεν υπάρχει λύτρωση γι' αυτόν που υποφέρει για την ύπαρξή του, επειδή δεν μπορεί πια να υποφέρει την ύπαρξή του. Πώς το κατορθώνει αυτό; Με τον γρήγορο θάνατο ή με τη μακρόχρονη αγάπη.»

12 [16]: «Υπάρχουν δύο δρόμοι για να λυτρωθείτε από τον πόνο: ο γρήγορος θάνατος και η μακρόχρονη αγάπη.»¹⁴⁸

5 [1] 210: «Μιλώ μ' εσένα, σοφία μου, εντελώς εμπιστευτικά: θέλω, ποθώ, αγαπώ – και γι' αυτό εγκωμιάζω τη ζωή. Αν δεν δημιουργούσα, αλλά μόνο γνώριζα, θα την μισούσα.»¹⁴⁹

5 [1] 212: «Το κενό, το Ένα, το ακίνητο, το πλήρες, ο κορεσμός, η μη-θέληση – αυτά θα ήταν το δικό μου κακό: με συντομία: ο ύπνος χωρίς όνειρο.»

12 [13]: «Ο ύπνος χωρίς όνειρο – αυτό θα ήταν για μένα το ανώτατο κακό. Και όλη την τελική γνώση την ονομάζω τον ανώτατό μου κίνδυνο.»¹⁵⁰

5 [1] 214: «Ο μεγαλύτερος κίνδυνος είναι η πίστη στη γνώση και στο γνωστό, δηλ. στο τέλος του δημιουργείν. Αυτό είναι η μεγάλη κούραση. 'Δεν υπάρχει τίποτα'.»

¹⁴⁸ Δες Ζα Ι, *Για τον χλωμό εγκληματία*: «Δεν υπάρχει άλλη λύτρωση γι' αυτόν που υποφέρει τόσο για τον εαυτό του, παρά μόνο ένας γρήγορος θάνατος.» [Δικταίος 74, Σαρίκας 37].

Με ανελέητο σαρκασμό συμπληρώνει εδώ ο Νίτσε την προηγούμενη σκέψη του. Ο χριστιανός υποφέρει για την επίγεια ύπαρξή του και δεν υπάρχει άλλη λύτρωση γι' αυτόν τον πόνο, παρά ένας γρήγορος θάνατος (π.χ. δι' αποκεφαλισμού). Είναι αυτή μια λύτρωση; Όχι, βέβαια, διότι έτσι απαλλάσσεται όχι μόνο από τον πόνο του αλλά και από τη ζωή του. Αλλά μόνο αν απαλλαχθεί από αυτήν, θα γλιτώσει και από τον πόνο του γι' αυτήν. Και ήδη την έχει καταρρακώσει με το ότι οικειοποιήθηκε το κήρυγμα περί «μακρόχρονης αγάπης» προς τον πλησίον. Διότι αυτή η αγάπη είναι επίσης πόνος – με τη μορφή της συμπόνιας.

¹⁴⁹ Δες Ζα ΙΙ, *Το τραγούδι του χορού*: «Και όταν μίλησα εντελώς εμπιστευτικά με την άγρια σοφία μου, μου είπε οργισμένη: 'Θέλεις, ποθείς, αγαπάς, γι' αυτό εγκωμιάζεις τη ζωή!'»

... Βαθιά αγαπώ μόνο τη ζωή – και, αληθινά, τότε προπάντων, όταν τη μισώ!» [Δικταίος 160, Σαρίκας 108].

Γιατί εκτιμά κι εγκωμιάζει ο Νίτσε την επίγεια ζωή; Μήπως επειδή του δίνει την ευκαιρία να έχει δυνατές ορμές (θέληση, πόθο, αγάπη) προς τα επίγεια; Αλλά τότε πρόκειται μόνο έμμεσα για αγάπη της ζωής. Ο Νίτσε αντικρούει αυτό το ενδεχόμενο. Όχι επειδή του παρέχει ευκαιρία για αλλότριες τάσεις, αλλά επειδή είναι ερωτευμένος με την ίδια τη ζωή – γι' αυτό την εγκωμιάζει. Πάνω από κάθε τι άλλο που επίσης θέλει-ποθεί-αγαπά, αγαπά την ίδια τη ζωή, με εκείνη την παράφορη και άλογη αγάπη που είναι ενίοτε και μάλιστα ταυτόχρονα οξύτατο μίσος.

¹⁵⁰ Δες Ζα ΙΙ, *Στα νησιά των μακάριων*: «Κακές τις ονομάζω κι εχθρικές για τον άνθρωπο όλες αυτές τις θεωρίες για το Ένα και τέλειο και ακίνητο και κορεσμένο και άφθαρτο!» [Δικταίος 132, Σαρίκας 85].

Δες επίσης Ζα Ι, *Για τις έδρες της αρετής*: «Για όλους αυτούς τους από καθέδρα σοφούς η σοφία ήταν ο χωρίς όνειρα ύπνος: δεν γνώριζαν κανένα καλύτερο νόημα της ζωής.» [Δικταίος 64, Σαρίκας 29].

Ο Νίτσε στρέφεται εδώ κατά των μεταφυσικών αντιλήψεων που υποστηρίζουν ότι υπάρχει κάτι απόλυτο. Οι διαφορετικοί προσδιορισμοί του απολύτου υπαινίσσονται τις φιλοσοφικές σχολές που του απέδωσαν διάφορες ιδιότητες: Ένα, ακίνητο, πλήρες κλπ. Τι επιδίωκαν οι φιλόσοφοι, όταν επινοούσαν κάτι τέτοιο; Ο Νίτσε απαντά: τίποτα περισσότερο από έναν ήσυχο ύπνο, που να μην ενοχλείται από την πολυμορφία, την αναρχία, την αταξία και την έλλειψη νοήματος που επικρατεί στον κόσμο. Επινοώντας ένα αρχικό και τελικό αίτιο του κόσμου, το οποίο εκλάμβαναν ως «τελική γνώση», μπορούσαν να καθησυχάσουν εαυτούς και αλλήλους. Αλλά αυτό σημαίνει ότι ήταν ανίκανοι να σκεφτούν ένα καλύτερο νόημα και σκοπό της ανθρώπινης ζωής: σ' αυτό το φαύλο και απάνθρωπο νόημα εφησύχαζαν.

12 [14] 14-16: «Γνώση: αυτό για μένα είναι πόθος και δίψα και εκτίμηση και πόλεμος αξιών. Αλλά ως δημιουργείν κάθε γνώση είναι και άγνοια.»¹⁵¹

5 [1] 223: «Μέσα στην επιστήμη, μέσα στη γνώση οι ορμές εξαγιάζονται: 'η δίψα για χαρές, η δίψα για γίνεσθαι, η δίψα για δύναμη'. Ο γνώστης μέσα στην αγνότητά του είναι πολύ πιο πάνω από τον εαυτό του.»

5 [27]: «Ήμουν στην έρημο, ζούσα ως γνώστης. Του γνώστη εξαγνίζεται η ψυχή, και η δίψα για δύναμη και όλος ο πόθος εξαγιάζονται. Ως γνώστης σκαρφάλωσα πολύ πιο πάνω από τον εαυτό μου, μέσα στην αγιότητα και στην αρετή.»¹⁵²

5 [1] 226: «Η δημιουργία είναι λύτρωση από τον πόνο. Αλλά ο πόνος είναι αναγκαίος για τον δημιουργό. Ο πόνος είναι μεταμόρφωση· σε κάθε γέννηση αντιστοιχεί κι ένας θάνατος. Δεν πρέπει να είναι κανείς μόνο παιδί αλλά και γεννήτρα: ως δημιουργός.»¹⁵³

¹⁵¹ Δες Ζα ΙΙ, *Στα νησιά των μακάριων*: «Το να μη θέλω πια και να μην εκτιμώ πια και να μη δημιουργώ πια! Αχ, αυτή η μεγάλη κούραση ας μείνει για πάντα μακριά από μένα!» [Δικταίος 132, Σαρίκας 85].

Συμπληρώνοντας την προηγούμενη σκέψη ο Νίτσε επισημαίνει ότι μέσα στην ανθρώπινη ορμή για γνώση υπάρχει ένα δημιουργικό στοιχείο που δεν πρέπει ποτέ να εξαφανιστεί. Το να βρεθεί η «τελική γνώση», να πιστέψει κανείς ότι βρήκε το Απόλυτο κι έτσι ολοκληρώθηκε η γνώση του, συνεπάγεται μια εγκατάλειψη του δημιουργείν που προφανώς προέρχεται από μια «μεγάλη κούραση». Ο Νίτσε περιγράφει αυτή την κούραση προσθέτοντας ότι πρόκειται για έλλειψη θέλησης και αξιολόγησης: παύοντας να δημιουργούν, οι άνθρωποι αρνούνται να εγκαθιδρύσουν νέες αξίες και απαρνούνται τη θεμελιώδη για τον άνθρωπο θέληση για δύναμη.

¹⁵² Δες Ζα Ι, *Για τη δωρήτρια αρετή 2*: «Μέσω της γνώσης το σώμα εξαγνίζεται· κάνοντας δοκιμές με τη γνώση το σώμα ανυψώνεται· του γνώστη εξαγιάζονται όλες οι ορμές· του ανυψωμένου η ψυχή χαίρεται.» [Δικταίος 122, Σαρίκας 77].

Εδώ πρόκειται για έναν ύμνο στη γνώση. Όχι όμως στη γνώση που ήδη αποκτήθηκε κι έτσι ο επιστήμονας επαναπαύτηκε, αλλά στην αδιάκοπη ερευνητική και ανυψωτική τάση του ερευνητή. Ο Νίτσε βλέπει μέσα στην αναζήτηση έναν πόθο για δύναμη που υπερβαίνει τα έως τώρα κεκτημένα, υπερβαίνει το έως τώρα κατακτημένο ανθρώπινο επίπεδο και οδηγεί τον ερευνητή στον εξαγνισμό και εξαγιασμό των ορμών του. Προϋποτίθεται, ωστόσο, ότι ο ερευνητής δεν εργάζεται μόνο διανοητικά, αλλά με όλη του την ψυχή και το σώμα: δεν είναι μόνο πνευματική αλλά και σαρκική η ορμή που τον σπρώχνει.

¹⁵³ Δες Ζα ΙΙ, *Στα νησιά των μακάριων*: «Το να δημιουργείς – αυτή είναι η μεγάλη λύτρωση από τον πόνο και το ξαλάφρωμα της ζωής. Αλλά για να υπάρξει ένας δημιουργός, χρειάζεται πολύς πόνος και πολλή μεταμόρφωση.

Ναι, πολλοί πικροί θάνατοι πρέπει να υπάρχουν μέσα στη ζωή σας, ω δημιουργοί! Έτσι γίνεστε υπερασπιστές και δικαιωτές κάθε τι παροδικού.

Για να είναι ο ίδιος ο δημιουργός το παιδί που ξαναγεννιέται, πρέπει να θελήσει να γίνει και γεννήτρα και η ωδίνη της γεννήτρας.» [Δικταίος 132, Σαρίκας 85].

Ποια είναι τα χαρακτηριστικά της δημιουργικής πράξης; Ο Νίτσε διαπιστώνει μια αντίφαση: η δημιουργία λυτρώνει από τον πόνο, αλλά μέσω μεγάλου πόνου. Για να μπορέσει κανείς να γεννήσει κάτι νέο – ο Νίτσε έχει προπάντων υπόψη του τη δημιουργία νέων αξιών –, οφείλει να θανατώσει το παλιό, κι αυτό είναι εξαιρετικά οδυνηρό. Σε οποιοδήποτε νέο δημιούργημα αντιστοιχεί κάτι παλιό που πεθαίνει. Έτσι ο δημιουργός δεν βαυκαλίζεται ότι πετυχαίνει κάτι αιώνιο ή μια διαιώνιση του εαυτού του, διότι αντίθετα δικαιώνει την παροδικότητα κάθε υπαρκτού. Ο Νίτσε υπενθυμίζει ότι το ανθρώπινο πνεύμα οφείλει τελικά να μεταμορφωθεί σε παιδί, αν θέλει να δημιουργήσει (δες Ζα Ι, *Για τις τρεις μεταμορφώσεις*): Μόνο μέσα στο παιδί υπάρχει το καινούριο ξεκίνημα, η αθωότητα και η λησμονιά του παρελθόντος, το παιχνίδι και μια «άγια κατάφαση». Εδώ όμως προσθέτει ότι δεν αρκεί να ξαναγεννηθεί κανείς με τη μορφή ενός τέτοιου παιδιού, γιατί είναι συνάμα απαραίτητο να γεννήσει και άρα να

5 [1] 227: «Πρέπει κανείς να θέλει να χαθεί, για να μπορέσει να ξαναγίνει – από τη μια μέρα στην άλλη. *Μεταμόρφωση* μέσα από εκατό ψυχές – αυτό ας είναι η ζωή σου, η μοίρα σου:

Και ύστερα τελικά: να θέλεις όλη αυτή τη σειρά για μιαν ακόμα φορά!»¹⁵⁴

5 [1] 228: «Παρατηρήστε τον, αν έχει καθαρό μάτι και στόμα χωρίς περιφρόνηση. Παρατηρήστε τον, αν βαδίζει όπως ένας χορευτής.»¹⁵⁵

5 [1] 232: «Μην οργίζεστε γι' αυτούς που σκέπτονται, όπως ταιριάζει σε εξολοθρευμένους ανθρώπους να σκέπτονται: κρέμονται από το αχυρένιο καλαμάκι της ζωής τους και ξέρουν λίγα από τη ζωή, πέρα από το να κρέμονται και ότι έχει λίγο νόημα να κρέμονται από αυτό: οι εξολοθρευμένοι έχουν λίγη αξία – αυτός είναι ο πυρήνας της 'σοφίας' τους.»¹⁵⁶

υποστεί τις ωδίνες του τοκετού.

¹⁵⁴ Δες Ζα II, *Στα νησιά των μακάριων*: «Αληθινά, μέσα από εκατό ψυχές βάδισα τον δρόμο μου και μέσα από εκατό κούνιες και ωδίνες τοκετού. Πολλούς αποχαιρετισμούς έκανα ήδη, γνωρίζω εκείνες τις τελευταίες ώρες που σπάζουν την καρδιά.

Αλλά έτσι το θέλει η δημιουργική μου θέληση, η μοίρα μου.» [Δικταίος 132, Σαρίκας 85].

Εδώ συμπληρώνεται ο προηγούμενος αφορισμός σχετικά με τη δημιουργική πράξη. Αυτή η μεταμόρφωση του πνεύματος (από καμήλα σε λιοντάρι και από λιοντάρι σε παιδί) είναι μια διαδικασία θανάτου και αναγέννησης. Κάθε φορά που ο δημιουργός γεννά κάτι καινούριο, ενσαρκώνεται ο ίδιος σε μια καινούρια ψυχή: γίνεται ένα καινούριο μωρό σε βρεφική κούνια και γεννά με καινούριες ωδίνες. Αυτό σημαίνει μια ριζική μεταμόρφωση ή μετενσάρκωση που «αποχαιρέτα» τον παλιό εαυτό, θανατώνει την παλιά καρδιά, για ν' αποκτήσει μια νέα. Πώς μπορεί να επιτευχθεί κάτι τέτοιο; Ο Νίτσε λέει: Πρέπει να το θελήσει η δημιουργική σου θέληση, και μάλιστα όχι για μια ή δύο φορές, αλλά σε συνεχή επανάληψη, γιατί αυτή η θέληση δεν είναι άλλη από τη *μοίρα* του δημιουργού.

¹⁵⁵ Δες Ζα I, Πρόλογος 2: «Ναι, αναγνωρίζω τον Ζαρατούστρα. Καθαρό είναι το μάτι του και στο στόμα του δεν κρύβεται αηδία. Δεν βαδίζει όπως ένας χορευτής;» [Δικταίος 38, Σαρίκας 12].

Πώς μπορεί κανείς να αναγνωρίσει ένα δημιουργό; Απαντώντας σ' αυτό το ερώτημα ο Νίτσε παρέχει τρία σημεία διάκρισης: α) καθαρό μάτι, β) στόμα χωρίς περιφρόνηση, γ) χορευτικό βάδισμα. Ας τα δούμε με τη σειρά: α) Καθαρό είναι το μάτι που δεν φθονεί αυτά που βλέπει, ακόμα κι αν αντικρίζει την πιο μεγάλη ανθρώπινη ευτυχία ή την πιο αξιοζήλευτη γήινη ομορφιά. Γράφει σχετικά ο Έμερσον (*Δοκίμια* 116): «Το πρόσωπο ποτέ δεν ψεύδεται. Κανένας άνθρωπος δεν μπορεί να εξαπατηθεί, αν μελετήσει σωστά τη μεταβλητή έκφραση της όψης. Όταν ένας άνθρωπος λέει την αλήθεια μέσα σε πνεύμα αλήθειας, τότε το μάτι του είναι τόσο καθαρό όπως ο ουρανός.» β) Ένα στόμα μιλά χωρίς περιφρόνηση, όταν δεν προτίθεται να συμπονέσει ή να προσφέρει ελεημοσύνη στον συνάνθρωπο, αλλά ζητά από αυτόν να πετύχει την ανώτερη δημιουργική πράξη: να γεννήσει τον υπεράνθρωπο. γ) Χορευτικά βαδίζει εκείνος που απαλλάχτηκε από το «πνεύμα του βάρους», από εκείνο τον «διάβολο» που εθεωρείτο εδώ και αιώνες Κύριος του κόσμου (δες Ζα II, *Το τραγούδι του χορού*). Δες και Ζα IV, *Για τον ανώτερο άνθρωπο* 17: «Το βάδισμα προδίδει, αν ένας βαδίζει ήδη στον δικό του δρόμο: κοιτάξτε με, λοιπόν πώς περπατώ! Αλλά όποιος πλησιάζει τον σκοπό του, αυτός χορεύει.»

Και τα τρία αυτά χαρακτηριστικά συγκεντρώνει ο Ζαρατούστρα, καθώς αφήνει τη μοναξιά του για να πλησιάσει τους ανθρώπους.

¹⁵⁶ Δες Ζα I, *Για τους κήρυκες του θανάτου*: «Η πάλη: [οι κήρυκες του θανάτου] απλώνουν το χέρι για ν' αρπάξουν ζαχαρωτά και συνάμα κοροϊδεύουν τα παιδιάρισματά τους: κρέμονται από το αχυρένιο καλαμάκι της ζωής τους και ταυτόχρονα κοροϊδεύουν που κρέμονται από ένα αχυρένιο καλαμάκι.» [Δικταίος 83, Σαρίκας 44].

5 [1] 234α: «Η αξία της ζωής έγκειται στις αξιολογήσεις: οι αξιολογήσεις είναι κάτι που δημιουργήσαμε, όχι κάτι που λάβαμε, που μάθαμε ή βιώσαμε. Όσα δημιουργήσαμε πρέπει να εκμηδενιστούν, για να δώσουν θέση στα νέα δημιουργήματα: για να μπορέσουν να ζήσουν οι αξιολογήσεις πρέπει να είναι ικανές να εκμηδενίζονται. Ο δημιουργός πρέπει να είναι πάντα εκμηδενιστής. Αλλά το ίδιο το αξιολογείν δεν μπορεί να εκμηδενίζεται: *τούτο είναι η ζωή.*»

12 [9]: «Όλες οι αξιολογήσεις έχουν δημιουργηθεί: κάθε αξιολόγηση εκμηδενίζει. Αλλά η ίδια η αξιολόγηση πώς θα μπορούσε να εκμηδενιστεί! Η ίδια η ζωή είναι *δα – αξιολόγηση!*»

25 [433]: «Σε κάθε θέληση υπάρχει *αξιολόγηση* – και θέληση υπάρχει μέσα σε κάθε τι οργανικό.»¹⁵⁷

5 [1] 234β: «‘Η ζωή είναι πόνος’; – Έχετε δίκιο: άρα και η *δική σας* ζωή είναι πόνος! – *φροντίστε*, λοιπόν, να την σταματήσετε: να σταματήσει η ζωή που δεν είναι παρά πόνος. Η ηθική σας απαιτεί: ‘οφείλεις να αυτοκτονήσεις’, ‘οφείλεις να ληστέψεις τον ίδιο τον εαυτό σου’.»¹⁵⁸

Ο Νίτσε επιτίθεται βίαια σε όσους μιλούν με περιφρόνηση για τα γήινα. Αυτοί οι άνθρωποι βρίσκονται σε αντίφαση, αφού αφενός υποτιμούν τα γήινα για χάρη της αιώνιας ζωής, αφετέρου εξακολουθούν να κρέμονται από αυτό το «αχυρένιο καλαμάκι» που είναι η ζωή τους. Κοροϊδεύουν τα παιδιάρια, την ίδια ώρα που αυτοί παιδιάρζουν απολαμβάνοντας τις μικροχαρές της ζωής. Η τελική κρίση του Νίτσε είναι εξουθενωτική: αυτοί οι άνθρωποι δεν υπάρχουν παρά μόνο για να εξολοθρευτούν, διότι «έχουν λίγη αξία».

¹⁵⁷ Δες Ζα Ι, *Για τους χίλιους και τον ένα σκοπούς*: «Η αξιολόγηση είναι δημιουργία: ακούστε το, εσείς οι δημιουργοί! Η ίδια η αξιολόγηση είναι ο θησαυρός και το στολίδι όλων των αξιολογούμενων πραγμάτων.

Μόνο μέσω της αξιολόγησης υπάρχει η αξία: και χωρίς την αξιολόγηση θα ήταν κούφιο το καρύδι της ύπαρξης. Ακούστε το, εσείς οι δημιουργοί!» [Δικταίος 100, Σαρίκας 59].

Εδώ διατυπώνονται βαρυσήμαντες πεποιθήσεις του Νίτσε σχετικά με τις έννοιες: αξία, ζωή, δημιουργία. Η ίδια η ζωή δεν έχει άλλη αξία, πέρα από αυτήν που της αποδίδει ένας δημιουργός. Η ανθρώπινη ζωή υποτιμήθηκε κι έχασε την αξία της, αφότου θεωρήθηκε ανώτερη η μετά θάνατον ύπαρξη. Εξαρτάται λοιπόν από εμάς να επαναξιολογήσουμε τη ζωή εκμηδενίζοντας τις παλιές αξίες. Αυτό το έργο ανατίθεται στους δημιουργούς, διότι «η αξιολόγηση είναι δημιουργία». Ο δημιουργός οφείλει να εκμηδενίσει τις παραδοσιακές (εννοεί: χριστιανικές) αξίες, για να εγκαθιδρύσει καινούριες. Αλλά μήπως πρέπει να εξολοθρευτεί και το ίδιο το αξιολογείν; Ο Νίτσε απαντά αρνητικά: *το αξιολογείν είναι η ίδια η ζωή*, η θέλησή της για δύναμη και για ολοένα ανανεωμένη δημιουργία. Εάν είμαστε πράγματι ζωντανοί, τότε θέλουμε την επαναξιολόγηση.

¹⁵⁸ Δες Ζα Ι, *Για τους κήρυκες του θανάτου*: «‘Η ζωή είναι μόνο πόνος’ – έτσι λένε άλλοι, και δεν λένε ψέματα: φροντίστε, λοιπόν, εσείς να πάψετε να είστε! Φροντίστε να πάψει η ζωή που είναι μόνο πόνος!

Κι ετούτη ας είναι η διδασκαλία της αρετής σας: ‘Οφείλεις να αυτοκτονήσεις! Οφείλεις να ληστέψεις τον ίδιο τον εαυτό σου!’» [Δικταίος 83-84, Σαρίκας 44-45].

Επιθέμενος στη χριστιανική ηθική, που κηρύσσει ότι η επίγεια ζωή είναι γεμάτη οδύνες και γι’ αυτό ανάξια σε σύγκριση προς τη μετά θάνατον ευδαιμονία, ο Νίτσε απαιτεί να βγουν από αυτή τη διδασκαλία τα συνεπή συμπεράσματα: να θεωρηθεί ως χριστιανική αρετή η αυτοκτονία, που θα απαλλάξει από τον επίγειο πόνο και θα επιφέρει ταχύτερα την ευδαιμονία. Προτείνει μάλιστα να δοθεί ένα πρότυπο τέτοιας ενάρετης πράξης από τους ίδιους τους «κήρυκες του θανάτου», εάν πράγματι πιστεύουν ότι η επίγεια ζωή αποτελείται μόνο από οδύνες. Είναι γνωστό ότι ο ίδιος ο Νίτσε συμπεριλαμβάνει στα δικά του ηθικά διδάγματα την αυτοκτονία ως επίτευξη έγκαιρου θανάτου (δες Ζα Ι, *Για τον ηθελημένο θάνατο*).

5 [1] 238: «Είμαι υπερπλήρης: έτσι ξεχνώ τον ίδιο μου τον εαυτό και όλα τα πράγματα είναι μέσα μου και δεν υπάρχει πια τίποτα από τα πράγματα. Εγώ τι απέγινα;»

5 [17] 24-25: «Αγαπώ αυτόν που είναι τόσο υπερπλήρης, ώστε ξεχνά τον ίδιο του τον εαυτό και όλα τα πράγματα είναι μέσα του: αλλ' αυτός θα εξολοθρευτεί.»¹⁵⁹

5 [1] 271: «Να προσδοκάς την ώρα της μεγάλης περιφρόνησης: αυτή είναι η *διάκριση*. Οι άλλοι χρησιμεύουν μόνο στη διαμόρφωση του *τελευταίου ανθρώπου*.»¹⁶⁰

5 [19] 18-21: «Σας εξορκίζω, αδελφοί μου, μείνετε αφοσιωμένοι στη γη και μην πιστεύετε αυτούς που σας μιλούν για υπεργίνες ελπίδες· αυτοί είναι δηλητηριαστές και περιφρονητές της ζωής: είτε το ξέρουν είτε όχι, είναι ετοιμοθάνατοι και αυτοδηλητηριασμένοι.»¹⁶¹

¹⁵⁹ Δες Ζα Ι, Πρόλογος 4: «Αγαπώ αυτόν που είναι τόσο υπερπλήρης η ψυχή του, ώστε ξεχνά τον ίδιο του τον εαυτό και όλα τα πράγματα είναι μέσα του: έτσι όλα τα πράγματα γίνονται ο όλεθρός του.» [Δικταίος 45, Σαρίκας 16].

Εδώ γίνεται αναφορά σ' εκείνο τον ψυχικά πλούσιο άνθρωπο, που κατορθώνει να γεμίζει την ψυχή του με τόσα ενδιαφέροντα, βιώματα, μνήμες, «πράγματα», ώστε αφοσιώνεται εντελώς σ' αυτό τον πλούτο κι έτσι ξεχνά τον εαυτό του. Ένας τέτοιος άνθρωπος πετυχαίνει μεγαλόψυχα να εσωτερικεύσει το κάθε τι, κι έτσι δεν αφήνει τίποτα που να υπάρχει αντικειμενικά έξω και πέρα από αυτόν. Αλλά τα πράγματα εκδικούνται: γεμίζουν τόσο πολύ την ψυχή του, ώστε δεν αφήνουν χώρο για τον πιο δικό του εαυτό. Τον αλλοτριώνουν και τον διώχνουν σαν κάτι που περισσεύει – κι έτσι τον οδηγούν στον όλεθρο. Για τον Ζαρατούστρα ένας τέτοιος άνθρωπος είναι αξιαγάπητος, αφού με την προσωπική υπερπλήρωση οδηγείται σχεδόν ηθελημένα στην αυτοεξολόθρευση, κάνοντας έτσι τόπο για τον υπεράνθρωπο.

¹⁶⁰ Δες Ζα Ι, Πρόλογος 3: «Ποιο είναι το πιο μεγάλο που μπορείτε να βιώσετε; Είναι η ώρα της μεγάλης περιφρόνησης. Η ώρα κατά την οποία ακόμα και η ευτυχία σας γίνεται αηδιαστική, το ίδιο και η λογική σας και η αρετή σας.» [Δικταίος 42, Σαρίκας 14].

Αυτός ο αφορισμός ανήκει στη διδασκαλία που αφορά τον υπεράνθρωπο: Για να γίνει έντονη μέσα μας η *ανάγκη* για τον υπεράνθρωπο, πρέπει να βιώσουμε μια βαθιά περιφρόνηση για όλες τις ικανότητες, τα επιτεύγματα και τις αρετές μας. Μόνο μέσα από ένα τέτοιο βίωμα θα πετύχουμε τη *διάκριση* μεταξύ ανθρώπου και υπεράνθρωπου. Ο Νίτσε δεν παραλείπει να πει ότι όλα όσα πετύχαμε ή μπορούμε να πετύχουμε ως άνθρωποι, είναι μηδαμικά και αξιοπεριφρόνητα. Παραδέχεται ωστόσο ότι οι ίδιοι οι άνθρωποι δεν διακατέχονται από αυτοπεριφρόνηση. Έτσι κάνει λόγο για τον «τελευταίο άνθρωπο» (δες Ζα Ι, Πρόλογος 5) που είναι καθ' όλα ικανοποιημένος: αρκείται σε όσα πέτυχε και στη λιγοστή του ευτυχία, λογική και αρετή. Αλλά αυτός ο άνθρωπος είναι και ο πιο αξιοπεριφρόνητος.

¹⁶¹ Δες Ζα Ι, Πρόλογος 3: «Σας εξορκίζω, αδελφοί μου, μείνετε αφοσιωμένοι στη γη και μην πιστεύετε αυτούς που σας μιλούν για υπεργίνες ελπίδες! Αυτοί είναι δηλητηριαστές, είτε το ξέρουν είτε όχι.

Είναι περιφρονητές της ζωής, ετοιμοθάνατοι και αυτοδηλητηριασμένοι, που η γη τους βαρέθηκε: ας χαθούν, λοιπόν από τη γη!» [Δικταίος 41, Σαρίκας 14].

Δες επίσης Ζα Ι, *Για τη δωρήτρια αρετή* 2: «Μείνετε αφοσιωμένοι στη γη, αδελφοί μου, με τη δύναμη της αρετής σας! Η δωρήτρια αγάπη σας και η γνώση σας ας υπηρετήσουν το νόημα της γης! Αυτό σας παρακαλώ και σας εξορκίζω.» [Δικταίος 121, Σαρίκας 77].

Ο Νίτσε υποστηρίζει εδώ ότι η ελπίδα για μια μετά θάνατο ζωή είναι μια προδοσία προς τα γήινα που τα δηλητηριάζει καθιστώντας και τους ίδιους τους ανθρώπους δηλητηριασμένους κι ετοιμοθάνατους. Η αντιθησκευτική νιτσεική στάση βρίσκει ίσως εδώ ένα ισχυρό έρεισμα: Εάν θέλουμε να ελπίζουμε σε ένα καλύτερο μέλλον, είναι απαράδεκτο να υποτιμούμε τη γη για χάρη των υπεργίνων αγαθών. Εάν πρόκειται να αφιερώσουμε την αρετή μας, την αγάπη μας και τη γνώση μας, τότε αξίζει να τις αφιερώσουμε στην υπηρεσία της γης, το «νόημα» της οποίας είναι εκείνη η ανθρώπινη αυθυπέμβαση που θα οδηγήσει στον υπεράνθρωπο. Αντ'

5 [28]: «Φρικτό είναι το ανθρώπινο Είναι κι εξακολουθητικά χωρίς νόημα: ένας παλιάτσος μπορεί να γίνει ο όλεθρός του.

Προς τι ζει αυτός; Προς τι πεθαίνει εκείνος; Κανείς δεν μπορεί να το ξέρει, γιατί σ' αυτά δεν υπάρχει κανένα 'προς τι'.

Άλλοτε σήκωναν ψηλά το χέρι, όταν ερχόταν ο θάνατος, κι έλεγαν 'ένα δώρο από πάνω'.

Αυτός ο δωρητής δεν υπήρχε διόλου, ένα κεραμίδι από τη στέγη ήταν το δώρο: άγνοια ήταν όλη η λογική του θνήσκειν.

Θέλω να διδάξω στους ανθρώπους το νόημα της ζωής τους: αυτό είναι ο υπεράνθρωπος.»¹⁶²

5 [30] 12-14: «Κρύβετε την ψυχή σας: Η γύμνια θα ήταν ντροπή για την ψυχή σας. Ω αν μαθαίνατε, γιατί ένας Θεός είναι γυμνός! Δεν έχει τίποτα για να ντρέπεται. Είναι ισχυρός γυμνός!»¹⁶³

5 [30] 15-17: «Το σώμα είναι κάτι κακό, η ομορφιά είναι διαβολιά· ισχνό, σιχαμερό, πεινασμένο, μαύρο, βρώμικο, έτσι πρέπει να εμφανίζεται το κορμί.»¹⁶⁴

αυτού οι άνθρωποι υποτίμησαν κι έτσι καταρράκωσαν τα γήινα για χάρη μιας φρούδας ελπίδας.

¹⁶² Δες Ζα Ι, Πρόλογος 7: «Φρικτή είναι η ανθρώπινη ύπαρξη κι εξακολουθητικά χωρίς νόημα: ένας παλιάτσος μπορεί να γίνει ο όλεθρός της.

Θέλω να διδάξω στους ανθρώπους το νόημα του Είναι τους: αυτό είναι ο υπεράνθρωπος, ο κεραυνός από το σκοτεινό σύννεφο που λέγεται άνθρωπος.» [Δικταίος 50-51, Σαρίκας 20].

Αυτό που ο Νίτσε ονομάζει «νόημα» είναι ο σκοπός. Μιλώντας για τον υπεράνθρωπο ως «νόημα της ανθρώπινης ζωής», «νόημα του Είναι μας», αλλού πάλι: «νόημα της γης», ο Νίτσε υπαινίσσεται ότι μέσω αυτού του υψηλού σκοπού η ανθρώπινη ύπαρξη και η γη ολόκληρη αποκτούν ένα αντάξιο νόημα. Αλλιώς οι άνθρωποι ζουν και πεθαίνουν χωρίς σκοπό, και κάτι εντελώς μηδαμινό («ένας παλιάτσος») μπορεί να τους οδηγήσει στον όλεθρο. Ο Νίτσε δεν χάνει την ευκαιρία να πει ότι η πατροπαράδοτη θρησκευτική πεποίθηση ότι ο θάνατος είναι ένα θεϊκό δώρο, σημαδεύει απλώς την άγνοια των ανθρώπων, αφού στηρίζεται σε έναν ανύπαρκτο δωρητή. Βάζοντας τον υπεράνθρωπο ως ανθρώπινο σκοπό δεν απαλλασσόμαστε από τον όλεθρο, αλλά οδηγούμαστε σ' εκείνο το *σκοπίμο ξέσπασμα* της σκοτεινής μας ύπαρξης, που παρομοιάζεται με ένα καταστροφικό αλλά φωτεινό κεραυνό που βγαίνει μέσα από ένα σκοτεινό σύννεφο.

¹⁶³ Δες Ζα Ι, *Για τον φίλο*: «Όποιος δεν ξέρει να κρύβεται, εξοργίζει: τόσο πολύ έχετε λόγο να φοβάστε τη γύμνια! Και μάλιστα αν ήσασταν Θεοί, θα ντρεπόσασταν για τα ρούχα σας!» [Δικταίος 97, Σαρίκας 56].

Το γεγονός ότι το γυμνό ανθρώπινο σώμα προκαλεί ντροπή, οδηγεί τον Νίτσε σε μια αντιπαράθεση της ανθρώπινης ατέλειας με τη θεϊκή τελειότητα. Αυτό που πράγματι προσπαθούν να επικαλύψουν τα ρούχα, είναι η ψυχική – και όχι η σωματική – ατέλεια. Ακόμα και το ωραιότερο ανθρώπινο κορμί έχει ανάγκη από ρούχα, για να καλύπτεται η ατέλεια της ψυχής του. Αντίθετα «ένας Θεός» δεν έχει ανάγκη από ρούχα, διότι η τελειότητά του δεν έχει να κρύψει τίποτα και δεν έχει καμιά αιτία να ντρέπεται. Είναι λοιπόν βαθύτερα τα αίτια της ντροπής και δεν σταματούν καν στην ψυχή, αλλά αφορούν την ανθρώπινη ατέλεια στο σύνολό της.

¹⁶⁴ Δες Ζα Ι, Πρόλογος 3: «Άλλοτε η ψυχή κοίταζε με περιφρόνηση το σώμα: και τότε αυτή η περιφρόνηση ήταν το ανώτατο – το ήθελε ισχνό, σιχαμερό, πεινασμένο. Έτσι νόμιζε ότι θα ξέφευγε και από αυτό και από τη γη.

Ω, η ίδια εκείνη η ψυχή ήταν ακόμα ισχνή, σιχαμερή και πεινασμένη: και η σκληρότητα ήταν η ηδονή εκείνης της ψυχής!» [Δικταίος 41, Σαρίκας 14].

5 [31]: «Πίσω από τις σκέψεις σου και τα αισθήματά σου στέκεται το σώμα σου και ο εαυτός σου ενσαρκωμένος: η terra incognita [= η άγνωστη γη]. *Προς τι έχεις αυτές τις σκέψεις και αυτά τα αισθήματα; Ο ενσαρκωμένος εαυτός σου κάτι θέλει με αυτά.*»¹⁶⁵

Γιατί η ψυχή συμπεριφέρθηκε με περιφρόνηση προς το σώμα μέσα στον πλατωνισμό και στον χριστιανισμό; Γιατί ο ασκητισμός έτεινε να αποβλέπει σε ένα ισχνό, πεινασμένο, βρώμικο και σιχαμένο κορμί; Γιατί το σώμα απαξιώθηκε ως κάτι κακό; Η απάντηση του Νίτσε είναι διττή: α) Διότι η ψυχή νόμιζε ότι απαξιώνοντας, περιφρονώντας κι εξαθλιώνοντας το σώμα θα κατόρθωνε να απαλλαγεί από αυτό και από τα γήινα, ώστε να πετύχει την ελευθερία της. Β) Αλλά αυτό ήταν μια ουτοπία που όχι μόνο δεν απελευθέρωνε την ψυχή, αλλ' αποδείκνυε ίσα-ίσα ότι η ίδια η ψυχή είχε τα ελαττώματα που απέδιδε στο σώμα: ήταν βρώμικη και πεινασμένη, δηλαδή ατελής, μοχθηρή και γεμάτη ανικανοποίητες επιθυμίες.

¹⁶⁵ Δες Ζα Ι, *Για τους περιφρονητές του σώματος*: «Πίσω από τις σκέψεις σου και τα αισθήματά σου, αδελφέ μου, στέκεται ένας δυνατός αφέντης, ένας άγνωστος σοφός – που λέγεται Εαυτός. Μέσα στο σώμα σου κατοικεί, αυτός είναι το σώμα σου.

Υπάρχει περισσότερη λογική μέσα στο σώμα σου, παρά μέσα στη σοφία σου. Και ποιος ξέρει, λοιπόν, προς τι χρειάζεται το σώμα σου τη σοφία σου;» [Δικταίος 70, Σαρίκας 33].

Ο Νίτσε αντιστρέφει εδώ την παραδοσιακή πεποίθηση ότι πίσω από την επιφάνεια του ανθρώπινου σώματος βρίσκεται ο αληθινός μας Εαυτός, που είναι τάχα οι σκέψεις, τα αισθήματα και γενικά ο ψυχικός μας κόσμος. Αντίθετα, οι σκέψεις και τα αισθήματα είναι υπηρέτες που οφείλουν να υποτάσσονται σ' εκείνο τον ισχυρό και άγνωστο αφέντη, που είναι το σώμα. Σκεπτόμαστε κι αισθανόμαστε αυτά που το σώμα μας θέλει, για να εξυπηρετεί τους στόχους του. Σοφός δεν είναι ο νους αλλά το σώμα, γιατί αυτό βρίσκεται κοντύτερα στη γη, είναι πολύ πιο δυσδιάκριτο και άγνωστο ("terra incognita"), αλλά γι' αυτό και ξέρει τι θέλει: είναι πολύ κοντά στον υψηλό σκοπό της αυθυπέμβασης.

Χωρία του Ζαρατούστρα στα οποία εντάχθηκαν οι Σημειώσεις

(Η παραπομπή αναφέρεται στην έκδοση των Απάντων του Νίτσε:
KGW, Bd. 6 I, “Also sprach Zarathustra”. Συντομογραφίες: S. = Seite, L. = Linie)

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

Πρόλογος του Ζαρατούστρα

§ 1 –

- § 2 S. 6, L. 23-24: 5 [1] 228.
S. 6, L. 28-30: 4 [186] 8.
S. 7: 4 [167].
S. 7, L. 2-6: 1 [66].
S. 7, L. 14-15: 4 [117] 3-4.
S. 7, L. 33-34 + S. 8, L. 1: 4 [92] 144, 1-4.
- § 3 S. 8, L. 13-15 : 3 [1] 245.
S. 8, L. 16-18 : 4 [84] 13.
S. 8, L. 19-21 : 4 [181].
S. 8, L. 22-24 : 4 [139] 157, 1-3.
S. 8, L. 23-24 : 3 [1] 403.
S. 8, L. 25-27 : 4 [116] 16-17.
S. 9, L. 1-4 : 5 [19] 18-21.
S. 9, L. 7-10 : 5 [1] 197.
S. 9, L. 11-15 : 5 [30] 15-17.
S. 9, L. 19-21 : 4 [171] 5-6.
S. 9, L. 22-23 : 4 [208].
S. 9, L. 24-26 : 5 [1] 271.
S. 10, L. 6-8 : 4 [42] 123, 10-12.
S. 10, L. 11-12 : 4 [49] 17.
S. 10, L. 13-16 : 4 [49] 18.
S. 10, L. 15-16 : 4 [116] 18-20.
- § 4 S. 10, L. 25-29 : 4 [84] 13.
S. 11, L. 3-4 : 1 [32] 30-32.
S. 11, L. 7-9 : 4 [214].
S. 11, L. 10-12 : 4 [224].
S. 11, L. 13-15 : 4 [78] 17-18.
S. 11, L. 16-17 : 4 [228] 1.
S. 11, L. 21-23 : 4 [229] 5-10.
S. 11, L. 24-26 : 4 [223].
S. 11, L. 27-29 : 4 [210] 12-13.
S. 11, L. 30-32 : 3 [1] 309.
S. 11, L. 33 + S. 12, L. 1-2 : 1 [52].
S. 12, L. 6-7 : 2 [28].
S. 12, L. 8-10 : 4 [175].
S. 12, L. 11-13 : 5 [1] 238.
S. 12, L. 14-16 : 3 [1] 130.
S. 12, L. 17-22 : 4 [116] 18-20.
- § 5 S. 12, L. 26-27 + 29-30 : 3 [1] 136.

- S. 12, L. 26-29 : 3 [1] 415.
 S. 12, L. 28-30 : 4 [207] 18-19.
 S. 13, L. 9-12 : 4 [20] 6-7.
 S. 13, L. 18-20 : 4 [213] 10-12.
 S. 13, L. 30-31 : 4 [162].
 S. 15, L. 1-3 : 4 [41] 12.

§ 6–

- § 7 S. 17, L. 3-6 : 5 [28].
 S. 17, L. 5-6 : 4 [116] 18-20.

- § 8 S. 18, L. 19-21 : 4 [72] 6-7.

S. 19, L. 5-7 : 3 [1] 83.

- § 9 S. 20, L. 6-11 : 3 [1] 30.
 S. 20, L. 6-8 : 4 [242] 19-20.
 S. 20, L. 15-17 : 3 [1] 156.

- § 10 S. 21, L. 14-19 : 2 [7].
 S. 21, L. 25-28 : 4 [234] 4-6.

Οι λόγοι του Ζαρατούστρα

- Για τις τρεις μεταμορφώσεις: S. 25, L. 8-9 + S. 26, L. 3-5: 4 [173].
 S. 25, L. 10-25 + S. 26, L. 1-5: 5 [1] 162.
 S. 25, L. 12-14: 4 [117] 7-8.
 S. 25, L. 18-19: 4 [116] 15.
 S. 26, L. 17-22: 4 [242] 12-13.
 S. 27, L. 4-6: 4 [117] 1-2.
 S. 27, L. 7-9: 4 [138].

- Για τις έδρες της αρετής: S. 29, L. 3-5: 3 [1] 33.
 S. 29, L. 19-21: 3 [1] 389.
 S. 30, L. 25-26: 5 [1] 212.
 S. 30, L. 27-30: 4 [253].

- Για τους οραματιστές του άλλου κόσμου:
 S. 32, L. 19-22: 4 [275] 17.

- Για τους περιφρονητές του σώματος:
 S. 35, L. 2-4: 4 [243].
 S. 35, L. 10-14: 4 [240].
 S. 36, L. 3-8: 5 [31].
 S. 36, L. 19-22: 3 [1] 231.
 S. 37, L. 5-6: 4 [228] 2.

- Για τις χαρές και τα πάθη: S. 38, L. 2-5: 3 [1] 286.
 S. 39, L. 6-10: 4 [15] 2-3.
 S. 39, L. 11-12: 4 [86] 12-13.
 S. 39, L. 13-15: 4 [6] 113.
 S. 39, L. 32-33: 3 [1] 346.
 S. 40, L. 3-5: 3 [1] 245.

- Για τον χλωμό εγκληματία: S. 41, L. 2-4: 5 [1] 203, 4.
 S. 41, L. 10-11: 5 [1] 207.
 S. 41, L. 12-17: 3 [1] 183.
 S. 41, L. 18-20: 3 [1] 330.
 S. 41, L. 21-23: 3 [1] 381.
 S. 41, L. 24 + S. 42, L. 1-5: 3 [1] 111.
 S. 42, L. 6-10: 3 [1] 96.
 S. 42, L. 14-19: 5 [1] 6.
 S. 42, L. 23-26: 5 [1] 187.
 S. 42, L. 27-32: 4 [126] 15-17.
 S. 43, L. 6-8: 1 [24].

S. 43, L. 11-16: 3 [1] 182.
S. 43, L. 17-18: 4 [117] 5-6.

Για την ανάγνωση και τη γραφή:

S. 44, L. 2-4: 5 [1] 15.
S. 44, L. 7-8: 3 [1] 162.
S. 44, L. 7-8: 3 [1] 168.
S. 44, L. 9-10: 4 [70] 134, 8-10.
S. 44, L. 13-14: 3 [1] 305.
S. 44, L. 15-17: 3 [1] 163.
S. 44, L. 18-19: 3 [1] 172.
S. 44, L. 20-22: 3 [1] 173.
S. 44, L. 23 + S. 45, L. 1-2: 3 [1] 254.
S. 45, L. 3-4: 3 [1] 255.
S. 45, L. 5-7: 1 [95].
S. 45, L. 8-10: 3 [1] 437.
S. 45, L. 11-12: 4 [72] 4-5.
S. 45, L. 13-17: 4 [73].
S. 45, L. 18-19: 3 [1] 32.
S. 45, L. 20-21: 4 [152].
S. 45, L. 22-27: 3 [1] 42.
S. 45, L. 28: 3 [1] 137.
S. 45, L. 29-31: 3 [1] 43.
S. 45, L. 32-33: 3 [1] 158.
S. 45, L. 34 + S. 46, L. 1-2: 3 [1] 297.
S. 45, L. 34 + S. 46, L. 1-2: 3 [1] 298.

Για το δέντρο του βουνού:

S. 47, L. 16-20: 3 [1] 431.
S. 47, L. 23-24: 3 [1] 301.
S. 48, L. 8-10 + 23-25: 1 [102].
S. 49, L. 9-11: 4 [86] 12-13.
S. 49, L. 24-25: 3 [1] 93.

Για τους κήρυκες του θανάτου: S. 51, L. 2-3 + S. 52, L. 9-11: 4 [52].

S. 51, L. 9-11: 1 [72] 10-11.
S. 51, L. 15-17: 4 [184].
S. 51, L. 18-20: 5 [1] 196.
S. 52, L. 1-3: 4 [129] 13-14.
S. 52, L. 4-6: 5 [1] 232.
S. 52, L. 9-13: 5 [1] 234β.
S. 52, L. 33 + S. 53, L. 1-2: 4 [76] 11-12.

Για τον πόλεμο και τους πολεμιστές:

S. 54, L. 2-4: 2 [20].
S. 54, L. 8-10: 4 [14].
S. 54, L. 14-16: 3 [1] 438.
S. 54, L. 17-19: 3 [1] 424.
S. 54, L. 23-24: 4 [40] 122, 7-8.
S. 55, L. 1-3: 4 [38] 16-18.
S. 55, L. 4-6: 4 [34] 11-12.
S. 55, L. 7-8: 4 [4] 112.
S. 55, L. 9-11: 4 [67] 17-21.
S. 55, L. 12-14: 3 [1] 436.
S. 55, L. 15-17: 3 [1] 259.
S. 55, L. 18-19: 3 [1] 435.
S. 55, L. 22-23: 3 [1] 235.
S. 55, L. 27-29: 3 [1] 364.
S. 55, L. 30-32: 3 [1] 398.
S. 56, L. 1-3: 3 [1] 245.

- Για το νέο είδωλο: S. 57, L. 6-8: 4 [272].
S. 60, L. 1-3: 4 [228] 2.
- Για τις μύγες της αγοράς: S. 61, L. 5-7: 4 [204] 13-14.
S. 61, L. 11-13: 4 [78] 23.
S. 61, L. 14-19: 4 [36] 19 κ.ε.
S. 61, L. 20-22: 4 [36] 17-18.
S. 62, L. 1-2: 4 [17] 10-11.
S. 62, L. 22-26: 4 [193].
S. 63, L. 8-10: 4 [175].
S. 63, L. 14-15: 3 [1] 141.
S. 63, L. 16-18: 3 [1] 84.
S. 63, L. 19-20: 3 [1] 85.
S. 63, L. 21-22: 3 [1] 58.
S. 63, L. 23-24: 3 [1] 25.
S. 63, L. 31-32: 4 [128] 7-8.
S. 63, L. 33-34 + S. 64, L. 1-2: 3 [1] 21.
- Για την αγνότητα: S. 65, L. 4-5: 3 [1] 368.
S. 65, L. 6-7: 4 [164].
S. 65, L. 10-11: 4 [94] 145, 1-2.
S. 65, L. 12-13: 4 [94] 22-23.
S. 65, L. 20-21: 2 [22].
S. 66, L. 3-4: 3 [1] 413.
S. 66, L. 5-7: 3 [1] 218.
S. 66, L. 10-11: 3 [1] 169.
S. 66, L. 12-15: 3 [1] 217.
- Για τον φίλο: S. 67, L. 2-3: 3 [1] 108.
S. 67, L. 4-5: 3 [1] 352.
S. 67, L. 6-8: 1 [58].
S. 67, L. 11-13: 3 [1] 129.
S. 67, L. 14-16: 3 [1] 204.
S. 67, L. 17-18: 3 [1] 151.
S. 67, L. 17-18: 4 [211] 18.
S. 67, L. 19-21: 4 [57] 19-20.
S. 67, L. 22-23: 5 [1] 49.
S. 68, L. 3-5: 3 [1] 110.
S. 68, L. 6-8: 2 [18].
S. 68, L. 6-8: 5 [30] 12-14.
S. 68, L. 12-17: 3 [1] 83.
S. 68, L. 16-18: 3 [1] 245.
S. 68, L. 19-21: 3 [1] 257.
S. 68, L. 22-24: 5 [1] 51.
S. 68, L. 25-27: 4 [34].
S. 68, L. 28-30: 4 [4] 111.
S. 69, L. 9-10: 3 [1] 133.
S. 69, L. 11-13: 4 [235] 6-8.
S. 69, L. 14: 3 [1] 91.
- Για τους χίλιους και τον ένα σκοπούς: S. 70, L. 15-17: 4 [237] 19-20.
S. 71, L. 22-25: 5 [1] 234α.
S. 71, L. 33 + S. 72, L. 1-2: 4 [18] 116.
S. 72, L. 12-13 + 15-17: 4 [147] 17-26.
S. 72, L. 15-17: 4 [20] 6-7.
- Για την αγάπη προς τον πλησίον: S. 73, L. 2-7 + 18-20: 3 [1] 201.
S. 73, L. 3-7: 4 [234] 18-19.

S. 73, L. 8-9: 4 [58] 23.
 S. 73, L. 10-11: 4 [234] 10-11.
 S. 73, L. 12-14 + S. 74, L. 12-13: 3 [1] 325.
 S. 74, L. 1-3: 3 [1] 207.
 S. 74, L. 4-6: 2 [32].
 S. 74, L. 7-8: 3 [1] 302.
 S. 74, L. 9-11: 3 [1] 157.
 S. 74, L. 12-14: 1 [90].
 S. 74, L. 15-17: 3 [1] 434.
 S. 74, L. 18-20: 4 [211] 25-26.
 S. 74, L. 21-23: 3 [1] 46.
 S. 74, L. 24-29: 4 [174].

Για τον δρόμο του δημιουργού: S. 76, L. 5-7: 3 [1] 426.
 S. 76, L. 16-18: 4 [138].
 S. 76, L. 19-21: 3 [1] 97.
 S. 76, L. 22-23: 3 [1] 64.
 S. 77, L. 1-7: 4 [259].
 S. 77, L. 22-24: 3 [1] 175.
 S. 78, L. 9-11: 3 [1] 379.
 S. 78, L. 19-22: 1 [24].
 S. 78, L. 23-25: 4 [44] 13-15.
 S. 78, L. 28-31: 3 [1] 37.
 S. 78, L. 32-34: 4 [239].
 S. 79, L. 1-3: 4 [146].

Για τις γριές και τις νέες γυναikούλες:

S. 80, L. 18-19 + S. 82, L. 12-13: 4 [207] 16-17.
 S. 80, L. 22-23: 3 [1] 128.
 S. 81, L. 3-4: 3 [1] 440.
 S. 81, L. 5-6: 3 [1] 443.
 S. 81, L. 7-8: 4 [277].
 S. 81, L. 9-10: 3 [1] 28.
 S. 81, L. 11-12: 1 [111] 20.
 S. 81, L. 16-17: 4 [100] 12-13.
 S. 81, L. 18-19: 3 [1] 107.
 S. 81, L. 20-22: 4 [57] 18.
 S. 81, L. 25-27: 4 [18].
 S. 81, L. 28-30: 2 [16].
 S. 81, L. 31-32: 4 [15] 115, 1.
 S. 81, L. 33-34: 1 [50] 21, 3-4.
 S. 81, L. 33-34: 4 [59] 7.
 S. 82, L. 9-11: 3 [1] 303.
 S. 82, L. 18: 3 [1] 367.

Για το δάγκωμα της οχιάς:

S. 82, L. 19-20: 4 [94] 24-25.
 S. 82, L. 21-24: 4 [93].
 S. 84, L. 3-5: 4 [238].
 S. 84, L. 6-7: 2 [38].
 S. 84, L. 6-7: 3 [1] 211.
 S. 84, L. 8: 3 [1] 230.
 S. 84, L. 8-10: 3 [1] 186.
 S. 84, L. 11-13: 2 [33].
 S. 84, L. 14-15: 3 [1] 77.
 S. 84, L. 16-21: 3 [1] 1.
 S. 84, L. 22-24: 2 [34].
 S. 84, L. 25-27: 3 [1] 116].
 S. 84, L. 28-33 + S. 85, L. 1-2: 4 [92] 144, 5-8.

- Για το παιδί και τον γάμο: S. 86, L. 11-13 + 20-21: 1 [43] 22-25.
S. 86, L. 16-17: 4 [232] 9-10.
S. 86, L. 18-19: 4 [138].
- Για τον ηθελημένο θάνατο: S. 89, L. 4-7: 3 [1] 354.
S. 89, L. 10-12: 4 [5] 15-17.
S. 90, L. 7-9: 4 [71] 135, 1-3.
S. 90, L. 15-16: 3 [1] 365.
S. 90, L. 20-21: 1 [6] 17.
S. 90, L. 30-33: 4 [52].
S. 91, L. 6-11: 4 [154].
- Για τη δωρήτρια αρετή: S. 93, L. 8-11: 4 [260].
S. 93, L. 22-24: 4 [100] 14-16.
S. 95, L. 15-17: 4 [29] 15-16.
S. 95, L. 27-29: 5 [19] 18-21.
S. 96, L. 3-5: 4 [252].
S. 96, L. 21-23: 5 [1] 223.
S. 96, L. 27-29: 4 [206].
S. 97, L. 3-5: 4 [186] 6-7.
S. 97, L. 16-17: 3 [1] 154.
S. 97, L. 18-20: 3 [1] 430.
S. 97, L. 21-22: 4 [112] 5-6.
S. 98, L. 13-15: 4 [132] 155, 3-4.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

- Το παιδί με τον καθρέφτη: –
Στα νησιά των μακάρων: S. 105, L. 22-23 + S. 106, L. 1-5: 3 [1] 284.
S. 106, L. 18-23: 4 [160].
S. 106, L. 24-26: 5 [1] 212.
S. 106, L. 32-34 + S. 107, L. 1-6: 5 [1] 226.
S. 107, L. 7-10: 5 [1] 227.
S. 107, L. 13-17: 4 [183].
S. 107, L. 18-20: 5 [1] 214.
- Για τους συμπονετικούς: S. 109, L. 2-6: 3 [1] 139.
S. 109, L. 15-16: 3 [1] 92.
S. 110, L. 13-15: 3 [1] 206.
S. 110, L. 16-18: 2 [10].
S. 110, L. 24-25: 3 [1] 138.
S. 110, L. 26-27 + S. 111, L. 4-6: 1 [43] 29.
S. 110, L. 28-30: 3 [1] 402.
S. 111, L. 7-9: 3 [1] 341.
S. 111, L. 12-13: 5 [1] 12.
S. 111, L. 29-32: 3 [1] 287.
S. 111, L. 29-32: 4 [42] 123, 10-12.
- Για τους ιερείς: S. 113, L. 6-7: 4 [97].
S. 114, L. 20-21: 4 [42] 123, 10-12.
S. 115, L. 13-14: 4 [17] 10-11.
S. 115, L. 26-29: 4 [254].
- Για τους ενάρητους: S. 116, L. 11-16 + S. 119, L. 5-6: 4 [45].
S. 118, L. 7-9: 4 [64] 16-17.
S. 118, L. 22-24: 3 [1] 356.
S. 118, L. 28-30: 3 [1] 251.
- Για το σκυλλολί: –
Για τις αράχνες: S. 124, L. 17-19: 4 [228] 2.
S. 125, L. 16-18: 3 [1] 170.

- S. 125, L. 19-20: 5 [1] 20.
 S. 126, L. 9-13: 3 [1] 39.
- Για τους φημισμένους σοφούς: S. 130, L. 18-20: 4 [131] 4-5.
 Το νυχτερινό τραγούδι: S. 132, L. 9-10 + S. 134, L. 3: 1 [64].
 S. 132, L. 18-19: 4 [100] 14-16.
- Το τραγούδι του χορού: S. 136, L. 20-22 + 26-28: 5 [1] 210.
 S. 137, L. 22-30: 4 [212].
- Το τραγούδι του τάφου: S. 139, L. 34 + S. 140, L. 1-2: 4 [3].
 Για την αυθυπέμβαση: S. 143, L. 34 + S. 144, L. 1-2 + S. 145, L. 3-4: 5 [1] 1.
 S. 144, L. 16-21: 5 [1] 203.
 S. 145, L. 22-24: 3 [1] 36.
- Για τους μεγαλοπρεπείς: S. 146, L. 6-7: 4 [230] 1.
- Για τη χώρα της παιδείας: –
 Για την ακηλίδωτη γνώση: –
 Για τους λόγιους: S. 157, L. 17-19: 3 [1] 444.
 S. 157, L. 32-33: 4 [168].
 S. 158, L. 16-17: 3 [1] 39.
- Για τους ποιητές: S. 162, L. 15: 4 [230] 1.
- Για τα μεγάλα γεγονότα: S. 165, L. 13-14: 4 [36] 19 κ.ε.
 S. 165, L. 18-26: 4 [210] 7-11.
 S. 165, L. 33 + S. 166, L. 1: 4 [56] 11-12.
- Ο μάντης: S. 168, L. 18-19: 3 [1] 234.
- Για τη λύτρωση: S. 177, L. 1-3: 4 [76] 17.
- Για την ανθρώπινη εξυπνάδα: –
 Η πιο σιωπηλή ώρα: S. 184, L. 21-24: 4 [30].
 S. 184, L. 28-30: 4 [87].
 S. 185, L. 25-27: 1 [6] 17.
 S. 185, L. 25-27: 4 [112] 3-4.
 S. 186, L. 10-12: 4 [66].

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ

- Ο οδοιπόρος: S. 189, L. 14-16: 3 [1] 258.
 S. 190, L. 22-23: 3 [1] 38.
 S. 190, L. 24-26: 3 [1] 5.
- Για το όραμα και το αίνιγμα: –
 Για την αθέλητη μακαριότητα: S. 200, L. 4-6: 3 [1] 300.
 Πριν από την ανατολή του ήλιου: –
 Για τη μικρύνουσα αρετή: S. 209, L. 6-7: 3 [1] 414.
 S. 209, L. 33 + S. 210, L. 1-2: 3 [1] 442.
 S. 209, L. 33 + S. 210, L. 1-2: 3 [1] 444γ.
- Στο όρος των ελαιών: –
 Προσπερνώντας: –
 Για τους αποστάτες: –
 Η παλιννόστηση: S. 228, L. 13-15: 4 [100] 14-16.
- Για τα τρία κακά: –
 Για το πνεύμα του βάρους: S. 241, L. 11-13: 4 [56] 5-6.
- Για τις παλιές και τις νέες πλάκες:
 S. 242, L. 3-5: 4 [242] 19-20.
 S. 244, L. 14-16: 3 [1] 245.
 S. 244, L. 17: 4 [228] 2.
 S. 247, L. 9-11: 1 [32] 30-32.
 S. 257, L. 20-22: 2 [45].
 S. 262, L. 8-10 + 14-15: 3 [1] 31.
 S. 262, L. 21-23: 3 [1] 30.

Ο αναρρωνύων:	S. 269, L. 31-34: 5 [1] 20.
Για τη μεγάλη επιθυμία:	S. 276, L. 6-8: 5 [1] 20.
Το άλλο χορευτικό τραγούδι:	S. 280, L. 6-7: 3 [1] 367.
Οι επτά σφραγίδες:	S. 284, L. 2-3: 4 [242] 19-20.

ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΑΙ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟ ΜΕΡΟΣ

Η προσφορά του μελιού: –	
Η κραυγή της απελπισίας: –	
Συνομιλία με τους βασιλιάδες:	S. 303, L. 17-19: 4 [40] 122, 7-8. S. 303, L. 20-21: 4 [4] 112.
Η βδέλλα:	S. 308, L. 6-8: 4 [176] 7-8.
Ο μάγος:	S. 314, L. 1-2: 4 [230] 1.
Εκτός υπηρεσίας:	S. 319, L. 13-17: 3 [1] 287.
Ο ασχημότερος άνθρωπος:	S. 328, L. 17-18: 3 [1] 245.
Ο εθελοντής ζητιάνος: –	
Ο ίσκιος:	S. 336, L. 14-17: 3 [1] 82. S. 336, L. 21-23: 3 [1] 45. S. 336, L. 24-26: 3 [1] 263. S. 337, L. 18-20: 1 [70] 15-16.
Μεσημέρι:	S. 338, L. 24-25: 4 [59] 7.
Ο χαιρετισμός:	S. 344, L. 26-31 + S. 347, L. 9-11: 1 [102].
Ο δείπνος: –	
Για τον ανώτερο άνθρωπο:	S. 353, L. 2-6: 4 [132] 155, 3-4. S. 355, L. 20-23: 1 [102]. S. 356, L. 2-4: 3 [1] 74. S. 357, L. 5-6: 3 [1] 216. S. 357, L. 15-17: 3 [1] 232. S. 357, L. 18-20: 3 [1] 233. S. 358, L. 2-3: 4 [40] 122, 1. S. 358, L. 4-6: 3 [1] 328. S. 360, L. 23-25: 4 [113] 9. S. 361, L. 11-12 + 16: 3 [1] 143. S. 361, L. 26-28: 3 [1] 98. S. 362, L. 20-25: 2 [43].
Το τραγούδι της μελαγχολίας:	S. 366, L. 13-16: 4 [230] 1. S. 367, L. 22-26: 1 [20] 24-25.
Για την επιστήμη: –	
Ανάμεσα στις κόρες της ερήμου: –	
Το ξύπνημα:	S. 384, L. 29 + S. 385, L. 1-2: 2 [28].
Η γιορτή του γαιδάρου:	S. 387, L. 14-21: 2 [41]. S. 388, L. 14-15: 3 [1] 435. S. 388, L. 26-31: 3 [1] 158. S. 389, L. 16-20: 3 [1] 326.
Το μεθυσμένο τραγούδι:	S. 396, L. 11-12: 4 [59] 7.
Το σημάδι: –	

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Βέικος, Θεόφιλος: *Nietzsche. Μια μεταφυσική της τέχνης*, Θεσσαλονίκη 1970.
2. Κανελλόπουλος, Παναγιώτης: *Το τέλος του Ζαρατούστρα*, Αθήνα 1956.
3. Λαμπρέλλης, Δημήτρης: *Nietzsche. Φιλόσοφος της πολλαπλότητας και της μάσκας*. «Δωδώνη», Αθήνα - Γιάννινα 1988.
4. Μακρής, Νίκος: «Nietzsche: ο ίλιγγος των ορίων». *Νέα Εστία* 1632 (τόμος 138), 1/7/1995, 848-854.
5. Μαλεβίτσης, Χρήστος: «Σχόλια στον Φρειδερίκο Νίτσε». *Νέα Εστία* 1632 (τόμος 138), 1/7/1995, 837-847 (α' μέρος).
6. Νίτσε, Φρ.: *Τάδε έφη Ζαρατούστρας*. Μετάφραση Δ. Π. Κωστελένος, Αθήνα χ.χ. (1983;).
7. Νίτσε, Φρ.: *Έτσι μίλησε ο Ζαρατούστρα*. Μετάφραση – Επίλογος: Ζήσης Σαρίκας. «Νησίδες», Σκόπελος 1998 (συντομογραφικά: **Σαρίκας**). 2^η έκδοση, «Βάνιας», Θεσσαλονίκη 2008. 3^η έκδοση, «Πανοπτικόν», Θεσσαλονίκη 2010.
8. Νίτσε, Φρ.: *Έτσι μίλησεν ο Ζαρατούστρα. Ένα βιβλίο για όλους και για κανέναν*. Μετάφραση Άρη Δικταίου, Β' ξανακοιταγμένη έκδοση, «Δωδώνη», Αθήνα 1980 (συντομογραφικά: **Δικταίος**).
9. Σαρίκας, Ζήσης: *Το όραμα του υπερανθρώπου. Μια ερμηνεία του έργου του Νίτσε «Έτσι μίλησε ο Ζαρατούστρα»*. «Νησίδες», Σκόπελος 2003. 2^η έκδοση, «Βάνιας», Θεσσαλονίκη 2008.
10. Τζαβάρας, Γιάννης: «Ένα κείμενο του Nietzsche για την αλήθεια: Το πάθος για την αλήθεια». *Εποπτεία* 36-37 (1979), 401-418.
11. Τζαβάρας, Γιάννης: «Ο Ζαρατούστρα του Νίτσε ως κήρυκας του ολέθρου». *Φιλοσοφία* 15-16 (1985-86), 398-443.
12. Τζαβάρας, Γιάννης: «Φιλοσοφική προσέγγιση στο Διονυσιακό και Απολλώνιο πνεύμα». *D & A Spirit* 2 (1993), 142-144.
13. Τζαβάρας, Γιάννης: «Το διονυσιακό στοιχείο κατά τον πρώιμο Νίτσε». *Λεβιάθαν* 12 (1990), 1-7.
14. Τζαβάρας, Γιάννης: «Η νιτσεϊκή απόρριψη της αλήθειας». *Ομπρέλα* 56 (2002), 24-28.
15. Τζαβάρας, Γιάννης: «Η νιτσεϊκή απόρριψη της ηθικής». Στον τόμο: *Φιλοσοφίας αγώνισμα. Μελέτες προς τιμήν του Καθηγητού Κωνσταντίνου Βουδούρη*, Αθήνα 2004, 581-591.
16. Τζαβάρας, Γιάννης: *Η απαξίωση των αξιών. Νίτσε και Χάιντεγγερ*. «Ίνδικτος», Αθήνα 2005.
17. Τσαφάρας, Κωνσταντίνος: «Ο Fr. Nietzsche και το πρότυπο του Υπερανθρώπου». *Νέα Εστία* 1632 (τόμος 138), 1/7/1995, 855-857.
18. Baroni, Christophe: *Ο Νίτσε μπροστά στο πρόβλημα του Θεού*. Μετάφραση Γ. Ραφτόπουλος, «Δαμιανός», Αθήνα χ.χ.
19. Deleuze, Gilles: *Ο Νίτσε και η φιλοσοφία*. Μετάφραση Γιώργος Σπανός, Επιμέλεια Φώτης Σιάτιτσας – Άρης Στυλιανού. «Πλέθρον», Αθήνα 2002.
20. Haase, Marie-Luise und Montinari, Mazzino: *Nachbericht zum ersten Band der sechsten Abteilung: Also sprach Zarathustra*. KGW (= Kritische

- Gesamtausgabe der Werke Nietzsches), Sechste Abteilung, Vierter Band, „Walter de Gruyter“, Berlin - New York 1991.
21. Haase, Marie-Luise: “Der Übermensch in ‘Also sprach Zarathustra’ und im Zarathustra-Nachlaß 1882-1885“, in: *Nietzsche-Studien* 13 (1984), 228-244.
22. Héber-Suffrin, Pierre: *Le Zarathoustra de Nietzsche*, puf, Paris 1988¹ (1999²).
23. Koch, Martin : « Zarathustra ist kein décadent! Überlegung zu ‘Also sprach Zarathustra’ », in: *Nietzsche-Studien* 13 (1984), 245-252.
24. Lampert, Laurence: *Nietzsche’s Teaching. An Interpretation of Thus Spoke Zarathustra*. Yale University Press, New Haven and London 1986.
25. Montinari, Mazzino: *Νίτσε: Τι πραγματικά είπε*. Απόδοση Δημήτριος Γ. Ραυτόπουλος, «Σαββάλας», Αθήνα 1998.
26. Montinari, Mazzino: «Die spröde Art, Nietzsche zu lesen. Die Niederschrift von *Also sprach Zarathustra* am Beispiel des Kapitels ‚Auf den glückseligen Inseln’», in: *Idee, Gestalt, Geschichte. Festschrift für Klaus von See*, Odensee U. Pr. 1988, 481.
27. Montinari, Mazzino: *Nachbericht zur siebenten Abteilung*. Erster Halbband: Nachgelassene Fragmente, Juli 1892 – Winter 1883-1884. KGW, Siebente Abteilung, Vierter Band, Unter Mitarbeit von Marie-Luise Haase, “Walter de Gruyter”, Berlin - New York 1984.
28. Montinari, Mazzino: „Zarathustra vor *Also sprach Zarathustra*“. In: *Nietzsche lesen*, Berlin / New York 1982, 79-91.
29. Morava, Hans: *Sprache und Stil von Nietzsches „Zarathustra“*. Berlin 1958.
30. Naumann, G.: *Zarathustra-Commentar*, 2 Bände, Leipzig 1899.
31. Nietzsche, Friedrich: *Nachgelassene Fragmente. Juli 1882 bis Winter 1883-1884*. KGW (= Kritische Gesamtausgabe der Werke Nietzsches), Herausgegeben von Giorgio Coli und Mazzino Montinari, Siebente Abteilung, Erster Band, “Walter de Gruyter”, Berlin – New York 1977.
32. Nietzsche, Friedrich: *Also sprach Zarathustra. Ein Buch für Alle und Keinen* (1883-1885). KGW, Herausgegeben von G. Colli und M. Montinari, Sechste Abteilung, Erster Band, „Walter de Gruyter“, Berlin 1968.
33. Nietzsche, Friedrich: *Werke in drei Bänden*, herausgegeben von Karl Schlechta, München 1966 (συντομογραφικά: **Schlechta**).
34. Nietzsche, Friedrich – Simon, Josef: *Η αλήθεια και η ερμηνεία*. Πρόλογος - Μετάφραση Θεόδωρος Πενολίδης. «Βάνιας», Θεσσαλονίκη 1991. (Περιέχει: Fr. Nietzsche: «Περί αληθείας και ψεύδους υπό εξωθητική έννοια», σελ. 21-39. J. Simon: «Το πρόβλημα της συνείδησης στον Νίτσε και η παραδοσιακή έννοια της συνείδησης», σελ. 41-64. J. Simon: «Η ηθελημένη επίφαση. (Για τη νιτσεϊκή έννοια της διερμίνευσης)», σελ. 65-83. J. Simon: «Η γλώσσα και η κριτική της γλώσσας στον Nietzsche», σελ. 85-115.)
35. Paronis, Margot: “*Also sprach Zarathustra*”. *Die Ironie Nietzsches als Gestaltungsprinzip*, Bonn 1976.
36. Rosen, Stanley: *The Mask of Enlightenment. Nietzsche’s Zarathustra*. Cambridge University Press 1995.
37. Rzepka, R. – Anuschewski, J. und W.: *Index zu Friedrich Nietzsche „Also sprach Zarathustra“*, W. Anuschewski Verlag, Essen 1983.
38. Vitens, Siegfried: *Die Sprachkunst Friedrich Nietzsches in „Also sprach Zarathustra“*. Bremen 1951.